1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1972

17417

M A R U L I Ć
hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuju:
Radovan Grgec, Ante Jakšić i Stjepan Krčmar (glavni i odgovorni urednik)

Uredničko vijeće:
Enver Čolaković, Pere Dulčić, August Đarmati, Ivan Golub, Radovan Grgec, Ante Jakšić, Stjepan Krčmar, Ljiljana Matković, Kuzma Moskatelo, Luka Perinić, Svevlad Slamnig, Ante Šimunić Dinko Tusan.

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 4 puta godišnje (ožujak, lipanj, rujan, prosinac)

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 10 d.

Godišnja pretplata 40 d. uplaćuje se u korist tekućeg računa 301-8-1059

Godišnja pretplata za inozemstvo 4 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Kreditne banke, Zagreb

301-620/1001
32002-10-268

Grafički usl. centar — Zagreb
Tiskara »Orbis« — Zagreb

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 1 ZAGREB, OŽUJAK 1972. GOD. V

Mladen SPAHIJA

Filozofija i vjera

Uvodna riječ za zajednički razgovor

Mudrost je sjajna
i ona ne tamni:
lako je vide koji
je ljube i nalaze
je oni koji je traže!
Biblija

Započeo bih svoj članak pitanjem o svrsi ovakvog našeg govorenja. Tu svrhu vidim u onomu što bih ja imenovao zbivanjem slobode. A razumjeti to zbivanje moguće je tek u razumijevanju biti slobode.

Bit slobode

Odredba pojma slobode izvodljiva je jedino do pojmova misao i zbilja ili filozofija i revolucija. U tom bih smislu odredio slobodu kao mjesto susretanja izvorne ljudske misli sa svojom zbiljom. Kao što se u stvarnom svijetu

mi nalazimo i sastajemo uvijek i svugdje na nekom određenom zajedničkom prostoru, jednako se tako svugdje i svagda u svijetu duha naš susret zbiva u tvojem i mojem, dakle našem komuniciranju. Bit je slobode ljudska komunikacija. A priopćiti možemo vlastito bogatstvo i — teško je doista, ali je potrebno kazati — nevlastitu trulež ili, rečeno poznatijim riječima, svoju otuđenost. Od svih pak otuđenosti najgroznija je samootuđenost. Tada umjesto zrela ploda svoje misli čovjek rađa nedonošće: nemisao, besmisao — mišljevinu.

Misao i mišljevina

Velika je razlika između misli i mišljevine. Što je misao, a što je mišljevina? Odgovor na ovo pitanje moguć je jedino tada ako uvedemo k pojmovima misao i mišljevina novi pojam: smisao. Onda uviđamo da je pojam smisao uvijek i jedino u svezi s pojmom misao, a nikada s pojmom mišljevina. S pojmom mišljevina stoji u stalnu odnosu jedino i uvijek pojam besmisao. Stoga je jasno da je svaka izvorna ljudska misao moguća baš poradi čovjekove vjere u smisao — Platon bi kazao »ideju« — i obratno: svaka je mišljevina nemoguća jer je bezrazložna. A spoznaja je spoznaja i znanje je znanje tek po tomu što u njima prebiva razlog. Logos je dakle mjera. U ovomu je dakle i bit slobode: kad netko sam sebi i drugomu omogući izreći i ostvariti zajednički logos. L o g o s je naime mjera istinitosti zbilje i istinitosti misli o toj zbilji. Poradi toga prihvatimo misao da u našim razgovorima nisu najvažnija naša gledišta nego zajedničko razumijevanje smisla kojim smo obuhvaćeni.

Naš ljudski položaj

Osvijetlimo na trenutak naš ljudski položaj. Dvojako je omeđen. Ono što nam prethodi, u što smo uronjeni, ono što nas nadilazi jest naime t a j n a. Tajna svijeta i našeg života. Tajna tvoje i moje smrti. Zatim uz tajnu susrećemo još jednu temeljnu odrednicu čovjekova života: d v o j b u ili sumnju. Pjesnik pjeva: »Tajinstvo stvari i života zebe / ne poznam nikog a najmanje sebe.« Dvojba i tajna naš su izazov. A odgovor je vjera ili nevjera, koje svoje konkretno lice poprimaju u liku čovjeka nevjernika i čovjeka vjernika.

Tajna i dvojba

Ne zloupotrijebimo zbiljski sadržaj ovih riječi. Pravi smisao za filozofiju luči pojam »tajne« od pojma »problema«. Problemi spadaju u matematiku i znanost. Za njih postoje odgovarajuća rješenja u kojima se slažu znanstvenici svih rasa. »Problem« je u granicama čovjekovih mogućnosti i on se može točno definirati. Ali kad sagledavamo živo biće, cvijet, kukca ili osobne odnose, tu nema potpune odredbe. Tu se susrećemo s tajnom kojom ne možemo zagospodariti, koja ne da rastaviti na jednostavne elemente da onda kažemo to je to i ništa drugo. Dvojba je druga temeljna odrednica našeg života. I vjernik i nevjernik, svaki na svoj način, sumnjaju i vjeruju. Dvojeći, vjernik udioništvuje u sudbini nevjernika, ovaj pak i ne hoteći doživljava u sumnji vjeru kao izazov. Besmisao je dvojiti o dvojbi. Dvojim jer vjerujem. Kad ne bih vjerovao, ne bih ni dvojio. Jedna činjenica pokraj druge — vjera i nevjera — tkaju u meni kovitlac dvojbe. Tajni i dvojbi, svaka na svoj način, prilaze i

filozofija i vjera. Kušajmo pojmovno raščlaniti izraze filozofija i filozof i dva druga izraza: vjera i vjernik. Tek potom moguće je nešto reći o onome što je i naslov teme — o odnosu filozofije i vjere.

Filozofija i vjera

Kako odrediti ove dvije riječi, zasebno svaku i u njihovoj svezi? Pomoću jedne ili više drugih riječi? Držim da je u svrhu odredbe prve od navedenih riječi najprikladniji ovaj pojam: misao. Jer filozofija je m i s a o. Ne kakva bilo misao, nego tražena misao. Kad se potpunoma određuje pojam »filozofija«, valja posegnuti za ovakvim sklopom riječi: tražena misao — nađena misao. Kao prijatelj mudrosti filozof je uvijek na putu. Sudbina mu je: biti na putu. Njemu je pitanje bitnije od odgovora na pitanje. Filozof je prijatelj mudrosti. Mislilac Jaspers je rekao: »Grčka riječ 'philosophos' stoji nasuprot riječi 'sofos'. Ona označava čovjeka koji voli spoznaju (znanje), za razliku od čovjeka koji je sebe nazivao znalcem jer je posjedovao znanje.«

Smisao je filozofije u traženju istine, a ne u posjedovanju istine. Za odredbu drugog našeg pojma, pojma »vjera«, neka nam posluži ova riječ: zbilja. Vjera je z b i l j a. Zbilja primljene milosti i nutarnjeg obraćenja. Vjera ima toliku općenitost da smijemo reći: vjera je univerzalna činjenica kao i vatra. Nalazimo je svugdje gdje prebivaju ljudi, u svakom narodu. Ljudi vjeruju, što znači: oni žive. Vjera je život, ona je stvarnost kao i druge stvarnosti, priroda na primjer. Smatram da mnoštvo može živjeti od vjere isto tako kao i od kruha. A kako primamo vjeru? Kao i život, posredstvom roditelja. Djetetu se život daje u obliku sićušne grudice, tako sićušne da nam vlastito oko zataji kad želimo potvrditi da je život počeo svoj rast. Nešto slično zbiva se i s djetetovom vjerom. Ta stvarnost ima u sebi »biološku« snagu. Vjera je podvrgnuta razvoju. Sjetimo se na trenutak evanđeoske usporedbe o kvascu. Isus je govorio: »S čim da usporedim kraljevstvo božje? Slično je kvascu koji uzme žena te ga pomiješa s tri mjere brašna, dok sve ne ukvasa.« Vjera dakle nosi u sebi životvornu snagu.

Filozofija i vjera, misao i zbilja grade svoj svijet na nagonskom vrelištu i zemljanu sjemenju. Stoga im je zadaća: ljudska preobrazba. Filozofija je misao, a vjera je zbilja. A znamo da je misao o zbilji opravdana tek smislenošću zbilje. Filozofija ukazuje na logos vjere. Taj smisao kruh nam je naš i vino. Čovjek živi od riječi, od ljubavi, od smisla. Vjera i riječ. Razmotrimo taj odnos. Vjera nije posljedak zasebna mozganja. Ona je izraz slušanja, primanje i odgovor. Drugim riječima: u vjeri, za razliku od filozofije, riječi imaju prednost pred mišlju. U filozofiji jednu riječ načelno može uvijek nadomjestiti druga riječ. Platon je mislio da je nemoguće filozofiju iskazivati riječima. Velika je naime varljivost riječi. U vjeri, naprotiv, rečeno me zove i obvezuje. U njoj je nazočan poziv i odziv: Vjeruješ li? — Vjerujem! Sklopom: Vjeruješ li? — Vjerujem! počinjemo shvaćati vjeru kroz prizmu ljubavi i povjerenja, vjernosti. Čovjek živi od smisla, riječi i ljubavi. Vjera i ljubav. Kakva je sveza između ljubavi i vjere? Vidjeli smo da je za vjeru primarna naviještena riječ. Misao je nešto nutarnje, samo duhovno, a riječ je, naprotiv, snaga koja povezuje. Dijalog: Vjeruješ li? — Vjerujem! moguć je jedino u zajedništvu duha i u zajednici ljubavi. Bog želi doći čovjeku samo preko čovjeka. Jedan

čovjek pita: Vjeruješ li?, a drugi odvraća: Vjerujem. Mi dakle ponajprije vjerujemo zbog onih koji nam, ljubeći nas, pružaju dar vjere. Vjeru čovjek ne može živjeti sam, nego s drugima. Smisao vjere ima izvorno socijalni biljeg. Njezina je zadaća da stvara jedinstvo duha pomoću jedinstva riječi. Čovjek živi od ljubavi, od riječi, od smisla. Vjera i smisao svijeta. Pitati se o smislenosti vjere isto je što i pitati se o razumnosti vjere. Vjera, napokon, znači predati se temelju svijeta kao smislu.

Znanost nam otkriva činjenice događaja, a o smislu otkrivenog šuti. Primjerice teorija u razvoju (evolucija), koja nam objašnjava tolike stvari, mora biti i sama objašnjena. Znanost ima »savršeni rječnik«, terminologiju, nazivlje, smisleni i strogi jezik, ali ona uvijek nešto ispušta iz vida ili stavlja u zagradu ono što bi se moglo nazvati »biće«. Ponovimo još jednom: znanost nam pruža podatke, ali ne i razjašnjenje o smislu tih podataka. Znanošću stičemo bogatstvo znanja, ali ne istodobno i bogatstvo misli. Tajanstveni smisao svijeta jest nešto što kao zbilja, kao dar, prethodi svakoj razumskoj raščlambi. Vjernik zna da mu se smisao svijeta javlja i da ga prožima. Ali upravo u tomu što smo obuhvaćeni onim što još nismo ni shvatili jest odgovornost filozofijskog razumijevanja. Bez tog razumijevanja vjera ne bi imala svoje dostojanstvo, uništila bi samu sebe.

Filozofija je misao, a vjera je zbilja. A znamo da je misao o zbilji opravdana tek smislenošću zbilje. Filozofija ukazuje na l o g o s vjere.

Ante JAKŠIĆ

Večernji soneti

1.

O, Bože, sad su teže moje stope
i teži dani života i šutnje.
Ko crne ptice javljaju se slutnje
i mrzle kaplje mrzle sate škrope.

I nema više zanosa i slavlja
kad jutro novi život stazi vraća.
Svaka je radost skromnija i kraća
i češće tuga u sumrak se javlja.

Iz hladnog sjaja izvire ljepota
i čvršće krilo pročišćenoj vjeri,
i znam da bolom vrijednost se mjeri

svega što raste iz srži života.
O, kako puni tajne su trenuci
kad biser duše suza je na ruci!

2.

Kad biser duše suza je na ruci,
tek čovjek vidi poraze i snove,
i čežnju što ga tako često zove
još neviđenoj u daljini luci.

I dok sve nosi pečat tajnog znaka
u kojem vrijeme svoje lice mijenja,
tek čovjek sluti kroz zastore mraka
trenutak spasa i svog otkupljenja.

I zna da niti sunčeve su tanje
kad kasna večer na vratima stane,
da često jedan sije, drugi žanje

i da nas jače vežu iste rane.
U ruci Noći tako kobno blista
gorčine puna čaša za sve ista!

3.

Gorčine puna čaša za sve ista
za svakog čuva dosuđeni dio,
jednoga muči što je zalud snio,
drugom ko varka na usnama blista.

A oni koji s nadom od nje bježe
da bez nje nađu uzletišta plodna,
u njene najzad upadaju mreže
i svu gorčinu ispijaju do dna.

I samo čovjek zna kako se luta
i sve jasnije spoznaje i shvaća
da život svakog na svršetku puta

izvoru svome neizbježno vraća.
I obruč, što nas s gorkom čašom veže,
što jače kidaš, sve te jače steže!

4.

Što jače kidaš, sve te jače steže,
u njemu samo ljudi stalno snatre
da nađu izlaz iz vječite vatre
i gorak uzdah gorko se razliježe.

I svaka iskra koju napor rodi
da smislom čežnju iz ponora spasi,
samo je bljesak na dubokoj vodi
i luč što tajna i pali i gasi.

Da jedni mogu s novom vjerom rasti,
sa svoga krila život druge skida,
i nakon borbi, poraza i časti

svatko se nađe ispred tamnog zida.
Moćni i gordi, bijedni i strti,
jednaki svi su na vratima Smrti!

5.

Jednaki svi su na vratima Smrti
gdje i ja svoje odložit ću breme
i zemlji vratit njenih snova sjeme,
koji su tako često bili škrti.

Sve što su nekad nudili mi s nadom
da ljubav bude uzglavlje mi meko,
umjesto blizu bilo je daleko,
poleti nekud otišli su kradom.

Za njima misli prepliću se tiše
da kap utjehe sa krila im pane,
a i njih vrijeme raznosi i briše

i vjerne samo ostaju mi rane.
I kamen s tragom prolivene krvi
pod zaboravom polako se smrvi!

6.

Pod zaboravom polako se smrvi
sve što u vrijeme bačeno je rukom,
i znam, zatočen zagonetnim mukom,
pod žrvnjem nisam ni zadnji ni prvi.

I znam, o Bože, slabe su mi moći
da teret nose i da pravdu traže
dok kao kasne prestrašene straže
klonuli sati padaju u noći.

A kad mi najzad posustanu stope
i odu zadnje nevidljive lađe,
nek Tvoje ruke moje oči sklope

i tijelo na Tvom pragu ležaj nađe.
I kad prebolim sve zemaljske studi,
u novi život opet me probudi!

Razgovor s Ljiljanom Matković

Prije godinu-dvije dosta se govorilo o uglednoj i jedva prijepornoj Kokšinoj antologiji hrvatske duhovne lirike. Uz Vaše pjesme u toj zbirci stajaše oznaka: nema vlastite zbirke pjesama. Budući da su stihovi iznad te kratke oznake bili sve prije nego početnički, još mi se onda nametalo pitanje kako to da Ljiljana Matković nije izdala ni jednu knjigu svoje poezije. Sada je eto izašla vaša zbirka »Traganje za blizinama«. Ne čini li vam se da se malo predugo na to čekalo?

Da, ova se zbirka kasno pojavila. Prva pjesma »Misli« napisana je 1958. u gimnazijskim danima. Ja zapravo nikada nisam pomišljala na zbirku. Unaprijed sam znala da mi je nemoguće naći izdavača. No čudo se dogodilo i radujem se što se izdavač našao. Tijekom ovih dvanaest godina pjesme su nastajale i nestajale. Neke su ostale. Sada su okupljene u zajedničkom društvu i mislim da se dobro osjećaju jer imaju mnogo toga zajedničkog. Sve su to pjesme »traganje za blizinama«, traganje koje se nastavlja do vječnosti u kojoj jedino ima izgleda da se blizine ostvare.

Onome tko poznaje vaš slikarski (i kiparski) rad i počne ga uspoređivati s pjesništvom, brzo dođu u svijest dvije činjenice: sve Vam pjesme imaju dvije iste odrednice: razmjerni pesimizam i razmjerni aristokratizam; kod likovnih pak ostvarenja nije nemoguće naći ugođaj radosti, pa i raspjevanosti, što se kod pjesama ne može vidjeti ni uz svijeću. Zašto?

Spominjete moj likovni rad. Ne znam da li ga treba uspoređivati s pjesmama. To su dva različita medija. Izvor je ipak isti. I u jednom i u drugom ostajem ono što jesam. Istina, u slikama je optimizam vidljiviji, ako hoćete, izrazitiji. Očigledno je da se radujem bojama i oblicima i da upravo radi te radosti uzimam kist u ruke. Polazište ovih pjesama nije radost, no nije ni pesimizam. Često doduše spominjem smrt, umiranje, pustinju ... no znate li Vi što za mene znači smrt, ona »prava« smrt koju obično ljudi imaju na pameti? Za mene je to život, pravi, jedini i autentični život prema kojem sam usmjerena i koji iščekujem. Pa ipak, smrt postoji i to smrt koju možemo osjetiti samo za života. Strašna je to smrt. Dakle, vidite, riječ smrt može imati za mene vrlo radosno a i vrlo tužno značenje.

U svakom slučaju nemojte od mene očekivati vesele pjesme. Zar se išta veselo događa oko nas? Zar uistinu možemo biti veseli? No, nadu nam nitko ne može oduzeti, ni volju da svoju nadu ostvarimo. Zar se to ne vidi u mojim pjesmama?

Što se tiče aristokratizma, ne volim tu riječ ni njeno značenje. Mogu biti ne znam koliko izolirana i sama, ali nikada neću pomišljati da sam zbog toga nešto izdvojeno, posebno, aristokatsko (valjda me ne sudite prema ovim starim obiteljskim portretima!).

Sudbinu svog naroda doživljavam i onda kad sam izolirana, dapače još i više i bolnije nego da sam u bilo što uključena. Kao što vidite, radije govorim o sebi nego o svojim pjesmama, ukoliko sve to nije jedno te isto.

Ne pitam vas ništa o izbrušenosti, njegovanosti Vaše poezije, o spontanom ili traženom estetskom razmještaju oblikovnih elemenata. Ali me zanima jedan, uvjetno rečeno, nesklad između vaše javne djelatnosti među običnim ljudima, nesklad između vrlo komunikativnih susreta s čitateljstvom u proznim tekstovima (ne mislim samo na rubriku u »Kani«) i elitizma poezije.

Čovjek se uvijek i nehotice ravna prema svom subesjedniku. Ne razgovaramo jednako s prijateljem, s prodavačicom u trgovini, sa sveučilišnim profesorom. Pjesništvo je poseban oblik priopćavanja. Čini mi se da se tu najmanje misli na subesjednika, odnosno da se na njega uopće ne misli. Pjesma je plod intuicije, munjevitih spoznaja, podsvijesti, nataloženih iskustava, naglog potresa vlastitog bića. To je obraćanje samome sebi, saobraćanje s najvećom dubinom sebe samoga u kojoj se dosiže sudbina svijeta. Čitalac prodire u pjesmu također intuicijom, a ne nekim odgonetavanjem smisla u racionalnom smislu. Važno je da čitalac osjeti bljesak podsvijesti, koji može biti različit od pjesnikova, i koji ga osvjetljuje u srži njegova bića, a ne samo u površinskoj razumnoj spoznaji. Ne znam što mislite pod elitizmom. Možda činjenicu da pjesmu — svaku pjesmu, a ne samo moju — ne može svatko čitati.

Što se tiče mog rada koji nazivate »javnim«, dakle što se tiče rubrike u Kani itd., svjesna sam da se ovdje obraćam velikom broju ljudi. Zbog toga i jezik kojim se služim mora biti razumljiv tom velikom broju.

Dakle, Ljiljano, dočekaste nakon više od desetljeća sporadičnog objavljivanja poezije da Vam tiskaju i knjigu. Kako se pri tome osjećate? Što želite svojoj prvoj knjizi?

Osjećam se dobro, hvala na pitanju. No, osjećam i obavezu. Ne mogu ostati na toj knjizi. Treba ići dalje. Ne znam kamo treba stići, ali put je ovdje i ne mislim se zaustavljati.

Knjizi želim da bude što više u ljudskim rukama, a što manje po prašnjavim policama.

Ocjenjivači će, kao što je običaj, tražiti u Vašoj zbirci duhovna srodstva, uzore, utjecaje. Ako ne smatrate da ste savršeno samonikli (poput cvijeta u pustinji), pomozite svojim budućim ocjenjivačima kojim izvornim podatkom.

Na žalost ili na sreću, ne mogu im pomoći. Naravno, ima pjesnika koje volim, ali oni imaju drugačiji pjesnički izraz od moga. Nije mi ni na kraj pameti da se služim tuđim pjesničkim rješenjima. To bi bilo nepošteno, a i neizmjerno dosadno. Pjesništvo je za mene istraživanje nepoznatog područja duha i riječi u kojem nema ni znakova ni tragova koji bi mi mogli pomoći. Ne volim ponavljati ni ono što sam rekla a kamoli ono što su rekli drugi.

Razgovor vodio Svevlad Slamnig

Pjesnik vagabund

Zabludjeli lutalica u meandrima duše
punim ga riječima opija nadahnuće
u uzjogunjenoj avanturi.
Da se ne zaodjene prašinom,
izgoni tminu i počinje igru,
on, svjedok postanka svijeta.

Pjesnik - zaručnik zora

Zaručnik zora
na koljenima noći,
razbijač mraka
i krotitelj zvijezda,
paladin novih dana,
pjesnik će uzburkati boje Riječi.

*

Njegove su radosti odrazi svijeta,
a boli drugih njegovo srce guše.
Kosa ga svjetlost ranjava,
njega, koji tegobnu tišinu nosi.

*

O, Pjesniče! Dvojniče čudesnog,
zatočeniče borbi koje ne prestaju
u svijetu gdje bijeda
udiše miris ljubavi.

Pjesnik - prorok

Uspravan kao minaret
sije rečenice.

Njegove riječi plivaju eterom nejasnih boja.
Razdražen, vjetar raznese trkom
stihove koji se ruše na zaglušeni auditorij
U vatri svog zanosa, Pjesnik je zborio.

*

Sanjar, div, profet,
odasvud Riječ njegova pršti.
Redar Idealnog Grada
zamahom punim ohole ćuška
Uspravljen, svjedokom bude:
proriče, kudi, proklinje, grmi.

*

U ime gnjevne mu duše, ritam i pjesmu
Pjesnik je stvorio.

Pjesnik i njegova prtljaga

Pjesniče! Svijetom se svojim obremeni,
a snove i oblake zaboravi!

*

Pjesnik je čovjek,
angažira se čovjek pravi.

*

Lagan si: riječ je jedina tvoja prtljaga
Spojena s ritmom na danjem svijetlu,
Riječ postaje muzika.

*

Najprije preobraziti svijet!
Zatim sanjarenje ili mistika!

Invokacija

Najveći od sviju!
Učini da novorođene ne svlada opačina,
nek punim pogledom gledaju Sunce.

Načini im cvijet i vrelo.
Njihovu svijetu beskrajan smiješak podaj.

*

Oni će trebati pjesme,
sa šturcima boje smaragda,
u poljima metvice tople
Radi svoje slave učini ih Stvoriteljima.

*

Žabe loše opjevavaju Tvoju veličinu,
a pauk iskrivljava Tvoj svemir.
Duga ne odsijeva Tvojim bojama.

*

Dražesne nijanse dostojne Tebe
rađaju prsti slikara-skitača u vremenu.

*

Upravo djeca, grajom,
svjedoče Tvoju mladost vječnu,
Ti najstariji od starih svih.

U zagrljaju čitav svemir

Noć je velika pukotina
iz koje se u mlazu glasaju plamenovi.
Odjekom na dnu srdaca
ona nezasjenjenu ljubav budi.

*

Zlatni pijesak ograđuje more
gdje se zvijezde u povorci kupaju.
Udaljujem se ludom strašću plivajući
dok me voda draži i valovima pljuska.

*

Postoji onoliko svemira koliko i lica,
a na zaokretu svakom
jedno novo lice
koje bih htio obgrliti smiješkom
jednim pogledom.

*

A na svakoj obali
brat pruža ruku
koju bih htio stegnuti
da zajedno odmrsimo oblak.
Sjena će odsad biti bez težine.

*

Sudbino! Noći naša svjetlucava!

S francuskog: Ante Šimunić
(iz zbirke »Moj glas u traganju za njegovim«)

MOHAMED-AZIZ LAHBABI

(1922, Fès, Maroko)

Podrijetlom Marokanac, diplomirao i doktorirao iz filozofije na Sorbonni. Od 1958. redovni je profesor na Filozofskom fakultetu u Rabatu. Osnivač je i direktor nekoliko književnih i filozofskih časopisa. Piše filozofske rasprave, pjesme i romane.

Sreo sam ga na Filozofskom fakultetu u Dijonu ljeti 1970. godine. Oniska rasta, tamnoput, neobično žustrih pokreta tijela, razgovorljiv i srdačan. Imao sam dojam da uvijek nekamo leti, da je uvijek zaposlen i angažiran. Prekjučer je nastupio u Parizu, sutra nastupa u Budimpešti, a zatim odlazi na »Struške večeri poezije« ... Studijska putovanja i kulturne misije njegova su specijalnost. Europa-Kina-SAD-Kanada-Srednji i Bliski Istok-SSSR ... Djela su mu prevedena na španjolski, njemački, kineski, engleski, ruski, mongolski i na druge jezike.

Djela na francuskom: »Chants d'espérance«, »Misères et lumières«, »Ma voix à la recherche de sa voix« (pjesme), »De l'Etre à la Personne«, »Liberté ou libération?«, »Le Personnalisme musulman«, »Florilège poétique arabe et berbère« (eseji).

Djela na arapskom: »Mofakkirû-al-islam«, »Bu's wa divyâ«, »Jil addamâ«, »Mina-l-Kâin ilâ ashakhc« i dr.

Kritičar Charles Sallefranque kaže za njega: »Mohamed-Aziz Lahbabi prije svega je pjesnik širokih intuicija, izrazito personalan i totalno angažiran, ali angažiran u službi ljudske civilizacije i intimne simbioze Istoka i Zapada, negator, svake isključivosti, ljubitelj svih sloboda.«

Ivo BALENTOVIĆ

Pismo

— Jesi li pročitala pismo?

— Jesam.

— Što piše? Traži novaca?

— Da.

Jutarnja tišina i pokatkad glasovi s ulice.

Žena šmrca sjedeći u toplom krevetu. U prsima je nešto stišće, od brige, od godina, od života. Umor i potištenost. Nagriženost zbog stradavanja. Glas joj je hrapav, siv, a u njemu breca žica tuge.

Kroz mutna prozorska okna ulazi svjetlo novoga dana. Pijetao je toga trena slepršao sa staroga duda. Čuje se prh njegovih krila. Zatim prodorno kukurijekanje.

Seljak se uspravi, sjedne i niz postelju ovjesi obje noge. Otare sanene oči tvrdim prstima. Rukom pređe preko žute raščupane kose.

Stijene se oblijevaju svjetlom, a bjelina otkriva mrlje. Iznad vrata ceri se velika tamna pukotina. Šute pocrnjele svetačke slike.

Seljaku na licu zaigra dolutala sunčana zraka. Osvrtao se i pratio lijet muhe u niskome lijetu. Motrio je svoje ogoljele noge. Mršave su i žute. Nalik su crkvenim voštanicama.

Ženine su oči oživljavale. Ona je rukom načinila nekoliko pospanih kretnji, zatim je zijevnula i rekla:

— Sinoć si bio pijan. I potrošio si... Reci, koliko si spiskao?

Čovjek se smrkne. Odmahne rukom.

— Pusti to, stara.

Ustao je, navukao hlače i trošni prsluk. Sa starog drvenog stola dohvatio je zemljanu lulu. Punio ju je mrvicama koje je uzimao iz desnoga džepa prsluka. Gnječeći duhan kažiprstom desnice, nemoćno se branio:

— Pjevaš mi staru pjesmu. »Popio si... potrošio si...« Pusti to, ženo. Nisam jutros oran za svađu. Sad mi je u glavi samo jedno: da namaknemo novac i odnesemo ga na poštu. Jesi li me razumjela, ženo? Da. A reci što piše? Kako joj je? Je li zdrava, ha?

Žena je izmiljela iz krpa, na brzinu namjestila postelju, a zatim u polumraku ispod stola tražila stare papuče.

— Veli da je zdrava, ako me ne vara. Znaš ti nju kakva je.

Seljak je užegao lulu. Zatim tromo otvori prozor i u sobu nahrupi mlaz jutarnjeg zraka. Seljak je odbijao dimove i koračao od stola do prozora. Zaustavi se pred ženom.

— Pa reci, koliko joj treba?

Žena ga je promatrala sivim, umornim očima, zadržavši za tren ruke pod vratom gdje je zauzlavala maramu. Odgovorila je šapćući:

— Znaš i sam. Treba dosta...

— Hm. Znam. U redu. Nabavit ćemo.

Čovjek je koračao i govorio kao za sebe:

— Treba joj. Da. Moramo to riješiti što prije.

Izišao je napolje. Koračajući i razmišljajući, našao se u vrtu gdje ga je dočekao cvrkut lastavica. Mlada trava sjala se jutarnjom rosom. Šljive su bile u cvatu. Duša mu se razvedravala: alaj će biti rakije. Iz svinjca je čuo roktanje praščića. Seljak se sjeti konjâ, vrati se iz vrta, i ušavši u staju dohvati šaku slame, smota je i stade njome trljati snažna konjska stegna. Raskoračen, sav u brzim kretnjama, osjeti kako mu se tijelo zagrijava.

Konji se razmicahu, a on je tiho gunđao. Tada dohvati vile, uđe u sjenik i nabode naviljak suhe grahorice. Držao ga je visoko nad glavom i spustio lagano u jasle. Na gredi su lastavice gradile gnijezdo. Na licu mu zaigra škrt osmijeh. Lastavice su sreća. Blagoslov u kući. Hej, što su lažljive te narodne izreke. Dobro je da ste došle, namijenio je misao pticama. A sreće bilo ne bilo. Sreće nema. Samo nek cvjetaju šljive, pa neka bude rakije. A sreća? Što je to? Ne protače li se i to kroz želudac?

Protezao se i udisao miris suhe grahorice. U uglu je preživala stara krava. I pred nju je stavio naviljak suhovine. U staju je ulazila žena s muzlicom. Čuo se laki klopot njenih papuča. Tiho je kašljucala, uzela tronožni stočić i viknula na kravu:

— Hoja, hajde, pomakni se, vraže!

Seljak se iskrade na dvorište i odanle dovikne ženi:

— Idem pogledati pšenicu na Nježilovu!

Kad se poslije osvrnuo, kuća je za njim ostala obavijena jutarnjom izmaglicom. Bijela, pognuta. Prava starica. Gradio ju je davno pokojni djed Leporda.

Stigavši na kraj voćnjaka, prijeđe preko rasklimanog prijelaza. Udari uskom stazicom. Očuti miris vlažne zemlje. Jutarnje se sunce naglo razbuktavalo. Oko njega — zeleno more. Brazde se smijuckaju kao dobre želje. Pšenica je žućkastozelena, a svaka je vlat ukrašena rosnim srebrom. Usjevi su naglo bježali u visinu.

Seljak okrene udesno, presiječe preko nekoliko masnih oranica, popriječi preko travnog ugora i zelenog zobnog polja. Stigao je do seoske močvare. Zelena se žabokrečina uresila sitnim bijelim cvjetićima. Lopoči su još snivali u jutarnjoj tišini, a na ponekom listu čučale su male zelene žabe. Pri kraju bistre vode vidio je sitne ribice u igri.

Seljak je sjeo na obalu, na natruli brestov dub, zapalio lulu i zapao u misli. Djetetu je potreban novac. On ga nema. U svinjcu je jedna stara krmača

i petoro mladih. Troje će otjerati na vašar. Sutra je ponedjeljak, odgađanja ne može biti. Sinoć je bio u krčmi gdje je šepavi Ignjac svirao harmoniku. Hej, kako je svirao! Tri stotine odoše kao ništa.

Ravnica.

U daljini se modri šuma. Ravna ploha odiše proljećem, mirom i blagdanskom blagošću. Gdje li je starinska frula? Ne čuje se. Pogled mu kod šume zastaje, dalje je prazno nebo i modrina. Tek se ponegdje zamjećuju bjeličasti oblačići.

Seljak bi na mahove podigao glavu, podavao oči prostranstvu, a misli bi se u tom blagom ugođaju povremeno gubile. Činilo mu se da se srasta s ravnicom, da u nju tone... I kao da i kroza nj struje proljetni sokovi...

Prenuo se, a misli su opet u njega navirale kao tamna bujica. Povorka šarenih slika. A sinoć, eh, sinoć mu se bješe duša malko otkravila.

Hej, kako je svirala harmonika. Šepavac prebire malim rukama, prebire, a sav je iskrivljen, ružan. Krčmarica nosi pune čaše, zadigla je suknju, noge joj debele i teške.

I svi su pili. Općinski načelnik je odnekuda ispao, banuo u vrevu i bio je široko nasmijan i vedar. Trebat će i dalje piti. A i kako ne bi, načelnik je njegov školski drug. Bili su skupa i na fronti za prvoga velikog rata. Umorni su. Tromi, nagrizeni patnjom, uzalud je načelnik upao u bolji život, dočepao se plaćice i bijeloga hljeba.

Načelnik je stavio ruku na seljakovo rame. — Teška ti je ruka, moj načelniče — rekao je naglas. Načelnik se nasmijao i pokazao nedavno stavljeni zlatni zub. — Što misliš — rekao je — negdje u Aziji prašte granate i ljudi se mlate i ginu, a mi ovdje pijuckamo i gledamo našu debelu Rozu. — Daj rakiju, Rozo! Daj još jednu! Eto mi pijemo — vikao je — a moj sin već tri godine pod ledinom, pokoj mu duši njegovoj! Tižika. Ne bilo je, proklete! Bolje da o tome i ne govorim. Što piše tvoja mala, ha?

Seljak je gutao slinu. Zabrinuto. Rakija malo kisi. A u očima se, ćutio je, javila vlaga. — Što piše — pitaš? — Ništa. Meni — ništa. Žena je dobila pismo. Draga mamo, sigurno tako piše. Otac je kolac. Ništarija. Što piše? Traži novaca. Đačka posla. Što će drugo tražiti, ako neće novaca?

— Znam, znam — mucao je načelnik. I nastavljao: — Što misliš, hoće li biti rata? Ne bih, prijaško, volio da opet moramo nas dvojica pograbiti puške.

— Ja? — Seljak je ispio već pet malih fraklića. — Ja više ne bih. Star sam ja, moj načelniče, kao i ti, uostalom. Ja čekam jesen, a onda ćemo peći rakiju. Nemam ni ja sina. Moj je umro odavno. Dosta mi je i ova djevojka koju školujem. Bojim se da ne udari mraz po šljivovu cvijetu.

— Mraz? — Načelnik je razjapljenih usta gledao nekamo u prazninu. Tada odvažno reče: — Ne bio ja načelnik ako bude mraza. Ni govora o tome. Proljeće je ove godine malicko zakasnilo. Vrijeme odmiče. Eto svibanj. Trava je prešla gležnjeve. Bit će dobro. Samo da je živ moj Jakob. Hm, da. Što možemo, prijaško. Ništa.

Harmoniko, sto ti tvojih gromova!

Vise debela Rozina prsa kao dvije mješine. Njen stas je širok, ali u očima joj sja nešto umilno, a jezikom plete, oblaguje, zna čovjeka vješto smotati. Umije debela Roza. Zna ona novac izvući.

To bijaše odraz njegovih misli.

Načelnik je tapšao šepavca po ramenu i govorio mu s udivljenjem: — Čudno sviraš, čovječje. Ti si pravi profesor te harmonike. Ne znam samo zašto ovdje gnjiješ?! Mogao bi svirati i u velikom gradu. Možda čak na televiziji. Sjajan si, da bi riječ...

Harmonika plače, zatim se smije, kikoće, grca, škripi, zvukovi potrče, polete, ponesu dušu uvis i duša treperi negdje među oblacima, pa se opet vraća, osvješćuje i pritajena sluša...

Harmonika jeca, a suza se javlja u prikrajku oka. Pijano srce se rasplače. Ima li harmonika srce? Ima li ona dušu? Ugaslo je sunce. Usnulo je granje. Raširila se tama. Noć je. U svijetu se netko rađa, netko umire, netko pjeva, a nekom se nutrina cijepa. Harmonika vrišti. O ljubavi zbori, o cjelovima na mjesečini, o ćućorenju kraj tarabe, o crnoj strasti koja ne zna granice, o mržnji koja je slijepa i steže ubojničku kamu, o životu govori u tisuću titravih i dirljivih izvijaljki.

Ignjac je žmirkao jednim okom. Na to oko ne vidi. Oko je presvučeno mrenom. Harmonika je pitala jasno i glasno kroz svoje zvuke: zašto se ljudi dijele na crne i bijele, zašto se grizu, glože, kolju, zašto čovjek čovjeku nije brat, zašto ne vlada mir, zašto u svijetu nema ljubavi, sloge?

Postepeno, harmonika se smiruje. Ignjac klonjiva, drijema, u svojoj prljavoj kapi sličan je štakoru. On klimka glavom i za trenutak zahrče, trzne se, opet mu glava klone, a Roza ga mune u rebra, viče i nudi mu kavu koja je pred njim, na tacni, spečena samo za njega.

Načelnik je već pola sata pričao o bitkama na Soči, o bosanskim fesovima i o tome kako bez ruma nije bilo šturma, o Monte Meletti, o krvi do koljena, o grobovima, o suzama... Sjećao se svega u tančine. Alaj su praskale granate, alaj se orilo do neba. Grohot. Crni pakao. Ne znam kako sam živ ostao, kaže. Ne znam kako sam mogao ostati, ponavlja. A još sam — nešto. Volim vidjeti curče kad u kolu igra. Volim mlado, zaobljeno, puno, nabreklo. Volim... a kosa mi pobijeljela, brate. Ali ja volim...

Seljak je hrapavo kašljao. I brisao nos plavim rupcem. Zatim je zažgao prvu žigicu. Onda drugu. Pa treću. Tek tada je upalio lulu.

Pili su do kasno u noć. Na zidu je zaspala ura. Ondje je bilo devet. S crkvenog tornja se oglasila ponoć.

Otišli su svaki na svoju stranu, teturajući. Seljak je upao u mračno dvorište i tumarao besciljno. U glavi mu je bučalo. Klobuk je nabio na oči. Je li to njegov klobuk? Činio mu se prevelik. Da li žena spava? Ili bdije i moli devetnicu?

Cijeli sat sjedio je na kućnim stepenicama. Otrijeznila ga je noćna svježina i polako, kao tat, izuvši prethodno opanke, uvukao se u sobu. Mrmljao je jedva čujnim šapatom samome sebi: idi u krevet, seljače, idi u krevet. Glupane jedan, zašto si se toliko napio? Stoko...

Otada je proteklo osam dana.

Pala je obilna kiša, zemlja nabubrila, a tanke pšenične vlati potekle u visinu.

Kraj plota se razbujala kopriva. Žioke pocrnjele, trunu, neke su pale na tlo, potonule u glibovitu zemlju.

— Ograda propada — kaže žena i gleda čovjeka zabrinutim očima.

Vjetrić njiše mlade zelene grane. List se dnevice razvija. Seljak isprazni lulu udarivši je o dlan, pa se okrene ženi:

— Ograda? Zar je čudo, ženo? I djed Leporda je već u grobu istrunuo. A on ju je podizao iz zdrave hrastovine. Sjećam se, kao da je jučer bilo ...

Prekine se. Javi mu se u prsima neki teret. Od sjećanja na bivše. Žena mu je odgovorila:

— Djed je mrtav, a mi smo živi, treba se micati dok je snage u nama. Uzmi sjekiru, pa se lati posla.

— Polako, ženo, ima vremena.

Glas mu je zvonio bezvoljno, mlohavo. Čuo je gdje mu žena namah hrapavo uzvraća:

— Nema vremena! Vrijeme je novac. Osam dana je prošlo. Treba poći na sajam. Što čekaš? Znaš da moramo nabaviti ...

— Za nju.

— E, za nju.

— Polako, ženo. Sve ćemo nekako urediti.

Otišao je u šljivik da se odmori. Ondje se zagledao u daljinu. Nad krovovima se motahu lijeni, niski dimovi. Dan se produljio i bio je obasjan sunčanim blagoslovom. Večer je tihano sjedala na vrhove krošanja, a kokoši još trčahu po bunjištu i seljak je zaključivao: dim se vuče, kokoši nisu pospane, noćas će sigurno zakišiti.

Misao mu ide uporedo s koracima: treba nabaviti novac. I za porez treba odnijeti. U krčmi se zadužio dvije stotine. Kako li će sve to svladati? U prsima ga nešto stišće, tamo, u predjelu srca. I u svijesti niču zakučasta pitanja. Čemu on živi na tome svijetu? I za koga se muči? Bez djece je. Jedinica kćerka je u školi. Ona će otprhnuti. Odnijet će je grad. Stići će jednog dana glas da se udala. A kuća?

Pogleda staru kuću. S nje je opadala žbuka. Da ustane iz groba djed Leporda, pa da vidi, zar ga ne bi ošinuo kletvom? I od srdžbe ponovno sišao dolje? Nekad je bilo drugo. Drukčiji život. I u njegovu domu je vrio život. Bilo je više čeljadi. Ali pomriješe. Nailazila sušica, rat, stradanja. Crni život. Neki se odmetnuše. Odoše u svijet. Kći i tako ne bi mogla održati kuću. Neka ide. Neka se ruši stari opustjeli dom ...

Sunce je na zapadu sjelo među bijele oblake, užareno i crveno. Vjetar je iznenada doćarlijao i zanjihao napupali jorgovan kraj hambara. Iz staje su njištali konji.

Seljak zakopča kožuh, pogladi raščupane brkove i vrati se u dvorište. Dohvati rasklimanu sjekiru, zasiječe jednu sirovu vrljiku i htjede da više ne misli. Ali uzalud.

Djed Leporda mu je izišao pred oči kao živ. Žena se motala oko bunara i grdila ga, a on je jednako u mašti gledao djedov lik i kao u polusnu čuo njezine prijekore:

— Danas si propustio takav dan, a sutra će kiša. Onda ćeš opet zalutati u krčmu, i tako redom ...

Sjela je na tesanu gredu kraj njega. On je odbacio sjekiru. Misli i slike i dalje su navirale.

— Ženo — reče seljak odjednom — ti i ne misliš da smo mi već ostarjeli.

— Mislim ja na to. I osjećam.

— A ja neki dan sreo Filipa, sina našeg kuma Đurę. Filip jak kao gora. U krčmi smo raspreli razgovor oko grunta i o nesrećama života. Filip mi veli: kume, što se mučiš, a mogao bi živjeti bolje od našeg bilježnika. Daj mi zemlju da je doradim, bit će dosta obojici. Ja zemlje, kaže, imam malo, a sinova je u mene pet i dvojica su već dorasla za posao.

Žena je suhom grančicom razgrtala iverje. Nakon kraćeg razmišljenja, lijeno upita:

— Pa? Što veliš? Čovjek ti je pravo rekao ...

Seljak je bio iznenađen. Prvi put je razgovarao sa ženom o tome. Očekivao je njeno protivljenje. Reče:

— Ako si ti suglasna, mogao bih s njim opet razgovarati. Mi smo već slabi i traljavi. Ja sam prešao šesdesetu, he, mnogo mi se naslagalo na ovu jadnu grbaču.

— A zemlje imamo dosta.

— A djece nemamo. Osim nje ...

Žena ustade. Sjeti se pokojnog sina i suza joj klizne preko naboranog lica. Seljak je palio lulu. Vidjevši je uplakanu, skreše:

— Nemoj mi se samo pekmeziti, stara. Nego kaži, hoćemo li uraditi tako kako smo rekli?

— Ja mislim da ne bi bilo loše ...

— E, dobro, ženo. Sad nam je ipak najvažnije da za nju nabavimo novac. A žao mi je praščića, znaš.

— I meni je žao. Ali — što? Drugoga izlaza nemamo.

— Zar ne bismo mogli nekako ... — On se dosjetio da nešto predloži, ali se bojao. Gledao je neuredno dvorište, stare zidove, duboki kolski trag. Skupljao je hrabrost da se izrazi. — Pa, ovaj, znaš — oklijevao je — u tebe ima još grovača dukata ...

— Nesretniče! — uzvikne žena. — Zlato mi je pola mojega života. Zar bi i to htio spiskati na harmoniku?!

— Ta jedan, znaš ...

Na ulici pred kapijom rukala je krava. Stari orah je nešto šaputao iznad pocrnjelog krova, a u kanalu su veselo gakale guske. Seljak ustade.

— Došla je čorda — reče. Idem pustiti kravu. — Krene, pa opet zastade. — Znaš, i bez jednog solferina bi mogla ...

Žena je uzlamatala rukama. Vikala je i ubrzanim koracima zamakla u kuhinju

Krava je ušla ručući. Imala je puno vime. Iz staje joj se odzivalo tele.

Seljak je išao za njom, a na licu mu se zapažala neka ukočenost. Svezao je kravu, bacio joj naviljak sijena, i izišao na ulicu. Naslonio se na vratnice i pljuckao, pušeći.Motrio je guske, prolaznike, kola na cesti. U širini sokaka se stamnjelo. Naišao je znanac i zastao kraj njega, porinuvši ovčju šubaru na tjeme.

— Druško, kako si?

— Eto — stojim.

— Hoće li biti kiše?

— Pa, sprema se kako mi se čini.

Zašutjeli su. Obojica su zurila niz ulicu. Selo je počelo paliti prve svjetiljke. Nebo se sve više stamnjivalo.

— Hajde, hoćemo li »po jednu«? — upita znanac.

— Mogli bismo.

Krenuše jedan pokraj drugoga. U njemu je kopkala misao o nabavci novca. Novac — novac. Zar će zbilja morati prodati praščiće?

— A odakle tebi? — upita sumnjičavo.

— Danas sam prodao kravu. — Znanac je to izgovorio plačljivo. — Pričepili me poreznici. Što sam mogao? Častit ću te rakijom. Imam računa ...

Uđoše u krčmu. U vrevi se razbiše turobne misli. Rakija je prijala, blažila utrobu. Seljak je razmišljao o svom propadanju što ga donosi vrijeme i jalove godine. Vani je fijukao vjetar, a zatim počeše na oknima bubnjati krupne kišne kaplje. Seljak je u sebi donosio odluku: dat ću se na komenciju Filipu, pa što bude. A sutra ću zorom na sajam. Neka idu praščići. Kći čeka novac. Nema drugog izlaza. Nema ...

Božidar B. BAGOLA

Zaprepaštenje udvoje

REKVIJEM

Ne misli da su grobari spasonosni preljubnici. Iz visokih čizama ulizuje se strava. Stvarno ulizivanje, mada ne podrhtavaš. Dvije nedogorjele svijeće u tamnozelenom jutru, a s onu stranu arkada uobičajeno rukovanje putnika. Nepoznanica u svijetu znanosti, zabavljanje protestom samospaljivanja, mjesto doručka nasićen novostima, mjehurići sapunice u blještavoj nadutosti podneva. Dopustite da mrtvi pokapaju mrtve. Ohola dostojanstvenost crnih ljudi, ruke obavijene blatnjavim užetima, ispod nogu mrtvački lijes. Čovjek, naposljetku ipak pas, ni u smrti mu nije dozvoljeno prerastanje u slobodu zemlje. Umorni bezdušnik u okovima pozlaćenih slova. Tvoj otac!, koji je iz hinjene pobožnosti izdahnuo pod križem bez svetog ulja. Uzalud se ceriš. Svi ovdje skupljeni zbunjuju se pred drvenom zagonetkom nestajanja. Nekoji uzmognu potpunu besramnost, nije važno koliko će suza iscijediti na razvučena lica. Ta mrtvac se ionako ne može maknuti prije sudnjeg dana, sutra će prije svega biti govora o cmizdrenju.

Vjerovao je u vještice, stoga mu je uspjelo vjenčanje s dobrotvorkom. Barem ga pravovremeno slala na posao, premda se na mjesečnim zabavama pošteno znojio u njenom društvu, čiji plodovi ne zavrijediše njegove požude. Ljubav je shvaćao u smislu podnošenja koje će biti hvalevrijedno nagrađeno negdje u trećem nebu.

Žohari se svakako gonjaju na manje podmukao način. Poput munje prostrujiše glavom očeve misli. Odgovarao si mu doduše nepristojno, ali iskreno. Vrata nisi zaključao, ostavio si u kutu staroga Boga, nedotaknutog. Uz gležanj mu je netko pričvrstio nekoliko papirnatih cvjetova. To te podsjetilo na profesorove riječi iz gimnazije, možda se doista plašiš papirnatog cvijeća i kuhinjske poezije. Odakle ti samo hrabrost da izgovoriš tako izazovnu novost? Ne vjerovati! Prezirati katolicizam, sin katolički pobožnog oca na samrti. Ramenima je izrazio dubinu čuđenja, kao da je riječ namjerno zatajio. Zatim se okrenuo prema velikoj slici Ranjenog Isusa kako bi što dublje premostio nemoć govorenja. Kašljao je svom jačinom. Ispod pokrivača provirila je koštunjava dlakava ruka. Sve upornije šetao si iz kuta u kut, katkada bi pogledao kroz prozor, svjestan da je mlaka večer za tebe od životne važnosti. Neujednačen napor noći, drhtavom rukom htio je posvjedočiti o svojim nagrizenim

plućima. Preporođen u kamenu, iz dana u dan vucarati se po rudnicima, samo da bi se djeca nasićivala kruhom, razbacivala kolačima. Otkrio se do pupka, međutim u očevoj golotinji ne osjećaš se nimalo zabrinutim.

Nisi ni ogorčen. Kod otvorenog prozora pereš dvaput na mjesec popravljene zube. Otac je imao tri zlatne krune i nekoliko olovnih plombi. Zanimljive stvari, nosioci besmrtnosti, blaga uspomena zemaljske zagriženosti. Noćas si slobodan, najljubezniji prostak među izgubljenicima. Obično se za vrijeme odmora zidovi previše samodopadno podsmjehuju. Mogao bi ih ponovno pobijeliti, crven, bijeli, plavi. Sasvim svejedno. Zadobiješ slučajno udarac po nosu i zašto da ne izvučeš rupčić iz džepa, označen brojem sedam. Kod Židova bijaše to sveti broj, umnožen sa sedam darovao je svaku pedesetu godinu značajnim blagoslovima. Vjerojatno ga ne nosiš slučajno. Počeo si lunjati s uvjerenjem u svetost vlastitih tragova. Za sobom ostavljaš nepometene stope, živiš cjelovit život, samo ti ljubomorno izazivanje srednjovjekovnog Boga tu i tamo smeta. Ništa posebno, protiv sličnih neugodnosti postoje danas jeftini lijekovi. Grijeh ispiremo kupljenim suzama koje se mogu dobiti u prahu ili u tekućini.

Ideali su poprimili obrise duguljastih stolova s nekoliko boca mineralne vode. Jedni zasjedaju, drugi sjede, treći ne mogu ustati, već se u ležećem stavu obogaćuju novostima o jednoj trećini izgladnjelih stanovnika. Kad završiš s obrednim pranjem nogu, pozvan si na zajedničku večeru, budući da rekvijumu ne možeš prisustvovati. Oca doduše nisi ubio, nad njegovom golotinjom ipak nisi zažmirio. Buljio su u ubogog starca, koji nije smogao toliko snage da te prokune. Okorjelo blijed. Za nepuni sat vremena pjevat će rodbina pokojničke napjeve, u zavidnom podsmjehivanju nazdravljati jedan drugome. Srdžba ili istiskivanje. Većina te smatra čudakom, sudbonosno bogohulnim, kojega čak ni djevojke ne zaluđuju. Zašto se ne smiješ, da te nije možda obuzela sumnja u smiješnost davne izjave? Ne vjerovati! Vani je mirno, za koji mjesec moglo bi biti snijega. Unutar triju zidova najlakše je izboriti sebi puninu zastranjenja.

Nijedne slike nemaš na zidu, premda se dobro sjećaš da si pred bijegom u život gurnuo u kovčeg zarđali križ, koji sav prašnjav na noćnom ormariću prebolijeva odsutnost ljudi.

PORAŽEN SAMOODREKNUĆEM

Zaista čudno što se noćas ne javlja sova. Kao da bi suosjećala. Sve je prožeto tugaljivošću za pobožnim mrtvacem. Fra Remigije leži, zapušten u smrdljivoj ćeliji, na grubo otpiljenoj hrastovoj dasci. I zar da mirno spava njegov prvi susjed? Baštinim oproštajni pogled. Život bez riječi govori golu istinu, žalosno opravdanje sanjivog lunjanja. Uvijek je pričao o savršenom kajanju, nespretnjaković zagovara samosvladavanje, posljednje izgovorene riječi potvrđuju vjeru u čovjeka.

Umirao je polagano. Nikada mu se nije žurilo, žurba smatrana paklenim mamcem. Prkosno se osvrtao na fratre poredane okolo kreveta, koji u samrtnoj noći ne moraju pjevati dirljivih hvalospjeva. Otrovno blijed u licu. Vidio sam da želi progovoriti, ali kao da želju ne zna formulirati u pristojno pitanje. Čak i na samrti patimo od bojazni koju nam poglavari duboko ucijepiše u sjemeništu. Probio sam se sasvim sprijeda.

— Dragi brate, je li ti barem malo odlanulo?

— Osjećam se sve gore, molim čašicu vina, dopušteno je.

Smjesta ga poslužih vinom. Siromašni čovječuljak, morao je dobro proučiti pravila, sretan što će pred smrt slobodno popiti čašicu vina. Tada je naime dopušteno. Svakako, u pijanom će stanju lakše podnijeti podlost crne okorjelosti. Ne vjerujem da mu je to uistinu jedina želja. Svojom me pronicavošću neprestano moljaka.

— Imate li kakvu posebnu želju?

— Samo malo svinjskog pečenja, posljednji put u životu.

— Da li me uopće poznajete, jeste li svjesni?

— Umrijet ću, ništa sablažnjivo nema u tome.

Zanijemili smo, braća redovnici uz posljednju želju jednoga između nas. Pogledasmo se međusobno i zastidjesmo se jedan drugoga. U tišini stroge šutnje. Prvi put u životu prokleo sam samostanska pravila. Umjesto u ćeliju pošao sam, što neprimjetnije, u kuhinju. Kako udovoljiti posljednjoj želji, odakle mi svinjsko pečenje?, jer kartuzijancima pravila zabranjuju svinjetinu! Jedino ribom mogu ga ponuditi. Ali i nju sam uzalud tražio. Vratio sam se strahovito gladan, ne zbog pečenja, jednostavna spoznaja o goloj (vjerojatno bi se fra Remigije tako izrazio) ironiji odricanja. Do njegova uzglavlja sjedio je najdeblji časni brat. Koliki su već izdahnuli u njegovoj nazočnosti! Po svoj prilici najveće mu je zadovoljstvo sahranjivati subraću. Kao da je svjestan svog nezgrapnog tijela s kojim će se ostali dobro namučiti prije negoli ga spuste u grob. Zaustavio sam se na pragu. Kako nisam udovoljio želji, više se nisam smio pokazati pred umirućim čovjekom; samo sam časnom bratu upitno namignuo. Rukom mi je dao znak da se stvar ozbiljno svršava. Odvukoh se prema svojim vratima, uđoh u ćeliju, približih se prozoru, odakle se ne namjeravam maknuti. Ponovno preporođen neobično jednostavnom agonijom.

Tek sada razumijem njegovo gorljivo ponašanje u prilog lažne odanosti nebesnicima i ostalim svecima. Često smo išli zajedno na šetnju. U prirodi nije posebno uživao. Strogo određenu priliku iskorištavao je u neizrecivo gorke namjene. Opravdano tvrdim da se osjećao čovjekom samo u trenucima neutažive gladi. Živnuo bi, svojim nenametljivim uvjeravanjem nagovorio me da mu pomognem brati vrganje. Smatrao ih je najboljom poslasticom. Dugo bismo sjedjeli ispred raspolovljenog hrasta, prepričavali svagdanje događaje čija je monotonost ipak svakim danom drukčija.

— Ne čini li se tebi suvišnim klečati dva sata na betonu?

— Pa i ne, nešto takvo uopće mi ne dolazi na pamet, zdravi smo.

— Razumije se, u najboljim godinama, ali vidjet ćeš u starosti.

— A što možemo, nitko se u samostanu ne obazire na časnu braću.

— Ta bilo bi glupo moljakati nekoga, žaliti se možeš jedino pred Presvetim, pomozi sebi kako najbolje umiješ; pogledaj na primjer: u svaku nogavicu prišio sam debelo lisičje krzno, sada mi je svejedno, ako prior zahtijeva, mogu klečati sve do jutra.

— I savjest ti ništa ne predbacuje, jesi li priznao ispovjedniku?

— Zašto, ionako ne može biti grijeh.

Po povratku u samostan svečano smo se opraštali, zaželjeli jedan drugome uspjeh u duhovnom usavršavanju i zavukli se svaki u svoju jazbinu za narednih sedam dana. Takav je život svetaca! Sveti Bruno bijaše najveći čudak svoga vremena. Životopis obično preskoči istiniti život dotičnog sveca.

Kako neslana bijahu njegova razmatranja! Ipak je nekojim piscima s duhovnom tematikom bio jednostrano privržen. Rado je ponavljao da se u njemu krije umjetnički talent. Ukoliko se ne varam, pročitao mi je u onom kišnom poslijepodnevu, kada zbog kiše nismo mogli na šetnju, prvu stranicu iz debele bilježnice; nisam siguran bijaše li to dnevnik ili nešto kao Ljubav pravog apostola. Još se manje sjećam o čemu mi je zapravo čitao. Govorili su da je završio gimnaziju. Unatoč tome, ne bijaše nimalo spretniji od ostale braće. Nikada mu nije bio povjeren stalni posao. Neko vrijeme pomaže bratu postolaru, zatim u kuhinji, pa opet nekoliko mjeseci u podrumu. Svestrani redovnički sluga. Povrh svega toga — ohhhhahahaha Isuse, Marijo, Josipe, ne uzmite mi za zlo — sve njegovo pismeno blago jednog se dana našlo u vatri. Pater prior izvršio je djelo spaljivanja u gorljivoj zauzetosti za svetost podložnih fratara. Nije imao smilovanja prema uplakanom starcu, u krajnjoj neposlušnosti može mu slavobitno pokazati izlazna vrata. Okrivljenik se pred čitavom zajednicom morao pokajati za svoje pogreške, koje se ne mogu oprostiti samo na temelju iskrenog priznanja, bilo mu je naloženo i javno bičevanje.

Iza obližnjeg brda stidljivo provirivanje mjeseca. Ubuduće se duhovi tmine neće moći poigravati njegovim lukavim očima kod otvorenog prozora. Čudnovato zaljubljen u zvijezde. Na pitanje kako se pojedine između njih zovu odgovarao bi da imena ne usrećuju. Oholo se posluživao što zagonetnijim izrazima. Šteta što sam neke zagonetke odmah riješio. Bilo je vrijeme večere. Morao sam biti negdje na trećem stupnju savršenstva, kad sam upravo s nekom nadnaravnom lakoćom podnosio sudbonosno izigravanje. U njegovoj ćeliji stalno nekakva buka. Uvijek se izgovarao da previše voli ptice. O tome sam se kasnije temeljito uvjerio. Vikao je iz svega grla, stoga mi je glavom prostrujila misao o mogućoj ludosti.

— Za Boga svetoga, to je ipak neizdrživo!

— Zatvorite vrata da nas tko ne čuje.

Preda mnom čovječje-životinjski prizor. Sve naokolo poprskano krvlju. Na podu četiri ptičice bez glava. Petu je držao u ruci, razumije se, otkinute glave. Krv bijaše već prilično zgrušana. Izgledalo je da mi izravno prijeti, u nepunom trenutku mogao sam osjetiti samilost prema njegovoj zadovoljštini.

— Jeste li uopće kod zdrave pameti?, pogledajte!

— Ne samo kod zdrave, već kod najbistroumnije pameti.

— A zašto se onda tako nečovječno vladate?

— Zahtjevi života često su preuranjeni, zato ne uspijevaju.

— Nemojte mudrovati; ptičice, što su vam one skrivile?

— Ne poštujemo slobodu volje, igramo se igru lovaca.

— Mislim da mi je dužnost obavijestiti o tome patra priora.

— Molim vas, ne činite toga. Izjurit će me iz samostana.

— Za drugo i niste, jer to se ipak ne priliči redovniku.

— Prijevara zbog prijevare, dug zbog duga, zatim molitva...

Ispustio je iz ruku oba ohlađena dijela. Krvavim rukama pokrio je uzrujano lice i počeo glasno jecati. Vratio sam se u svoju ćeliju, naslonio se na otvoreni prozor, ne nastojeći ga shvatiti. Tek noćas ga potpuno shvaćam. Iskazujem mu prijateljsko suosjećanje. U samostanu ne smiješ biti svjestan života. Izdržati mogu sveci ili izgubljenici.

ZELENILO SUDBINE

Sjedjeli smo u skrivenom kutu kavane, nemoćni za mirisno raspoznavanje jučerašnje, jutrošnje ili sutrašnje izlizanosti vječito iste teme. Zelena udobnost mekanih stolica postaje nesnosna, prezasićena dimom kao naknadom za suvišne riječi.

Prokleto posprdni izazov mladenačke površnosti.

Priča se kako je prije osam mjeseci u jednom od ovih kutova neki osamnaestogodišnjak pokušao očajnički obred samospaljivanja. Polio se benzinom ali ga ljudi pravovremeno spasiše, što mu očito nije bilo po volji kad je nakon nekoliko sati došao ponovno k svijesti. Automehaničar bez stalnog zaposlenja, djevojka u drugom stanju, koju je sve više mrzio. Svakako, daleko naivnije samospaljivanje negoli je bilo ono u Pragu. Možda je o Janu Palachu negdje nešto pročitao, zadivljen vlastitim oponašanjem. Ako ništa drugo, postao je predmetom zaglupljujućih razgovora, uvijek se u ovim zagušljivim prostorijama o nekome priča, kako bismo lakše zaboravili sebe.

Riječi, srećom, ne smrde po benzinu, naručili smo kavu sa šlagom, mada za nijansu ozbiljniji u zaboravu prešućenih nesporazuma. Zaboravljamo da smo sinoć također sjedjeli u nekom restoranu. Neobično ponosni što smo se u stranom gradu tako brzo međusobno upoznali. Studenti, radnici, činovnici. Nas sedmero, barem svakih sedam dana na okupu. A da ne znamo o čemu zapravo razgovaramo, unesrećeni svetim brojem. Među nama su samo tri djevojke. Ne mogu reći da nisu lijepe, međutim, najstarija među njima zbunjuje tajnovitošću. Ne studira, kao ni ostale dvije. Zadovoljna što može sjedjeti među svojim ljudima. Greta. Radi u turističkoj agenciji, uvijek ukusno odjevena, umjereno nasmijana, mirna.

Razumljivo je da smo se sva četvorica vrlo brzo zaljubili, osjetilo se to po dosadnom ispitkivanju, međutim nijedan se nije usudio približiti tajnovitom stvorenju. Radnici Mirko i Željko nisu ni nastojali oko daljnjeg izigravanja. Sretni što im je uspjelo intimnije poznanstvo s Ljudmilom i Milom, medicinskim sestrama koje ne vole raspravljati o vjerskim problemima. Bezbrižne u slobodno vrijeme, pod zaštitom svojih zemljaka, spremne da ispričaju svaku šalu koju su zapamtile na radnom mjestu. A nije ih malo. Nisu ni sve baš primjerne. U nedostatku smiješnog materijala pripovijedaju zanimljive doživljaje. Kao ono o sušičavom dječaku koji je nekoliko minuta prije izdahnuća zaželio vidjeti golu ženu. Plakao na Milinom koljenu i proklinjao mater koja mu je neprestano prijetila kaznom, a da mu nikad nije govorila o ocu.

Pred Gretom ostadosmo ja i Zvonko. Obojica studenti, središnja imena za stolom, on nešto mlađi pa prema tome stidljiviji. Već mi je nekoliko puta priznao da ozbiljno luduje za njom. Međutim, sumnja da bi mogao pronaći zajednički rječnik. Presretan u njenoj blizini i potpuno obeshrabren njenom

sudbinom. Srećom, nedavno se na ispitu uz njega našla Violeta. Neozbiljna, ali oslobodilački mila. Već je najmanje pet puta bila kod njega u stanu. Utjelovljeni paragraf svakodnevnog izbjegavanja. Zvonko se uvijek volio poigravati, miš među crno-bijelim mačkama, neoprostivo zaseban.

I tako ostadoh sam. Pušim dnevno dvadeset cigareta, pijem kavu sa šlagom i bez njega, u gostionicama ili kavanama, proganjan sveobuhvatnom sjenom brojnih kolega, kolegica i sasvim slučajnih prolaznica. Nedjeljom poslije podne odlazim na hrvatsku misu koju služi neki franjevac iz Dalmacije. Greta se gotovo uvijek pričešćuje. No ona to ne bi smjela bez mene.

U kasnonoćnim satima sjedjeli smo na krajnjoj klupi prostranog parka. Nije bilo mjesečine, iza klupe dvije izduženo tvrdoglave mrcine, otkrivene blijedom svjetlošću iz najbliže ulice. Uvijek sam se plašio vlastite sjene. Srećom, njena je izgledala mnogo čudnovatija zbog visoke punđe i raširenih laktova. Uzela je ponuđenu cigaretu, iskreno nasmiješena.

— Zašto baš ovdje?, kad si prekjučer govorio o kazališnom komadu koji b'smo svakako morali pogledati.

— Imamo vremena, ti kao da se nečega plašiš? Mjesto je namjerno pronađeno. Osjećam potrebu ispovijedanja, uvjeren da sam pronašao čovjeka koji će me barem strpljivo slušati.

— Ta sve si mi već ispripovijedao, mislim da sam te u potpunosti shvatila, ponosna na tvoju otvorenost, misliš li da bih se drukčije usudila poći s tobom na ponoćnu šetnju?

— Ne boj se!, sve je na tebi vrijedno zaljubljivanja, noge u zelenoj haljinici stvarno raspiruju, međutim rukopis voljenog bića ima istu snagu raspirivanja, ili prsti u kojima držiš cigaretu, proplanak sjenovitosti kao dokaz da te dojke čine zamjerno uzvišenijom, riječi u dosluhu blaženosti, u ljubavi ne mogu prednjačiti pojedinosti. Poljubac kao znak odanosti nije nimalo prisniji od riječi kojom si potvrdila nečiju zabezeknutost. Ostali smo oboje jednako zbunjeni. Noćas bi trebalo saslušati drugi dio ispovijedi.

— Umjesto da me odmah podsjetiš, ti si me na to jednostavno prisilio. Istina, oboje ostadosmo zabezeknuti, ti mnogo opravdaniji od mene pred kojom se opravdanje zbilo. Položio si ruku na koljeno i nisi ni primijetio kako sam u tom trenutku bila oblivena izdajničkim rumenilom. Strašno me zabolјelo...

Nakon dubokog uzdaha nije progovorila. Plakala je ihtavošću čitavog tijela. Uhvatio sam je za ruku i osjetio da prsti također plaču, oznojeno hladni. Bože, doista smo bogovi! Mitologija izrasta iz životne mučnine, najozbiljnije patim zbog rasplakane djevojke koja to više nije. Uz mene sjedi čudovište, bijedno a ujedno katastrofalno izazovno. Čarobna tješiteljice, smijem li obrisati suze? Prokletstvo, mogao bih čitav život ostati nesretan. Mitološki bojažljivac. Iz grada i dalje dopiru protestni krikovi. Ljudi se vječito nečega plaše. Uzvikuju, proklinju, mole. Ali među nama nema ni izazova, ni psovke, ni molitve; nadljudsko drhturenje, a da se zvijezde ipak ne pojavljuju. Sudbina poprima svemirsku ugroženost. Nemoćan da izgovorim najobičnije potvrdno da. Prognanik zemlje s novim pouzdanjem u čovjeka. Ponovno je nudim cigaretom, mada neće pripaliti. Opasna je igra s vatrom. Njena je ruka bivala topli-

ja. Uglađeni prsti činovnice, konačno smo se prepoznali, čovjek pred čovjekom. Božji ljudi u zamjenu za izblijedjela čudovišta.

— Živim jednostavan život u stranom gradu, zahvalna pokojnoj mami što me naučila moliti. Na misu odlazim svake nedjelje, ako je ikako moguće pođem i na pričest.

— Ipak ne mogu shvatiti da bi život mogao biti za nekoga toliko jednostavan. Osam sati dnevno u kancelariji turistbiroa, gdje ima svakakvih činovnika i činovnica.

— Pričest nije nikakvo sredstvo pomoću kojega bismo nešto brisali, najživotniji čin opravdanja. Ljubav žrtvovana iz ljubavi. Punina ljubavi! Bez toga je ruka koju zagrijavaš isprazno teška, sva dražest tijela isprazno dražesna, riječi isprazno nadute. Ponižavajuće je ljubiti za jednu noć, jedan ugriz tijela, za običnu nadopunu davnom opijelu. Jer čovjek dolazi na svijet zapravo mrtav.

— Ja sam se naime pribojavao da spadaš u zlosretnu vrstu pobožnih patnica. Zamjeram sebi što još uvijek nisam pročitao Biblije, samo se Pjesme nad pjesmama sjećam iz neke antologije.

— Neće li ushićenje nestati kad saznaš da zapravo nisam nevina?! Dogodilo se u trećem razredu gimnazije, nikako da zaboravim, sretna što nakon krvarenja vjerujem krvavije. Životno. Spasonosno! Možda me uopće nisi ljubio? Zelena haljinica važnija od sudbine koja se unatoč svemu pokazivala zelenom.

Zagonetka ostaje napola zagonetkom. Sjedimo za istim stolom, pušimo iste cigarete, pijemo kavu sa šlagom, zabavljajući se suvišnim riječima. Tek bi Zvonko povremeno namignuo djevojci za susjednim stolom, siguran da ga Violeta čeka u stanu. Sa mnom međutim nije svejedno. Greta se kao i uvijek smiješi istom zbunjenošću.

Stjepan DŽALTO

Ćaćin sin

— Eno, vidite ga, već je pet ili šest godina lud — pokaza mi Ćiro, zvani Ćurkan, neku spodobu koja se pred jednom kolibicom nakraj sela Bukvice sklupčala u klupko, uvalila glavu među noge, pokrila se nekom ponjavom, pa sam mislio da je to gomila prnja, a ne ljudsko biće.

— Htio sam Vam o njemu pričati odmah, ali ste nosili prisveti Sakramenac, pa smo morali moliti. Jadan je ovaj slučaj, jadan . . . — poče Ćurkan, a ja bih volio da šuti. Bilo mi je dosta svega. Više od dva sata do bolesnika pa još toliko i više od bolesnika, pa sve pješice, više ti nije ni do čega, pogotovo do neke bijedne priče. I još vrijeme tmurno. Oblaci pokrili nebo, magla brda, a u doline palo neko teško sivilo pa ti sve skupa stišće i dušu i tijelo. Najsretniji bih bio kad bih se mogao uvući u se, uzjahati neko kljuse i čim prije stići kući. I tu sivu sumornu jesen još mi je više zamračio taj bolesnik kojeg ovaj čas opremih za smrt. U onoj prljavoj i poderanoj postelji smutio mi je dušu. Ležao je na nekoj žutoj, upišanoj slami, zatrpao se u nju kao kokoš u prašinu. Blijedi, mršav, kost i koža, zamazan, poderan, ni čitavih gaća nije imao na sebi. Iz poderane košulje virio je stomak splasnut uz leđa, a u pupak, pun prljavštine, utakla se neka debela ražena slamka, kao da iz njega raste. S nekim se starim poderanim vojničkim šinjelom pokrio, zapravo otkrio, jer nije ležao kad sam ušao u sobu. Sjedio je naslonjen objema rukama ozada i tupo dišući čekao. Taj šinjel, koji mu je služio kao pokrivač, stavio je iza leđa da na njeg nasloni mršava i suha leđa. A tek soba tog bijednog roba! Više je sličila pećini gdje čobani za hladnih dana vatru lože i krumpire peku nego prostoriji gdje i životinje žive. Čađava, puna dima, bez prozora, jer je prozorčić, koji valjda nije bio nikada ni postakljen, bio začepljen nekim starim opankom i prnjama. Usred dana tu se nije mogao vidjeti ni prst pred sobom. I sve mi se smrklo pred očima pa su same suze letjele na oči, što od dima, a što od bijede. Ni voštanica nije ništa pomogla. Tek sam, zahvaljujući njoj, mogao vidjeti upale i suhe oči bolesnog čovjeka, koje su se poslije ispovijedi i pričesti malo zacaklile i oživjele. A onda su opet naglo upale kao da su propale u bolesnu glavu. Kapci očni pokriše ih kao da ih pokopaše.

I sada kada mi je svega toga puna glava, a noge klecaju od umora, Ćurkan započeo novu priču. Bjedniju od ove:

— Pust, Ćurkane, pusti. Dosta sam se bijede nagledao u bolesnikovoj kući. Molim te, pust.

— Neka, neka, dobro je da vidite, da ne mislite da je sve i svugdje dobro, da ne letimo svi na mjesec. A dobro je da nešto i čujete, jer se sve ne može vidjeti. I da znadete da nije sve od Boga, ima mnogo toga i od vraga.

— Kakva vraga, ne spominji vraga, dovraga i ta bijeda i to zlo i ta nepravda na svijetu — htjedoh zagrmjeti na Ćurkama, ali osjetih u duši da bih mu nanio nepravdu. Želio je nešto ispričati, nešto što bi mu obradovalo dušu, pa neka priča. I htjedoh mu reći: pričaj, samo pričaj, ali on je i sam započeo:

— Ma, je bijeda, je. Znam, ali opet ima bijede nad bijedom, brate! Onoj se bijedi može pomoći i duševno i tjelesno, ali ovoj nikako. Eto ispovjediste ga, pričestiste ga, pouljaste ga pa jeste li primijetili sreće na njegovom licu. Kao da se tek rodio i kao da je čitav svijet njegov. Pa i dadoste mu koji dinar. Neće biti gladan, a to je dosta. Ni onomu koji ima čitav svijet ne treba više. Ali ako si lud, e to je bijeda. I još ako si sam tome kriv, e to je bijeda nad bijedom. — Kako sam? — Nešto mi kroz srce prostruji. Ni sam ne znam što. Kao neki blagi bol, radost što sam darovao sreću Ćurkanu dopustivši mu da priča, a opet i žalost jer sam osjećao u Ćurkanovoj priči tragičan sadržaj:

— Kako? Lako! Evo, kako — i započe Ćurkan polako, pa sve brže bez ikakve tajanstvenosti:

— Bio je taj ludi zdrav i pametan mladić kao i ostali. Još je imao i neku školu. Sin pokojnog Gavre Čokića. Vi to ne znate, to naš župnik sve zna. Taj vam je Gavro bio najbogatiji kod nas. Obogatio se nakon rata, a bio je nekad kruha gladan. Ali kako vrag donio, tako i odnio. Ali samo, da vas nešto upitam. — Stade Ćurkan preda me, iskolači oči na me pa će strogo:

— Ima li išta gore na svijetu nego biti doušnik? To je gore nego nevjernik! Toga kod vas nema i ne može biti, jer to rade samo hulje, životinje, gadovi, a ne ljudi. Eto . . . — Ćurkanu krv zamrači oči pa obrisa ih lanenim ručnikom i sumorno nastavi:

— Ali i vrag zna kako će. Sve je to Gavri išlo dobro dok mu sin ne poodraste. I kako mu je išlo bolje, bivao je sve gori. Prave i zdrave ljude ložio bi na vatri. Ali nitko mu nije smio ništa. Ni njemu ni tom ludom, koji postao gori od njega. Kada mu se vratio iz neke škole, koju je prije završio nego započeo, nabavi mu ćaća lovačku pušku i tek onda započe zlo po selu. Poče taj ludi, a onda nije bio budala, ubijati seosku paščad, sirotinjsku marvu, a ovome jadniku što ga maločas ispovjediste, ubi i kravicu. Od tada je nije više nikad ni pomuzao:

— Bolan, Gavro, ne daj mu da čini štetu — molili su seljani Gavru, a on bi se kao bijesan pas iskosirio:

— Neka čini. Kome je krivo, neka seli iz sela. Ćaća nema više sinova.

— Nema ni njega, dabogda — rekao mu je jednom u brk Ivica Šarčev i već je sutra bio u zatvoru.

— Jednog dana taj ludi poče napastovati i ženskadiju. Najprije neku Milu. Nju je prvu osramotio i morala je jadna bježati iz sela. Bog zna kuda. Nije imala nikoga osim matere, a da je i imala, tko bi mu što smio!

— Kako će je osramotiti. Ništa se ne može silom — prekidam Ćurkana, jer mi se činilo da pregoni.

— Znam da ne može. Nisam ni ja budala da ne znam. Ali može lopovlukom. Obećavao gazdin sin da će je uzeti, dok je nije osramotio, sram ga bilo, a onda nogom . . . Lako je sirotinju zavesti i na zlo navesti, samo joj obećaj ruha i kruha i eto . . . — uzdahnu Ćurkan, i samo što uzdahnu, odmah započe:

— Onda osramoti kćer toga jadnog što ga ispovjediste. Zbog toga čovjek i oboli. Ona mršava što je držala svijeću to mu je kćer. Eno je kao suha grana, a bila je lijepa kao jela. Od tada ne izlazi nikud iz kuće, samo po vodu i u drva. A kada ide u drva, nešto čudno pjevuši, sve ciči kao na zmiju. Dijete, što ga rodi, ugrize zmija i umrije, pa možda zbog toga i sikće. A možda sikće i na tog ludog. Bog zna, to nitko ne zna, samo se zna da ju je unesrećio do konca života. Što će kad joj otac umre, a on je već gotov. Valjda će se Bog pobrinuti, nije ona kriva.

Teško je reći kojim je sve tonom Ćurkan pričao dok smo pješačili kroz bukovu šumu, penjući se i spuštajući s uvale u uvalu kao da hodamo po valovima. I što je priča grublja, to je i šuma divljija. Debele bukve, sve gušće i gušće, stvarale su mrak, a huka potoka koji je skakao s kamena na kamen, prolijevajući se kroz kvrgave žile, unosio je nemir u dušu. Želio sam najednom da Ćurkan prestane, jer mi se činilo da ću svakog časa tu pod bukvom sresti po jednu nesretnu djevojku:

— Mogli bismo malo odmoriti — reče Ćurkan i stade odjednom kod nekog panja ispod obrijane bukve pa se zagleda u nju kao da nešto utvrđuje:

— Jest, baš ovdje — reče sam sebi, a onda meni:

— Sjedite, evo lišća, ako je nezgodno na gol panj — i brzo poče skupljati lišće prstima kao grabljama i stavljati ga na panj:

— Ja, moj Ćurkane, najviše zla i nepravde na svijetu. — Sjeli smo na rumeno i žuto lišće, koje mi se činilo kao dukati. Jesen je bila na izmaku:

— To je vazda bilo i bit će. A istina je i to: tko pod kim jamu kopa, sam u nju pada, i tko mačem sječe, mačem i gine, i tko namjerno upropasti nevinu djevojku i njega će Bog upropastiti. — Onda opet razgleda bukvu i oko bukve pa upilji pogled na jedno mjesto:

— Eno, eno, ondje, baš ondje je on Marici Jurinoj htio oduzeti nevinost, Bog mu pamet oduzeo, uh, uh — skoči Ćurkan na noge, pogazi to mjesto i skoro dreknu:

— Ajmo, ne mogu ovdje sjediti i ovo gledati. Pričat ću vam putem. Čim krenusmo, on započe:

— Bila je to najljepša djevojka u selu. Oči crne kao u gavrana, a velike kao u vola. Kosa do peta, a struk joj kao saliven. Ponizna, brate, nikad glavu visoko i oči daleko. Ako te pogleda, kao da te i ne gleda, samo toliko da te pozdravi i s tobom se za zdravlje upita. Imala je sve i pri sebi i na sebi lijepo. Nosila se čisto i uredno kao k misi. I mogla se, brate, udati za najbogatijega, ali se zagleda u Jozicu Ivina. Siromašan, ali čestit mladić. I lijep kao anđeo. Jučer je bio kod vas. Sigurno nije došao prazne ruke. I Jozica se zagleda u nju. Kako i ne bi. Bome se zagleda i taj ludi, gazde Gavre, ali ona ni čut. A on je glasno govorio momcima po selu:

— Samo gledajte svoga posla. Kakav Jozica, jadna fukara! Nisam ja džabe tolike škole učio. Tkat će ona kako ja budem preo, ima vremena.

— Ali jok. I dvije su godine prošle, a ona ni čut za njega. Uz Jozicu se prilijepila i ne bi je odlijepila ni crna zemlja od njega. Makar što je fukara. Kada se voli, na to se ne gleda. Ne gleda, brate, ni na što na svijetu. Ljubav je toliko lijepa da je slijepa na sve ostalo, znam po sebi. — Mislio sam da će se Ćurkan sada malo zamisliti, odahnuti ali nemade vremena:

— I jednoga dana pođe ta Marica po nesreći u drva sama. A on ju je dugo prežao nasamo. I tako je pod onom bukvom ulovi. Puškom je prisilio da . . . , nezgodno govoriti, mili brate, ali što se desilo? Nije ju uspio do kraja upropastiti. Ko će ko Bog, tuda je prolazio lugar Luka i spasio djevojku. Ali vidit ćeš tek sada jada i belaja, jadu moj. — Ćurkan stade, stegnu jače kajiš na hlačama kao da se hoće s nekim tući. Pogleda u me, ali ga moj tužan pogled presiječe. Mislio je da sam umoran pa mi ponudi kapljicu šljivovice koju je nosio u njedrima. Šljivovica mlaka, a šuma prohladna, nešto je počelo i sipiti, ni kiša ni snijeg. Tek okusih pa ispljunuh, a Ćurkan je mislio da pljujem na te gadosti koje mi priča. Pljunu i on:

— Kako nećeš pljuvati, pobogu brate! I gledaj belaja! Taj Jozica, miran kao janje i dobar kao dobra duša najednom se pretvori u vuka. Iste noći pođe i zapali Gavrinu kuću i štalu i sve. Sreća, ne bi Gavre ni žene mu u kući, a taj ludi bio je negdje na sijelu ili u birtiji. Pio je bolan. Kao krmak je lokao. I od tada je kod toga Gavre krenulo sve nizbrdo. On je nakon toga brzo umro, govorilo se: od muke crko, stoka počela krepavati ili od gladi ili od jadi, ne znam, pa jednog dana i taj Gavrin sin poludio. Nitko ne zna zašto ni zbog čega. Bio je normalan i tri godine iza te nesreće. Samo je i dalje pio i prodavao sve što nije crklo. I ponekad se viđao oko Maričine kuće. I kada je poludio, viđao se tamo i pjevao o nekoj Marojki djevojki. Sve dok nije Jozica došao iz zatvora i odveo djevojku svojoj kući. Onu mu kolibicu sagradi otac dok je Jozica bio u zatvoru. — Priča Ćurkan o toj tragediji mirno kao da se morala po zakonu neke velike pravde dogoditi. Pa ne čudi se ni sretnom svršetku momka Jozice:

— I ko će ko Bog. Jozica se oženi Maricom čim se vrati iz zatvora i eno ih žive sretno ko jedno pojedno. I ko će ko Bog.

Ušuti Ćurkan, gurnu nogom kamen ispred sebe, počeša se po glavi, naheri kapu pa kao da nešto prisluškuje. Nad nama se gore visoko na nebu vijao orao, kupao se u sivom oblaku kao galeb u plavom moru pa mi i šuma postade još tajanstvenija. Puna vila, vukodlaka, izginulih svatova i unesrećenih djevojaka. A bukve se naherile i iscerile jedna na drugu, gole i kvrgave kao da se svađaju.

Ne znam što je Ćurkan mislio. Samo sam mu na licu primijetio neku tugu ili ljutnju. Možda se ponovno prisjećao nesretnog Gavrina sina. Ne dadoh mu tu tugu ponijeti kući pa počeh o sreći bolesnika kojeg prije sat-dva ispovjedih:

— Ja, mili brate, jeste li vidjeli? Kao da mu je sva patnja čitava života poslije ispovijedi umrla, a on se ponovno rodio. Opet kažem i nije bijeda kome se može pomoći i duševno i tjelesno. Bijeda je kada nekom Bog oduzme pamet, i još ako je on zbog toga kriv. To je bijeda nad bijedom.

Razvedri se Ćurkan i pođe svojoj kući.

Vlado PANDŽIĆ

Smrt ljubavi

Nevesela sam. Danas u tri sata dolazi iz Njemačke moj muž Anto. Prijašnjih godina njegov dolazak za mene je bio najsvečaniji dan. Veselila se ja, veselila se djeca. Moja se djeca, njih četvoro, i danas vesele dolasku oca pa je i najstariji sin Ivan otišao pred autobus. Dočekat će tatu. Nada se i nekom daru. A čemu se ja mogu nadati? Ubila bih se već da mi nije djece. Možda ću se i ubiti bar koju minutu prije Antinog dolaska. Skočit ću u čatrnju ili ću na neki drugi način prekinuti svoj život . . . Nožem . . . Ne znam plivati pa ću se bar lako utopiti. Najzgodnije. Ja ne smijem živjeti više. Najteže mi zbog djece. Gledam ih već pet mjeseci, od onoga zlokobnog dana kad je vladala nesnosna vrućina, gledam samilosno i svaki put kao da me nešto za srce uštine. Ivan ima deset godina, i za njega bi moja smrt bila užasna nesreća, ali bi je on ipak lakše podnio od osmogodišnje Marice, petogodišnje Ljubice i dvogodišnjeg Jure. Što će oni bez mene, a ja moram umrijeti. Moram što prije. Za petnaest minuta bit će tri sata. Autobus uskoro stiže. A što ću jadna? Anto će primijetiti čim stigne. Nije lud, zreo je čovjek, i dobro me poznaje . . . A da mi je njega sada vidjeti, njega, Rpala. Zaklala bih ga. Uništio je život mojoj djeci. Za mene je najlakše. Zaklala bih Rpala kao kokoš. Zločinac. Vuca se po selu, ne voli raditi, iz Njemačke protjeran i onda sebi odredio, kao da mu je netko kriv, da mora »silom ili milom« dobiti sve žene čiji su ljudi na radu u Njemačkoj. Stoka je bio oduvijek, a niti mu je od roditelja tko što vrijedio. Ne pada kruška daleko od kruške. Pričali su da je i on dijete nerođeno po Božjem zakonu. Da mu je otac nekakav kovač. Sličan je tom svom kurvarskom ocu. Zna moj Anto Rpala, zna i kakav je, ali što to meni koristi.

Anto je vrijedan, pametan, ali teško da bi ipak podnio takvu sramotu, kakva će buknuti selom ako se ja ne ubijem. Primijetit će moj veliki trbuh. I znat će što je na stvari. U drugom sam stanju, i rodit ću za četiri mjeseca, a Anto nije dolazio, evo uskoro će biti i godina dana. Ovo dijete pod mojim srcem ne može biti nikako Antino, njegov je otac Rpalo. Rpalo, životinja jedna, ništa ne zaslužuje da mu se drugo kaže. Da mi ga je bilo vidjeti poslije onoga užarenog dana, ne bi se glave nanosao. Izgubio se bez traga, i pričale mi neke žene da je otišao na more »hvatati« Čehinje i Njemice. Navodno da je i pričao pri odlasku da mu je dosta smrdljivih baba kojima su ljudi otišli na rad u tuđinu, a one, smrdljive babe, plaćaju slabo za njegovu ljubav. Uhvatio je mene na spavanju. Okopavala sam kukuruz koncem lipnja. Zaspala sam oko podne umorna u obližnjoj šumici. Dovukao se i navalio na mene. Ugurao mi maramicu u usta, a ruke mi savio pod leđa. Nisam mogla dozvati u pomoć ni ljude koji su bili u blizini. Odmarali su se pedesetak metara od mene i čuli bi me da sam uspjela otvoriti usta. Bila sam jako umorna i gladna, i nisam snažnom Rpalu mogla dati jači otpor. Svladao me i silovao. Trpjela sam bolove, a kad se zadovoljio, otišao je, i potom sam izgubila svijest. Došla sam k svijesti dva-tri sata poslije. Bojala sam se sramote pa nisam nikoga zvala. Nadala sam se da nitko neće za to znati i da će sve proći bez težih posljedica. Plakala sam. Po prvi put sam shvatila da sam nezaštićena. Sa mnom svatko, ako je jači i bez savjesti, može činiti što god hoće. I uskoro, poče me hvatati strah da nisam ostala u drugom stanju. Nesreća jedna ne ide bez druge. Molila sam Boga da ne zatrudnim. Da me poštedi. Da poštedi jada i sramote moju nejačad. Ali, bi najgore, ne pomogoše moje molitve i plač. Bog spusti na mene svoje prokletstvo, ja ostadoh u drugom stanju. Što mogu? Nemam se kome obratiti. Nema me tko utješiti. A kako bi me mogao i utješiti. Priželjkivala sam spontani pobačaj. No, meni se to nije dešavalo ni prije. Čula sam da neke žene odlaze u sličnim neugodnostima k liječniku. Plate dobro, i pobace. Ja to nisam mogla. Kršćanka sam. Ne dopušta mi takav zločin vjera. U mojoj kući se stalno molilo, iako nam Bog malo kada pomogne. Platit će na drugom svijetu, ja se nadam. Radije ću umrijeti sa svojim djetetom. I neka me Bog onda kazni, zbog nasilne smrti nad sobom, i nad djetetom.

Ali, moja smrt protumačit će se na neki drugi način, te će moja djeca biti lišena sramote. Selo ne zna za moju trudnoću. Moja će djeca biti sretnija bez majke, nego da im netko pripisuje kako im je majka rađala kopilad. Jadala sam se na ispovijedi svećeniku. On mi savjetovaše da se najstrože čuvam i pobačaja i misli o samoubojstvu. Reče mi da treba trpjeti, da će me razumjeti moj Anto. U to malo vjerujem. Što će Anti kopilad, dosta mu je i već rođene naše četvero djece, pa i neka je Bog tako odredio. Prije nego što se ubijem, napisat ću Anti dvije-tri rečenice zašto sam se ubila, i zamolit ću ga da sačuva to kao tajnu i da vodi računa o našoj nesretnoj djeci . . .

Anto, moj dobri Anto. Otišao je zaraditi u Njemačku koru kruha našoj djeci i sada kad se vraća presretan kući, čeka ga ovo moje oproštajno pisamce i moje mrtvo tijelo. Neću se još ipak ubiti. Volim ga. Volim ga i previše a da ne bih bar vidjela na dvadesetak metara njegov dragi lik. Čekat ću ovdje kod prozora. A kad ga vidim, njegove oči, nasmiješeno lice, onda ću nožem u svoje srce. Najsigurnije je. Poslat ću troje mlađe djece da pođu u susret tati. Bilo bi stravično da me vide kako se ubijam.

— Marice, povedi Juru i Ljubicu, pa iziđite na put, uskoro će doći tata! Nije lijepo čekati tatu u kući!

— Hoću! — odgovori Marica i čujem kako izlaze iz prizemne sobe gdje su se igrali. Marica je nosila na leđima maloga Juru. Ostala sam sama. Svoj plan moći su izvršiti kad dođe vrijeme . . . Tek što su djeca izišla, čujem im vesele glasove:

— Mama, mamaaa, mama, evo tate . . . dolazi tata! . . .

Skočila sam od stola i pritrčala k prozoru okrenutom prema putu. Naprijed je trčao naš Ivan, a dolazio je i on, moj dragi Anto, nasmiješen . . .

samo . . . tko je ta ženska što ga drži ispod ruke? Nisam je nikada u životu vidjela. Tko je ta ženska? Neću se ubiti dok ne doznam tko je ta ženska. Anto je meni bio uvijek vjeran. Živio je za mene i djecu. Mogla bi to biti neka naša rodica . . . Ulazi Anto u kuću. Ima li itko na ovome svijetu da mi pomogne . . . Bojim se da će odmah primijetiti moj trbuh. Ona ženska stalno nasmiješena.

— Hvaljen Isus! Kako si, ženo? — prilazi mi moj dragi Anto.

— Uvijek hvaljen! Dobro! Kako si ti? — podrhtavajući sam mu prišla te se poljubismo. U licu sam crvena. Bojim se njegova pogleda. Što ću?

— Ive, nemoj se ljutiti — poče Anto — ali da te upoznam sa svojom novom ženom . . . Ona je Njemica. Nemoj plakati. Ja s njome živim godinu dana. Ipak bit će dobro i za tebe . . . Mi ćemo se zadržati kratko vrijeme pa ćemo natrag. Slat ćemo tebi novac. Hrani djecu. Imamo i u Njemačkoj dijete. Ne ljuti se. Takav je život. — Anto je pogledao u moje začuđene oči bez trunke stida i opet nastavio: — Bit će sve dobro. Nemoj se ljutiti.

Anto je govorio, a ona, ta prokleta Njemica, čitavo se vrijeme smješkala. Nisam mogla vjerovati u ove Antine riječi. Anto dade znak svojoj pratilji i ona mi pruži ruku za pozdrav. Vrisnula sam, okrenula leđa i pobjegla u sobu. Za mnom je odjeknuo plač djece. Bacila sam se na krevet. Moj Anto. Moj nekadašnji Anto. Dobri Anto. (Kako je jadan ovaj život). Kako je čudan ovaj svijet . . . .

Moje me molitve bole

Gospode, zar je moguća
tolika nemoć
pred svojom dušom!
Moje Te srce želi.
Ali, Vječna Riječi,
ja nemam riječi.
Htjela bih toliko toga iskazati,
kriknuti u molitvi
da razderem nebo.
Neba isplakati.
Ali čini se: duša ima
svoje skrivene prostore.
Ima nešto u meni
što izmiče sebi.

Gospode, ne dopusti
da strah i sumnja
budu do kraja
kruh svagdanji.
Ja bih da mi duša plane
zubljom na gori
i bude u njoj sve:
i zemlja do neba
i mora
da ovaj dan
i sutrašnji
i svi ostali,
i noći —
budu Tvoje.
Ali, Gospode,
možda ja uopće ne znam
što želim.
Zato se, Svemogući, oglasi
bilo kako.
I ne dopusti da biram.
Ako hoćeš,
oduzmi i volju.
Ali otkrij se već jednom
i reci

što od ovih dana,
ovih noći hoćeš.
Jer ja sam, Gospode,
tako umorna,
tako umorna,
i moje me želje
i moje molitve bole.

A. MARIUS

Posmrtno obraćanje ocu

Sada kada je tiho
(i stvari su nečujnije
otkad Ti nisi među njima)
osjećam Te najčulnije.
I tako mi je tuđe,
tako besmisleno, Oče,
da Ti govor
nije kao nekada.
Svejedno. Slušaj, ma gdje da jesi
i ma kakav bio.
Znam da me čuješ
i prisižeš me
svim moćima
što nadilaze sve.
Oče, Ti jesi
jači i veći
od ovog srca
koje i nebo prisiljava
da Te vrati tijelu —
zvučnijeg od duše.
Oče, tako Ti svega.
I smrti koja, vjerujem,
oduzima tek privid.
Daj od svih dana
koji su naši bili
bar jedan trenutak
da se nepovratno
u ovom mojem ogleda.
Budi barem sjena,
milosrđe sna.

Ti ne slutiš
kako su beskrajni
prostori beznađa.
Oče, sjeti se svega.
I volje klečanja
i skrivenu želju
da Ti ruku cjelivam,
da isplačem
sve težine htijenja,
napor
da dostignem Tvoj rast.
Bez Tebe bolujem, Oče.
— Ne hini da ne vidiš.
Ako si bez tijela,
dopusti
da od svih naših dana
uzdignutih do zvijezda
bude barem sjena.
Samo jedanput
(makar nikad više,
za znak
da nije istina da Te više nema)
vrati svoje obličje,
u snu
ili na javi.
Hoću da Te gledam,
čujem riječi najljudskije.
I osjetim, Oče
(makar od rane bolnije)
blagoslov Tvojih ruku
na glavi.
I ako odeš zauvijek
tamo gdje sada jesi,
mjesto riječi
ostavi Svoje ozračje.

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Samostan Santa Maria in campo

I . . . zadnja bješe odslužena misa:
pred stadom krenu preko Save fratar . . .
Osta tlo rodno — na kom bi i bitisa
vjekovima hrvatski ratar . . .

Sruši sve Tatar u pobjednom huku:
od Sante Marie osta spaljen kamen . . .
Tek i danas živi legenda u puku
ko davni u srcu zapretani plamen:

— U svetu ponoć kad sa vasione
betlehemska zvijezda najavljuje Sina,
utiša se narav, utiša se Drina . . .

— Nad semberijskim poljem u pobožnoj vatri
nevidljiva zvona na Crkvištu zvone
i ponoćku mole davno mrtvi fratri . . .

Vladimir ŽUPANIĆ

Kavu za mene

Samo jednu kavu molim!
Za danas je tako, prijatelji,
jer još jučer kiše su najavile naš rastanak,
a jutros
bilo je to i u njenim riječima . . .
Samo jednu kavu molim!
Za danas je tako,
prijatelji
a sutra —
možda ću sutra ipak moći naručiti dvije kave.

I bez nje postojat će ona

Ako se ikada vrati
i ne nađe me,
recite joj
da bosonog trčim plavim poljima
njene čistoće.
Recite joj
da ne tuguje
jer našao sam je u nekom dalekom
još nerođenom suncu.
Recite joj to
ako se ikada vrati . . .

Kamilo KRIŽANIĆ

Živjeti za umjetnost

Razgovori s akademskim slikarom i grafičarom Josipom Restekom

Ugodno je razgovarati s Josipom Restekom o njegovim životnim i umjetničkim preokupacijama u njegovu ateljeu na petom katu kuće u Ulici proleterskih brigada br. 52 ili u suterenskom radnom kabinetu Škole za primijenjenu umjetnost. U Restekovim riječima nema konvencionalnosti, nema sumorne retorike, makar je to često solilokvij, to nije publicistika ili komentar djelu, sve je uglavnom u anegdoti (kritičari su mu zamjerili ponegdje što daje prednost tom anegdotskom i u slikama). Susrećemo tu ljude, gradove, slike, galerije, što intenzivno prolaze umjetnikovim životnim putem.

No još je neposredniji i impresivniji Restek u kontaktima u onoj staroj, drvenoj, rodnoj volavskoj hiži, u onom intimnom seljačkom interijeru, kad kroz otvorena okna ulazi listopad noseći bukoličnu dragost jeseni, a slike sa zidova gledaju u nas poput velike likovne obitelji. Tu se otkriva Restek i njegovo Volavlje, zavičaj i inspiracija, i — da se stendhalovski izrazim — upravo su tu umjetnikove prve i najveće radosti kao i prve i najveće patnje.

Josip Restek je rođen 7. ožujka 1915. u selu Volavju (kotar Jastrebarsko). Potječe iz brojne i siromašne seljačke obitelji, čije je najmlađe dijete. Pučku školu polazi u bliskoj Petrovini, a klasičnu gimnaziju završava u Zagrebu 1935. Upisuje pravne nauke, no brzo napušta Pravni fakultet i odlučuje se na studij Umjetničke akademije (profesori Babić i Krizman). Akademiju završava 1940, a godinu dana kasnije diplomirao je povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Od 1943. do 1948. profesor je na karlovačkoj gimnaziji (onoj glasovitoj, rakovačkoj), zatim je premješten u Zagreb i radi dvije godine u Restauratorskom zavodu Jug. akademije; od 1950. do danas radi kao profesor na Školi za primijenjenu umjetnost u Zagrebu. Od 1955 do 1956, kao i 1965, usavršava se u grafičkim tehnikama, odnosno dubokom tisku u Parizu. Osim Francuske posjećuje Italiju i Njemačku.

Prve samostalne izložbe priredio je u Karlovcu (1943. i 1946) zatim u Zagrebu, Beogradu, Parizu (1956), Rijeci, Splitu, a kolektivne od Sao Paola (1953) do Barcelone (1969). Restek je nosilac dviju nagrada: za grafiku u boji i za sliku »Zemlja i svemir«. Izdanja: mapa »Zagreb« (litografija i drvorez 1949. i 1969), mapa drvoreza »Seoskim putem« (1954). God. 1958 izlazi mu mapa litografija »More i sunce«, zatim »8 aquatinti« (1963) te 1969. »12 litografija«. U »Arti« litografija u boji »Snaša« i drvorez u boji »Selo«. Pojedina Restekova djela nalaze se u domaćim galerijama i zbirkama kao i u inozemstvu, u državnom i privatnom posjedu.

Josip Restek je počasni član Inter. akademije T. Campanella (Italija).

Godine 1915, kad je Josip Restek rođen u Volavju, ratna situacija nosi nove zapletaje: ulazak Italije u rat (u sjeni Londonskog pakta), napad Koburgove

Bugarske na Srbiju, poraz Conradov na ruskoj fronti s padom Przemysla, Mackensen na Karpatima i u Srbiji (slom Srbije), Hindenburg na Mazurskim jezerima, francuska ofenziva u Champagni, bombardiranje Dardanella, podmornički rat, a za taj besmisleni kaos mora i Volavje dati topovsku hranu. U toj komplikaciji nije Volavje ni registriralo Jugoslavenski odbor u Londonu niti ona Supilova antišambriranja od Londona do Niša, gdje pred Bajom počinje njegova osobna drama. Što je značila za Volavje Nobelova nagrada pacifisti R. Rollandu, smrt Skrjabina, Skizzenbuch Franza Marca na francuskoj fronti ili Meštrovićeva izložba u Londonu, a na domaćem planu »Ljubav lajtnanta Milića«, Nazorove »Pjesni ljuvene«, izložba »Proljetnog salona« kod Ullricha, smrt pjesnika Gabarića i mapa zarobljenika Gecana »Ropstvo na Siciliji«?

Selo ide u Jasku po petrolej i šibice, živi bijedno, plaču udovice . . . Jedini koji to selo razumije, koji shvaća da i Volavje imade svoju historiju, jest Stjepan Radić. On u svojim interpelacijama iznosi istinu, on u Hrvatskom saboru viče, protestira, njegovo je djelovanje — kako je to dobro negdje naglašeno — jedini socijalni reagens u Saboru od 1914. do 1918.

Paluca plamen u Restekovim očima kad spominje svoje prvo školovanje u Petrovini, ističe plemenitu učiteljicu Luciju Persoli kao i Petrinjca učitelja Išeka, čiji je sin bio strastveni crtač. Tu je p r v i Restekov susret s crtanjem, fatalan za čitav život. Mali Jožek gleda kako crta učiteljev sin i ono što je gledano tim dječjim očima inspirira i ostaje trajno. I on počinje crtati. To smo naučili iz biografija od Račića do Vaića, pročitali i kod Maxa Ernsta — izlaz iz one bojažljivosti, da ne kažem inferiornosti. To »umjetničko« izražavanje pokazuje često ne samo dinamiku osjećanja već i realnu interpretaciju vlastitog života.

Pratim Restekovu riječ kako je teško bilo ponijeti ovaj afinitet u klasičnu gimnaziju, jer prema školskom programu tu nije bilo crtanja, a odgojni fenomen nije se kretao toliko u sferi estetskog, nego u prenaglašenom intelektualizmu.

»Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit« — da s Horacijem uvedem jedno skoro kičmanovićevsko »ja«, istodobno slobodno i pastoralno, u onaj strogi školski režim u kome se sanja herojskoromantični san kao suprotnost latinskim i grčkim glagolima. I Restek je tu pošao skoro tragovima lošega gimnazijalca, a dobroga slikara Francisa Picabije. Tek kad je maloga pjevača (a slikar dodaje da je iz kraja gdje se pjeva) otkrio tadanji regens chori maestro Hajduković, on je tome dobro impostiranom glasu osigurao privilegiran položaj pjevača u katedralnom zboru (najprije dječjem sopranu, a kasnije lirskom tenoru), pa su imena Palestrine, Orlanda di Lassa, Gallusa do Mozarta toliko okupirala maloga gimnazijalca da je skoro zaboravio svoju »tajnu« i »ilegalnu« strast za crtanjem. Doduše, Spranger u svojim analizama (»Psychologie d. Jugendalters«) daje primat poeziji, upravo lirici, kao najbližoj mladenačkom stvaralaštvu, no nisam pitao Resteka da li je pisao stihove, pa smo ostali kod slikarstva i glazbe. Kolebanja uvijek ima, zar nije Paul Klee, velika Restekova simpatija, bio i slikar i glazbenik, a to je zvanje htio odabrati i Kandinsky. Zar nisu opet književnici s kistom u ruci tamo od Goethea, koji je pasionirano slikao prirodu, u likovnoj umjetnosti stekli i

priznanja (Valéry, Degasov učenik, Poe, Strindberg, Rimbaud, Puškin i Gogolj, a ne smijemo zaboraviti ni Baudelairea kome su slike bile strast). I one česte oscilacije likovne umjetnosti između književnosti i glazbe pokazuju i dokazuju Baudelaireove riječi: »U boji nalazimo harmoniju, melodiju i kantrapunkt.« Ili, kad Van Gogh u pismu bratu Theu piše da želi naslikati »nešto što je silno utješno poput glazbe«.

Ipak su Resteka u gimnaziji slikarska nastojanja dovela i do »prve« izložbe, kad je kao maturant i autodidakt rasprodao sve slike i za novac kupio — novo odijelo.

Glazba, koju su kasnije predavali profesori Magdalenić i Cipra, zbor u kojem je pjevao uz Ružđaka, opća kultura i filozofija (zaslužni Tomo Matić i Petar Grgec) — sve to orijentira mladića određenim filozofskim naziranjem i čvrstim uvjerenjem, važnim za doba kulturne krize i filozofskih »Umwertunga«. Tako je povratak u rodno Volavje smiren. A upravo tih godina dolazi u jaskanski kraj njegov budući profesor Ljubo Babić i slika Plešivicu koja će kasnije privući jaskanske pjesnike Vladu Vlaisavljevića (»Plešivica — nevjesta zelena«) i Janka Majerovića, gdje će u bijegu iz grada svoj mir naći Goran, a nezaboravni entuzijast Tonček Vraneković stvarat će u nekadanjim Restekovim školskim klupama, petrovinskim, svoju »školu ljepšega«. Pjesnik Luka Perković i slikar Krsto Hegedušić ostavit će dokument o toj izbornoj 1935. godini, koju je narod seljački ironizirao s »maček je ftića pojel«. Budući slikar Restek pješači po Hrvatskom zagorju i tu je početak onoga bogatog vokabulara koji je uz Radićevu »Osnovu« put u selo.

Sjeća se Restek onoga Babićeva: »Deh! Parla basso . . .« u »Hrvatskom kolu« ili Izložbe trojice, događaja godine, i to će ga dublje ponijeti nego Matkovićeva optužba sa »Slučajem maturanta Wagnera«.

Nakon exodusa s prava odlazi Restek na Umjetničku akademiju. Rado spominje kolege Pricu i Lovrenčića, a ja mu dodajem i Lamuta, danas već pokojnog. Mnogo i savjesno radi na Akademiji kao da dokazuje tezu H. Pièrona, da su neke sposobnosti faktično uvjetovane učenjem i vježbom. No mladi student teško živi u velikom gradu, od pajdagogosa u jednom internatu do pjevača u »Kolu« i »Napretku«. U tom životarenju dva su humana fokusa: Milka Trnina i dr Josip Andrić. Velika dama naše opere i slavna wagnerijanka novčano pomaže mladoga studenta likovnih umjetnosti (uz tolike druge), a kontakt s njom zrači visoku kulturu i razumijevanje za studij umjetnosti. A susreti s Josipom Andrićem osiguravaju mladome studentu novčane iznose za suradnju u svetojeronimskim izdanjima i ilustracije u »Obitelji«. A i »Napretkova« stipendija (zaslugom V. Zrnca) omogućuje mu smireniji rad u Ilici 85. Budući slikar i grafičar uspješno završava i studij povijesti umjetnosti i opće povijesti (profesori Schneider, Hoffiler, Hauptman, Novak), čak nakon studija o staroj volavskoj crkvi kao seminarskoj radnji i angažiranja oko ispitivanja lokaliteta u zavičajnom području Restek skoro postaje asistent kod dra Hoffilera.

Mnogo se toga iracionalnog uplelo u mladenački život. Već druge godine studija mogao je budući grafičar čitati rezime hrvatskih grafičkih napora u »Hrvatskom kolu« u kritičkim osvrtima Ljube Babića i Zdenka Vojnovića, a

pojava mape »Hrvatska grafika danas« (1936) u redakciji Zdenka Vojnovića polemički stoji prema dotadanjim dostignućima.

Dolazak za profesora na jednu provincijsku gimnaziju — makar su na njoj djelovali Šulentić, Šestić, Makanac, Detoni i dr. — u ratnim godinama znači i kočnicu za umjetnika koji posjeduje svestranu tehniku, radi na portretu, pejzažu, kompoziciji, treba ići u sukob s ljudima i konvencijama, za otkrivanje zavičajnih tema, otkrivati, kako Babić traži, ono naše ispod tuđih koprena, a u vremenu kad su po Scheringu (»Wehrphilosophie«) jednake vrijednosti Kant i — Klausewitz. U gradu koji je upropastio Karasa, podigao Vaništu, ti školski programi, direktori, sredine — onemogućuju u toj karlovačkoj fazi, kako je naziva jedan kritik, Resteku snažnije i svestranije afirmiranje. Restek otkrivač brzo prelazi iskušenja, njegova eksploatacija folklora stvara novi likovni jezik, usavršava se u tom jeziku koji nije ni imitacija ni parafraza viđenog. Selo ne po Milletu, ne po Chagallu, tom likovnom Jesenjinu. Ići svojim putem, makar ta stvaranja i zbunjuju publiku. (A koja umjetnost ne zbunjuje — pitao bi Braque.) No potreban mu je ipak Zagreb, kako bi likovni opus, a naročito grafički rezultati mogli dati i ono neovisno i svoje.

Nakon Zagreba ne bi naš razgovor završio bez Pariza. To nije bijeg iz »podaništva« zavičaju ili protest protiv onoga školničkog života. Trebalo je ipak prevladati one pomalo nihilističke provincijske »neuroze«, rad restauratorski i profesuru na jednoj srednjoj stručnoj školi, otići u Pariz kao Krležin Pero Orlić, da bi se udahnuo uzduh slobodarske klime, po stazama trubača sa Seine, vidjeti i doživjeti grad Račića, Kraljevića, Becića, Babića i Hermana, »najkulturniji, najduhovitiji i najnonšalantniji grad« (Matoš) koji je primio Šulentića, Uzelca, Račkoga, Planinčića, Juneka, Postružnika, Šohaja, Vaića i Pricu, otvorio vrata Generaliću, bio utočištem Ujevića (»i biti star, a biti mlad!«), Peića i Kušana (»Ballade des noctambules«).

Pariške su godine bile godine usavršavanja, naročito u grafici, a posebno u dubokom tisku. Rad u Litografskom zavodu Desjobert, izložba kod koje je mnogo pomogao tadanji kulturni ataše u Parizu Petar Šegedin, rad u različitim ateljeima, svaštarenja od avanture s poduzećem Art i novogodišnjih čestitaka do keramičkih ostvarenja, do San Michela (o, Axel Munthe!); makar nije bilo onoga Matoševog André Rouveyrea, bili su tu mnogi umjetnici, bilo je srdačnih stisaka ruke i prijateljskih poziva u znaku gostoprimstva — to su sinteze Pariza. Grad načas kao iz Proustova pera ili neka lirska intonacija, a onda psihološka atmosfera jurnjave za kruhom svakidašnjim i nostalgija za domom. Već tu je naglasio Restek svoje simpatije kao što su Paul Klee, Rouault, Mirò i neke faze Picassa. No dok je Pariz progovorio glasom legende, ono o apstraktnoj umjetnosti prema kojoj je Restek zadnjih godina orijentiran bilo je i više nego polemično.

Koncedirajmo umjetniku logičnost puta kao i opasku da u apstraktnoj umjetnosti likovne mogućnosti nisu ni izdaleka iscrpljene. Čak ta orijentacija nije došla niti iz nezadovoljstva dosadanjim radom. Restekovom »za« možda je trebalo suprotstaviti sve nejasnoće i nesporazume oko termina (svakako neegzaktnog!) apstraktne umjetnosti, konačno mišljenja Braquea i Picassa od negacije do pomodarstva na račun ove umjetnosti, polemiku A. Jouffroya i Seuphora oko definiranja ove umjetnosti i nekonzekventnosti kod nefiguratvnih slikara. Napokon i kod nas Babić govori o slijepoj ulici po kojoj kreću zakašnjeli »avangardisti« a Krleža o umjetnosti koja kruži poput sablasti Evropom.

Restek nepriznavanjem stvari i prirodnih formi ne ide u ekstrem. Njegov univerzum s temama iz izložbe 1969. pokazuje da je to djelo oslobođene mašte pa, usmjerujući se odlučno prema unutrašnjem smislu prirode, on nije postao kontrapunktičar kao Nay; njegova djela imadu, doduše, tu i tamo metaforički naslov, ali nisu fuge, njihov autor niti je pjesnik niti filozof (npr. Svjetlo svemira ili još bolje Zvjezdana putovanja). Ulazeći s opredjeljenjem u nefigurativno slikarstvo, Restek rado citira P. Kleea (čudno nikada Kandinskoga!): »Istinska umjetnost ne prikazuje ono što je vidljivo, ona čini vidljivim ono što ne vidimo«. Ipak nije Restek za gotove ili tuđe programe, on je osjetio unutrašnju nužnost: razvojem svoje likovne ličnosti ući u novi ciklus; i upravo je u grafičkim ostvarenjima pokušao izraziti svoju posebnost, svoj novi rukopis. Kronološka pratnja nije ni od zavičajnih motiva stvorila neku opsesiju niti od prilaza nefigurativnoj umjetnosti pomodarstvo. Upozorava da je već Degas govorio, nemojte kopirati prirodu!; nadrealisti su kolebali između figurativne i nefigurativne umjetnosti i konačno spoznali da slikarstvo i literatura nije isto, dok bi jedan suvremeni Francuz rekao: »Umjetnost treba negirati, a ne odražavati stvarnost« (pledirajući za transcendentnost, a ne realizam).

Usprkos dugom razgovoru o »razbijanju« velikih stilova, o »privatnim« sferama suvremenog slikarstva, o problematici jedne pobune i njezine poruke, bilo je u tim razgovorima mnogo toga nedorečeno i nedotaknuto. A autentična umjetnost, kako je rečeno, sama je po sebi i revolucionarna. Pa ipak nisam postavio umjetniku onu antitezu koja traži jasnoće u odgovoru: siguran put ili slijepa ulica. Da, bilo je tu i onoga o čemu ne možemo govoriti, o čemu treba šutjeti, kako nas poučava u svom logičko-filozofskom traktatu L. Wittgenstein. Zar ne smijem izraziti i skepsu, život i umjetnost u znaku kontradikcija? No ipak to ne umanjuje vrijednost jednoga programa: živjeti za umjetnost.

Đuro KUNTARIĆ

Književni lik Zdenke Marković

(Povodom izdanja njenog djela »Pjesnikinje starog Dubrovnika«[1])

Pred nama je odebela, ukusno opremljena knjiga, s više od 400 stranica i s 58 slikovnih priloga. Djelo je napisala profesorica i hrvatska književnica dr. Zdenka Marković. Posvetila ga je Dubrovniku riječima: *Ovu svoju knjigu posvećujem Dubrovniku, tom jedinstvenom našem gradu, koji na golemom dlanu vremena, kao nekad na rukama svetaca i darovatelja, bliješti u kamenu i zlatu sunčanu danas kao i onda, u doba svojih najviših i najljepših inspiracija i svoga najbogatijeg pjesničkog i umjetničkog stvaralaštva. Posvećujem ga njemu što poput halucinantne neke drhtave vizije vječno živi u nama i uvijek nas iznova uzbuđuje i magički povezuje čudesnom svojom ljepotom . . .*

Tko je dr. Zdenka Marković?

Ona je Požežanka, rodila se u Požegi 10. siječnja 1884. Otac joj je bio Petar Marković, profesor požeške gimnazije (r. u Kaptolu 1856; tražio je zdravlje na sunčanim obalama Italije u mjestu Pegli kod Genove 1897. a potkraj života u Neumarktu, tada vrlo poznatom gorskom klimatskom lječilištu u Štajerskoj, gdje je i umro 6. kolovoza 1900. god.). Svoje je djetinjstvo provela u Požegi, u ulici Vučjak br. 12. Odanle joj se na zapadu otvarao pogled na Sokolovac i požešku Kalvariju, a od sjevera padao joj pogled na stari magistrat i red divljih kestena do franjevačke crkve sv. Duha. To svoje djetinjstvo opisala je u knjizi *»Prozori moga djetinjstva«*. U toj je knjizi izašao i *»Moj bijeg iz grada«*, niz pjesama u prozi, napisanih i posvećenih čudesnom Lokrumu. Ovu je knjigu izdalo u Zagrebu Društvo hrvatskih književnica (1941). U Zagrebu je svršila srednju školu i studij slavistike, povijesti umjetnosti i povijesti filozofije. U švicarskom Friburgu posvetila se studiju poljske književnosti. Ondje je 1914. godine i doktorirala izradivši i obranivši disertaciju »Der Begriff des Dramas bei Wyspianski«. Disertacija je prevedena i na poljski jezik. Svršivši nauke, službuje na srednjoškolskim zavodima u Zagrebu. Rano se počela baviti literarnim radom. Započela je u »Pobratimu«, gdje joj je otac bio više godina urednik (javljao se kao pisac i pod pseudonimom Pero Mijakić), a onda crticama i feljtonima u Narodnim novinama, Savremeniku i drugdje. Za kasnijih putovanja po Poljskoj došla je u dodir s poljskim književnicima i suvremenim poljskim književnim stvaranjem. Te su veze postajale sve čvršće i sve se jače produbljivale. Njeni eseji i studije iz poljske književnosti »Jezy Zulawski«, »Jan Kasprowicz, najsnažniji pjesnik današnje Poljske« (Hrvatska njiva 1918), »Boleslav Prus« (1923), »Putovi duše poljske« (1925), »Pjesnička ličnost Julija Slowackoga« (1927), »Iz korespondencije Bronislava Grabowskog s Franjom Markovićem« (JAZU, Građa XIV. 1939) i mnogi drugi. (U najranijim svojim počecima objavila je u Radu Akademije sabrane narodne pjesme iz Pleternice). Njena rasprava »Historija slavenskih literatura kao jedan od obligatnih predmeta u srednjim školama svih slavenskih naroda« objelodanjena je povodom Praškog kongresa slavenskih filologa 1929. u Sborniku praci I. sjezdu slovanskych filologa v Praze 1929. sv. II. Prikazala je literarni i prosvjetni rad poljskih književnica Elize Orzeszkowe, Marije Konopnicke, Zofje Natkowske i dr. Na hrvatskom jeziku izašlo je devet knjiga njenih prijevoda poljskih pisaca. Poljski prijevod njezine disertacije »Pojecie dramatu u Wyspianskiego« izašao je u Poznanju 1924. Prikazala je i mnoge naše književnice, a isto tako i nekoliko bugarskih pjesnikinja: Elizabetu Bagrjanovu, Doru Gabovu, Sandu Jovčevu, Janu Jazovu.

Sve nas to podsjeća na njenu široku hrvatsku i slavensku dušu, koju su tadanje naše srednje škole oblikovale u shvaćanjima slavenstva i ljubavi za sveslavenske osjećaje. Taj u mladosti usađeni odgoj i sveslavenski osjećaj zasvjedočila je Zdenka Marković svojim nesebičnim i mukotrpnim životom i radom. Ona je taj duh prihvatila u svojoj djevojačkoj mladosti i ostala mu vjerna tokom života.

Godine 1920. izdala je knjigu lirskih novela *»Let«* i dvije knjige pjesničke proze *»Kuća u snijegu«* (1922) i *»Kuća na suncu«* (1930) u Matici hrvatskoj. Godine 1953. napisala je kratki spomen-spis *»Naš licej«*. Godine 1954. izdao joj je Izdavački zavod Jugoslavenske akademije opsežno djelo *»Frangeš Mihanović«*, koje predstavlja ne samo biografiju kipara Roberta Frangeša nego i kulturno-historijsku sliku jedne epohe hrvatske likovne umjetnosti.

Usput napominjem da je godine 1929. Zdenka Marković pribivala svečanosti kad je u Kaptolu bio podignut spomenik zaslužnim Kaptolčanima Vilimu Korajcu, Petru Markoviću (njenom ocu) i Napoleonu Špunu Strižiću. Spomenik s mramornom pločom podigla je općina i župa Kaptol uz sudjelovanje Braće Hrvatskoga Zmaja. Poslije te svečanosti napisao je u »Požeškim novinama« Jul. Kempf[2] nekoliko svojih sjećanja na Petra Markovića, požeškog gimnazijalca. Kempf je stupio u požešku gimnaziju 1874/5, a Petar Marković 1868/69 te je maturirao šk. g. 1875/76 i bio prvi đak. Požežanin i kasnije sveučilišni profesor dr. Armin Pavić darovao je Petru Markoviću, četvrtoškolcu, kao najboljem učeniku iz francuskog jezika zlatni dukat, a Janko Jurković kao povjerenik na maturi posebno ga je pohvalio zbog odličnog znanja i odgovora iz klasičnih predmeta. Markovićevu *»Ustaj rode«*, poznatu rodoljubnu pjesmu uglazbio je hrvatski skladatelj Đuro Eisenhut. Zanimljivo je da je Petar Marković kao požeški profesor pokušao pokrenuti s pjesnikom Franjom Cirakijem književni list »Zimzelen« g. 1881, ali do toga nije došlo.

No da se vratimo djelu koje nam je utislo u ruke pero da ga prikažemo.

Predgovor

Namijenila ga je »ad benevolum lectorem«. Iz tog predgovora saznajemo upravo kronološki ispovijed Zdenke Marković kako je do tog djela došlo. »Isto onako, kako se prije gotovo dvjesta godina obraćao svom »dobrohotnom štiocu« dubrovački kroničar Sebastijan Slade-Dolci ((1698—1777) izrađujući svoje Fasti litterario-ragusini[3] (Mleci 1767), u kojima je oteo zaboravu mnoge ličnosti dubrovačke prošlosti, obraćam se i ja svojem čitatelju predajući mu na čitanje ovaj spis što ima istu namjenu: da od zaborava sačuva i spasi imena onih žena pjesnikinja koje su u literarnom i kulturnom životu starog Dubrovnika ispunjale svoje mjesto dajući mu doprinos svojim talentom, duhom i radom« (str. 9).

Divno srce ove plemenite i visokoizobražene žene upoznali su Požežani i inače, a napose iz njene knjige »Prozori moga djetinjstva«, kojoj je dala nastavak svojom autobiografskom crticom pod naslovom »Utrnuta svjetiljčica«[4]. A još godine 1941. Matica hrvatska donijela je njene lirske novele »Kuća u suncu«. kao pendant »Kuće u snijegu«. Ima ih preko 20. U jednoj piše:

»I sjetila sam se onoga đavla iz Biblije koji je Krista-čovjeka doveo na visoku goru i rekao mu: Sve ovo dat ću tebi ako padneš i pokloniš mi

[1] Zdenka Marković, **Pjesnikinje starog Dubrovnika** od sredine XVI. do svršetka XVIII. stoljeća u kulturnoj sredini svoga vremena. Zagreb 1970. Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, odjel za suvremenu književnost.

[2] Jul. Kempf, Požeške novine, 1929. br. 36. od 14. IX. članak pod naslovom »Moje bilješke o Petru Markoviću«.

[3] Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI in Ragusina claruerunt, Venetiis . . .

[4] Požeški list, 8. IX. 1955.

se. Ludi đavle! Tko bi se visoko na brdu s onim osjećajem vječnosti u sebi bilo pred kim poklonio! Tu visoko u planinama čovjek postaje sasvim drugi. I Bog je njegov drugi. I vjera mu je druga. Tu čovjek Boga razumije i shvaća, nalazi ga, ako ga i ne traži. Nebo i zemlja, brda i doline, sva sunca i sve trave, sve je to bratski povezano s nama, sve je to jedno lijepo i veliko općinstvo živih. Gospod onda ne sjedi gore samo kao gospodar i sudija, već je on u nama, i oko nas, brat naš i otac i prijatelj, dio nas kao što smo mi dijelovi Njega«[5].

I vraćajući se spisateljica s planina nosi sa sobom blagoslov ljeta.

»Dolazim bogata i srećna, i sve ću to što imam istresti pred vas sve, koje je dotle gušila žega gradska i ubijala svakodnevna životna dosada i muka, i nevolja vam zastirala poglede u daljinu. Mislila sam ja na vas sred bogatstva ljetnoga, i muka vaša toliko mi je put pokvarila mir moj. Zato hoću da vam donesem nešto, kao što se na vršku prstiju nosi iz crkve blagoslov misni, hoću da pod krovove vaše unesem ljepotu, da njom posipam puteve vaše, teške i neravne, kamene i strme, da i vas tako nešto zapadne od blagoslova ljetnog«[6].

Ova knjiga koja nam je stavila pero u ruke da o njoj pišemo, naučni je prilog povijesti starije hrvatske književnosti. Kao što je *dr. Tomo Matić,* Požežanin, jedan od najzaslužnijih istraživača stare naše književnosti, tako se njemu uz bok postavlja *Zdenka Marković,* druga Požežanka. Ona se bavi naročitim istraživanjem jednoga dijela te naše stare književne baštine: *ženama — pjesnikinjama staroga Dubrovnika.* I svaki budući povjesničar te naše književnosti morat će temeljito upoznati upravo ovaj njezin rad na kojemu je ustrajno i samoprijegorno radila niz godina. Ona je ranija istraživanja nadopunila pa i ispravila neke netočnosti koje su godinama predstavljale povijesne zablude.

Zdenka Marković bavila se mišlju da obradi sve pjesnikinje stare hrvatske književnosti. Bila je u Dubrovniku godine 1937. te je svoj šestotjedni boravak iskoristila za znanstveni rad. Skoro svakodnevno odlazila je u staru bogatu knjižnicu Male braće. Njen zaslužni knjižničar i pisac (sada već pokojni) *o. Urban Talija* donosio joj je iz spremišta stare rukopise. Među tim je rukopisima nalazila sve što je njenom istraživačkom radu bilo potrebno. U tom »nada sve privlačnom ambijentu« otkrila je »nepoznato pjesničko stvaranje« i »sasvim nepoznato pjesničko lice«. Bila je to Dubrovkinja *Lukrecija Bogašinović Budmani* (str. 11).

I odlazila je u franjevački samostan da ondje radi i uspjela je da otkrivene Bogašinovićkine rukopise prepiše: *Posluh Abramov, Život Tobin i Život Jozefa Patrijarke.* Tog se svog rada sjeća posebice u crtici »Mistika jednog dopodneva«[7]. Dok je radila na prijepisu Tobijina života, zapisala je u tom eseju: »Sunce je sjalo i ja sam pisala. Tad najednom zabruje orgulje. Najprije tiho, a onda sve glasnije i punije dopirali su zvuci iz crkve, u koju se na mala vrata ulazilo baš blizu mene. To je netko sam za se prebirao po tipkama. Bila je to divna, vješto igrana crkvena melodija, koja se sve bogatije, sve obilnije i snažnije razlijevala baš nada mnom i širila neko podnevno bogato raspoloženje. I čudno je bilo, kako mi je baš u pravi čas ušla u pjesnički opis svatovske gozbe mladog Tobije u mome rukopisu. Sve se tamo okupilo: i bogato i bijedno, pjevale se počasnice, svirale lire, a sad k tomu pridošle i — orgulje . . . Neka davidska, starozavjetna melodija života . . . «

Na tom tadanjem istraživačkom radu našla je još u Dubrovniku kod Male braće i djela *Marije Dimitrović Bettere* i *Anice Bošković,* sestre Rugjera Boškovića. Tako sabrana građa ostala je još nepotpuna, nedovršena, za tiskanje nesređena. »Sakupljeni materijal odležao je u hladu stoljeća i u mraku moje ladice« (str. 12). Drugi je svjetski rat prekinuo taj rad a svako je istraživanje u Dubrovniku bilo nemoguće. Vrativši se u Zagreb pripremala je za tisak svoju zbirku pjesama u prozi »Moj bijeg iz grada«.

[5] Kuća na suncu, Bog u planinama, str. 41

[6] Kuća na suncu, Planinski darovi, str. 55

[7] Moj bijeg iz grada, u knjizi Prozori moga djetinjstva, str. 139.

U ranu jesen 1959. zaputila se u Dubrovnik da osvježi, nadopuni i produbi započeti rad. Ali dogodilo se nešto čudno i nevjerojatno. U predgovoru piše (doslovno): Kao da sam ovaj put nekim sasma novim, dubljim očima počela gledati Dubrovnik a i on kao da mi se ukazivao u novom, fantastičnijem nekom svom čaru. Ni on ni ja nismo bili oni od prije. Odnos naš je bio sasvim drugi. Ja ga nisam sada samo gledala već i doživljavala na svakom svome koraku. Duboko, iz dna same sebe. Ljepota me njegova — bilo to tek u jednoj kamenoj rozeti, u šiljatu čipkastu luku gotičke bifore, u blagim linijama te mirnim i toplim bojama likova slikara Ivana Božidarevića (umro u Dubrovniku 1521), u grumenu kardinalsko-grimiznih cvjetova čudesne bugenvileje koja svoje bogate girlande širi vrtovima dubrovačkim, ili nam se zavodljivo smiješi iz kamenih zakutaka starih zidina, u letu cvrkutavih čiopa u predvečerje među Vratima od Pila, u nenadano otkrivenom, duboko proosjećanom stihu kojega starog rukopisa ili u bezbroj drugih stvari — upravo magično vezala uza se. (Cit. str. 13).

I svoju ispovijed nastavlja: Isto što se dešavalo sa mnom, dešavalo se i s mojim radom. I taj je bio na svoj način nov: dublji, zreliji, temeljitiji, svestraniji, ali je tražio još mnogo i studija i vremena.

Tako je pala konačna njena odluka: mijenja osnovu svoje radnje, sabrani će materijal nadopuniti novim sadržajem, u nj ulazi rad dumana dubrovačkih i izostavlja literarni rad dalmatinskih pjesnikinja ograničujući se samo na pjesnikinje starog Dubrovnika.

Svoj istraživački rad u Dubrovniku nastavlja u jesen godine 1960, u proljeće 1962, i konačno u jesen g. 1965. Tako se opet našla u onoj istoj tihoj hladovitoj prizemnoj sobici franjevačkog klaustra kamo su joj, kao nekad Urban Talija, donosili novi bibliotekari rukopise iz bibliotečkog rukopisnog spremišta. Pronašla je sve rukopise djela Lukrecije Bogašinović kod Male braće u Dubrovniku gdje im je glavnina sačuvana. U naučnoj biblioteci u Dubrovniku našla je i njeno četvrto djelo *»Razgovor pastjerski vrhu porođenja Gospodinova«.* U toj je biblioteci našla i novu građu u vezi s radovima Marije Dimitrović Bettere, prijevod Metastasijeva Prikazanja muke Isukrstove i prijevod Tornelijevih Sedam pjesanza . . . Što se tiče pjesničkog rada Anice Bošković, nije u Dubrovniku mnogo našla, jer su prijepisi njezina Razgovora pastirskoga vrhu porođenja Gospodinova malobrojni, ali nisu ni važni jer je to djelo tiskano u Mlecima i u Dubrovniku.

I tako je ona krstarila od Knjižnice Male braće do Naučne biblioteke u Dubrovniku, Historijskog arhiva Jugoslavenske akademije, dominikanske knjižnice i knjižnice biskupskog sjemeništa. Sate i sate provodila je u apsolutnoj tišini i radnoj atmosferi listajući i tražeći . . . Pošlo joj je za rukom mnogo toga otkriti i pronaći, »u dane sreće naći štošta, u lošije dane nešto, u jedno popodne tek jedan oskudni datum, a u zle dane — ništa. To je sudbina svih takvih lovina«.

Istraživački rad tražio je od Markovićke još i više. Tražio je dublji studij i pogled u kulturni i društveni život starog Dubrovnika. To ju je odvelo na terenska istraživanja u gradu i okolici. Na sunčanim šetnjama nalazila je stare domove i ljetnikovce, obiteljske posjede starih Dubrovčana, pa je naišla i na tragove starih dumanskih samostana. Bilo ih je osam.

Prvi dio djela

Hoćemo li se pravo uživjeti u dubrovačke kulturne i literarne pojave, treba, kaže spisateljica, »obuhvatiti život toga neizrecivo lijepoga i jedinstvenog našeg grada u njegovoj totalnosti. U nju jednako brojimo život njegova kamena izrasla u čuda majstorstva stare arhitekture kao i život onih zagonetnih ljudi odnjihanih u njemu. Treba obuhvatiti i onaj duboko zamišljeni, u bijelu svoju samoću zapredeni Lovrijenac, što vječno budan i sam nad plavom pučinom šuteći opominje *»sloboda se ne prodaje ni za sve blago«* (Non bene pro toto libertas venditur auro)« (Str. 27—28). *To je prikaz renesansnog Dubrovnika.*

U tom prikazu renesansnog Dubrovnika prikazuje sav njegov život, javni i privatni, koji se odvijao ne samo na plavim morskim putovima kojima su odvažno i smjelo plovile brojne oružane trgovačke a i ratne »nave« s bijelim barjacima i na-

pisom »Libertas« već i na tvrdim karavanskim drumovima u zaleđu što su vodili u unutrašnjost Balkana, gdje su bili veliki trgovački centri i jake trgovačke kolonije. Jednakim smislom za stvarnost treba se uživjeti i u privatni život, u »zatvorenim privatnim kućama punima bezbroja lijepih, dragocjenih i umjetničkih stvari koje su odavale punoću i dobrobit dubrovačkog života toga vremena«. Ne možemo na ovom mjestu prenositi iz Markovićkine knjige potpun prikaz tog života, dosta je i ovoliko! Taj je život precizan, bogat i do u detalje razrađen. Svuda se osjećalo bilo dubrovačkog života, i, mada pridušeno, u brojnim tihim ćelijama ženskih dumanskih samostana također.

U takvoj se atmosferi i u takvim prilikama javljaju od sredine XVI. stoljeća i prve dubrovačke pjesnikinje koje kao »vremenski prve i najstarije imaju u sebi gotovo nešto legendarno«. To su *Julija Bunić*, uz koju se često spominje i njezina sestra *Nada Bunić i Cvijeta Zuzorić*.

O *Juliji Bunić* (kao i o *Nadi*) nema sačuvanih biografskih podataka. Miho Monaldi (1550—1592) ostavio je tri svoje pjesme u čast ovim pjesnikinjama, naročito Juliji Bunić, a sačuvao je među svojim pjesmama i *jednu jedinu* njezinu (talijansku), što ju je pjesnikinja upravila njemu kad je bio teško bolestan. Jedini Danijel Farlati u svom djelu Illyricum sacrum pišući »u pohvalu dubrovačkih žena koje su s čednim vladanjem nerijetko združile zanimanje za književnost i nauku, ističe među njima u XVI. stoljeću glasovitu Juliju Bunić koja se proslavila svojim *ilirskim* i talijanskim pjesmama«.

Iako nam nije sačuvana književna djelatnost *Cvijete Zuzorić*, o njoj je ipak sačuvana velika usmena tradicija. Oko nje se sabrao krug pjesnikinja: Julija i Nada Bunić, Mara Gundulić, udata Gučetić. Utjecaj Cvijete Zuzorić na kulturnu i literarnu sredinu Dubrovnika bio je uistinu neobičan. Saro Crijević-Cerva vremenski je bio prvi i najpoznatiji biograf Cvijete Zuzorić. Taj ugledni dubrovački historik, skoro sto godina iza Cvijetine smrti, utvrdio je da je Cvijeta Zuzorićeva vrlo učena pjesnikinja i ugledna gospođa. On kaže za nju da je »po slavi pjesničkog umijeća bila nekoć vrlo poznata ne samo u Dubrovniku nego gotovo po čitavoj Italiji. Rodila se u Dubrovniku 1552. ili 1553. godine, a umrla je u Ankoni 1648. g., gdje je i sahranjena u crkvi sv. Franje. Kada je za prve narodne vlade g. 1864. crkva pretvorena u bolnicu, zatrpane su grobnice pa je tako nestao i njen grob.

Cvijeta Zuzorić unijela je svojim sigurnim i slobodnim vladanjem u svoj rodni grad novi duh (str. 72), u njoj su se ujedinile u skladnu cjelinu sve duševne i fizičke odlike koje su renesansnog čovjeka činile savršenim. Ona je bila izvanredno lijepa i inteligentna. Više je pjesnika za života i poslije njene smrti u pjesmama prepunima hvale i uzdizanja ovjekovječilo Cvijetu. Osim Crijevića-Cerve bio je među njima Miho Monaldi, Dominko Zlatarić i drugi. Nije isključeno da su zlobnici i zavidnici uništili njene pjesme i epigrame koje je voljela ili su ih sklonili njeni prijatelji i obožavatelji, kako bi otupili klevete protiv nje. Ipak se našlo odlučnih njenih braniteljica a među njima se osobito istakla Mara Gundulić, udata Gučetić. Ta hrabra braniteljica Cvijetine časti naziva napadače, zlobnike i klevetnike »smrdljivom i pakosnom harpijom, pohlepnijom od Sotone, zloglasnijom od Kaka, koja je neman što riga plamenove mržnje, pohlepnija od najvećeg neprijatelja našeg plemstva . . .« Ona u svojoj velikoj pjesničkoj obrani moli Boga da Cvijetu i nju združi bar tamo gdje se gase lažne misli bezbožnika, podlaca i zlobnika i uživa istina sa svijetlim dusima a ne s ljudima izopačenim zlim i nesmiljenim, gdje se više ne osjećaju ujedi otrovnih zmija niti se čuju grozni glasovi strašnih zvijeri, gdje se srce i duša hrane slatkoćom i milinom slušajući blage zvukove novih i neobičnih glasova . . . I tako je ta toliko uzvisivana i uzveličavana Cvijeta Zuzorić, koja je u trijumfu svoje mladosti i ljepote ušla u Dubrovnik, otišla odanle oklevetana da se nikada više ne vrati na svoje rodno tlo . . . (str. 110).

Drugi dio

U baroknom obnovljenom Dubrovniku

Tu vedru, slikarskim zlatom, blještavilom i modrinom natopljenu renesansnu atmosferu, prezasićenu životnom punoćom i dobrobiti te arkadijskom bezbrigom i radosti, u kojoj je živio Dubrovnik i stvarao u XV. i XVI. a još i početkom XVII.

stoljeća, nenadano su i za dugo zasjenila i zamračila teška i žalobna zbivanja što ih je sa sobom donio tragičan historijski potres, najžešći i najkatastrofalniji od svih do onda, 6. travnja 1667. Ujutro prije 9 sati potres je svom rušilačkom snagom zahvatio grad, jednim jedinim jakim kratkim udarcem uništio je živote, sreću, ljepotu i dobro njegovo i njegovih građana (str. 115). Ta je »trešnja« svojom grubom silom u čas oborila i razorila bezbroj onih čudesno bijelih gotičko-renesansnih pročelja dubrovačkih palača i kuća, smrvivši ona umjetnička čipkasta kamena tkanja monofora, trifora, balkona i balkonata, arkada i portala s grbovima na njima. Preživljeli očevidac pjesnik Baro Bettera, pjesnik Petar Kanavelović pa i kasniji pjesnik Jaketa Palmotić Dionorić opjevali su taj potres. Ipak Petar Kanavelović se tješi mišlju i vjerom te »pjeva« da nisu izginuli mili sinci niti je oboreno prijestolje od slobode ni utvrde ni bijeli gradski miri . . . Grad će u svome uresu opet uzrasti i obnoviti se

ko feniče na svem sviti
iz pepela ka izlijeta,
te opet vladati i gospoditi,
i umrijeti će pri potrebi
za slobodu u slobodi . . . (str. 117.)

Obnovi grada posvetio je svoj optimistički ep od 20 pjevanja i Jaketa Palmotić Dionorić. Taj »funestissimo terremoto« kako ga naziva Baro Bettera značio je obnovu, prekretnicu u životu ljudi i grada u njegovoj povijesti. Dubrovnik je unišao u novi umjetnički stil. *Taj je stil počeo već u prvoj polovici XVII. stoljeća pomalo prodirati sa Zapada a to je bio barok.* Zdenka Marković (str. 121) kaže: »Stil koji je u graditeljstvu tražio naročitu koncepciju prostora, širinu, monumentalnost, bogatstvo linija i forma, uopće ornamentalnost, dekor, kićenost, raskoš. Stil koji je nosio u sebi nemir, vrtoglavi zanos, spiralnu ekstazu, uspon prema visinama te krilatu lepršavost atmosfere i koji je razbijao onaj blagi, otmjeni, odmjereni sklad i zakonom određenu proporciju renesansnih arhitektonskih oblika«.

»U tom munjevitom rušenju Dubrovnika ugasla su se ognjišta bezbroja obitelji, srušeni su domovi tisuća i tisuća ljudi koji su kao nesretni, od groze događaja obezumljeni beskućnici lutali garištima« (str. 118). Na prvom zajedničkom sastanku dubrovačke vlastele i pučana, održanom 23. travnja 1667, izabrana su dvanaestorica koji će upravljati gradom neograničenom vlašću, i donesena je odluka o obnovi grada. Tako su Dubrovčani ostali tamo gdje su od davnine bili, vjerni svome kamenu u zlu i u dobru (str. 119).

Pomalo se obnavljalo vanjsko lice Dubrovnika. Ali — mijenjala se i njegova unutarnja struktura. Pojavilo se sve očitije propadanje vlastele. Bili su to signali društvenog previranja kad je (str. 123) »fizički i materijalno iscrpljenu i preživjelu vlastelu silom općih socijalnih prilika u svijetu kao i u Dubrovniku za te kritične ekonomske krize, u koju su sve dublje zapadali gubici, ugled i bogatstvo, što je bilo do tada isključivo u njihovim rukama — *imao zamijeniti novi mladi vitalno i financijski jači stalež pučana*«. Tome novom duhu pridonijela je u Dubrovniku i protureformacija (str. 124).

Toj je protureformaciji osobito stajao na srcu Dubrovnik. Ona je težila da ostvari Illyricum sacrum: težila je da se Balkan oduzme Turcima i tako postigne sjedinjenje Crkava, na čemu se mnogo nastojalo. Na vrhu tih akcija stajali su isusovci. Ovdje se naročito ističe Bartolomej Kašić (1575—1650). Taj rad i utjecaj protureformacije u smislu obnove religioznog života protegao se iz Dubrovnika na prijelazu iz 17. stoljeća u 18. stoljeće također i na sjevernu Hrvatsku. Istu su akciju provodili Slavonac Antun Kanižlić (1699—1777) kao i Ignjat Đurđević (1675—1737), predstavnici našeg književnog baroka i katoličke obnove 18. stoljeća.

U takvim prilikama i okolnostima ili, kako piše autorica Zdenka Marković, »u takvoj atmosferi i na takvu kulturnom humusu nikla su djela triju dubrovačkih pjesnikinja XVIII. stoljeća (str. 137): Marije Dimitrović (Dimitri) Bettere, najstarije od njih, te dviju vremenski blizih suvremenica: Lukrecije Bogašinović (Bogascini) Budmani i Anice Bošković«. Četvrta je suvremenica Benedikta Gradić, koja se javlja usporedo s njima i koja je svoj pjesnički rad kao dumna namjenjivala potrebama samostana sv. Marka u Dubrovniku. O njoj će biti govora u trećem dijelu knjige.

Marija Dimitrović Bettera, Lukrecija Bogašinović i Anica Bošković

One su sve tri pučanke iz uglednih dubrovačkih kuća i sve su tri jednako skromno odgojene u obitelji strogo religioznog duha, sve su tri tihe ozbiljne žene zaokupljene svagdašnjicom života i njegovim tegobama, oslobođene petrarkističkog nimbusa i kodeksa propisanog dekora svoga ženstva, kojim su bile upravo opterećene žene renesanse, ti vječni uzori ljepote tijela i duše (str. 137). Sve te tri pjesnikinje bile su daleko od raskoši ljepote i vedrine renesansnog života, u kome su dva stoljeća prije njih uživale pjesnikinje Julija i Nada Bunić te Cvijeta Zuzorić, obožavane i slavljene od svojih suvremenika kao antička božanstva, ukrašivana epitetima kakvi su pripadali samo onima s Olimpa . . . (str. 137).

Naprotiv, sve pjesnikinje — koje su doduše živjele u obnovljenu Dubrovniku, ali ne više u onom gordom, punokrvnom, zlatom i različitim drugim dobrima nakrcanom gradu, već u Dubrovniku koji je s posljednjim, iako još jedva zamjetljivim ostacima svojega korotnoga vela što ga je na njemu ostavio potres, proživljavao svoju novu renesansu tek prividno jednaku onoj prvoj — nitko nije dizao na postolje božanstva, nitko uzvisivao niti ih obasipao hvalama ili izražajima divljenja osim što je koji suvremeni biograf ubacio u svoje kronike njihovo ime i naslove njihovih djela. Štoviše, možda im se tko i narugao prema citatu dr. Tome Matića (str. 138) i njegove radnje o Molièreovim komedijama u Dubrovniku. Sve su one tri u onoj novoj mladoj pretežno pučanskoj sredini svoga vremena počele izlaziti iz svojih tihih obiteljskih skrovišta i svojih do tada zapretanih duša krčeći same svojom snagom put svome radu. I tako su one nepjesničkom XVIII. stoljeću usprkos, u doba zastoja, doba iživjelog kasnojesenskog cvata dubrovačke književnosti, kad je poeziju stala prerastati nauka, a domaće osmeračke stihove potiskivati latinski distisi suvremenih dubrovačkih pjesnika, zakoračile u javnost svojim književnim tekstovima. Bili su to sad prijevodi, sad slobodne preradbe, sad originalna djela namijenjena širokim slojevima, naročito ženskim omladinskim krugovima, u namjeri da ih zabave i pouče. Tome je odgovarala njihova biblijska tematika, uobičajena već odavna u staroj našoj književnosti, gdje se religiozni momenti prepliću s elementima patrijarhalne obitelji, što je blisko duši žene. »Ono što su one tada rekle, bilo je jednostavno a vrlo često i naivno, onako kako je znalo biti i primitivističko slikarstvo prošlosti u svojim počecima, što ga danas još gledamo u manastirskim klaustrima ili u galerijama kad se unutrašnji izraz borio još s linijama kao što se ovdje unutrašnji doživljaj borio s pjesničkom riječi« (str. 139).

»Bili su to sad odulji pjevovi s biblijskim temama, sad popularno pisana božićna prikazanja za malen prijateljski krug, što su se čitala ili rečitala (recitirala) na večernjim sastancima u prijatnim dubrovačkim saločama ili u dvoranama na katu uz drhtavi plamen lukjernara ili se prilikom svečanih zgoda i proslava prikazivala po dumanskim manastirima kao i po privatnim dubrovačkim kućama.«

»Ta je literatura, iako naivno religiozna, privlačila, jer je odgovarala potrebama širokih novih čitalačkih krugova toga vremena, naročito ženskih, mladih još po svojoj obrazovanosti i kulturi. Djela ta i danas još, kad se zadubi u njih, mogu da zaokupe čitaoca i da mu, ako ih pomno analizira, ukažu i otvore put u stvaralaštvo autorica i u one skrivene slojeve njihove duševne kulture što ju je poput riječnih nanosa tradicija stalożila u njima . . . A one su sve tri bez sumnje tu kulturu imale kao što su i sve tri pokazale jednaku ljubav za svoj domaći jezik »ilirski« ili »slovinski«, kako su ga nazivale ističući da njim svoje pjesme »slažu«. Ali one ga nisu samo voljele već i poznavale crpeći ga iz čistoga narodnog govora bosansko-hercegovačkog i narodnih pjesama kojima je već dubrovačka Akademija ispraznih, Accademia degli Oziosi, nazvana i Accademia otiosorum Eruditorum ili Accademia degli Oziosi Eruditi, tj. Akademija mudro-ispraznih, stala posvećivati naročitu pažnju i isticati vrijednost u vezi s nastojanjem oko pročišćavanja i obogaćivanja književnog jezika zbog čega se ona dala na sastavljanje rječnika i pisanja gramatike.«

»Hoćemo li ih shvatiti i kao žene i kao pjesnikinje te razumjeti njihovo stvaranje, treba da se spustimo strmoglavce stepeništima sadašnjosti u sjenovite rovove prošlosti i da shvatimo njihovu stvarnost koja tamo živi danas još kao nekada a živjet će netaknuta još i dalje . . . « (str. 140).

»Ne smijemo na njihova ostvarenja gledati niti ih mjeriti našim suvremenim književnim i umjetničkim mjerilima i u njima tražiti ono čega nema, što se često pogrešno čini kad se radi o takozvanim »zastarjelim djelima« i čega nije moglo biti u ono doba i u onoj atmosferi u kojoj je živjela dubrovačka žena onoga vremena. Žena koja je još bila oklopljena i sapeta, nevidjivim doduše ali teškim oklopom tradicije, što joj je kočio dušu i tijelo, kojoj je uslijed prilika horizont bio stiješnjen a hod i kretanje na slobodnoj areni nesigurni. Trebalo je odvažnosti da se ona krene i probije iz svojih tijesnih kućnih »mira«, što su je nemilo stješnjavali, među ljude iako blize i domaće, i da kaže svoju riječ a da pri tome ostane skrovita, da ispriča sve onako kako bi je razumljeli oni kojima je namjeravala govoriti. A to su bili svi koji su živjeli poput nje a i osjećali kao ona: dobri Dubrovčani i pravovjerni kršćani, kako bi rekao Kašić.

Eto u to doba dubrovačkog literarnog predaha kad je veliko pjesničko stvaranje presahlo kao da se snaga generacija iscrpla davanjem i kad se suvremeni pjesnički rad činio tek pabirčenjem iza bogatih njegovih žetava, javile su se u isti čas *sve tri* . . . « (str. 140).

Marija Dimitrović Bettera

Obitelj Bettera potječe iz Bergama u Italiji. Baro Bettera, otac pjesnikinje Marije udate Dimitrović, spjevao je više bogoljubnih pjesničkih djela pa i »Grad Dubrovnik u trešnji«, a svakako je kao akademik postao slavan po pjesmi »*U pohvalu jezika slovinskoga*«. U toj je pjesmi s mnogo »toplih osjećaja i upravo rodoljubnog ponosa isticao ljepotu, važnost i vrijednost toga jezika, kojim se Dubrovčani moraju dičiti i širiti ga, a ne odricati ga se i zanemarivati, kako to čine u ova vremena mnogi od spjevalaca. U toj se pjesmi nalaze i ovi stihovi:

Sred govora svoga ima
slasti svoje neizrečne
i čistoću u riječima
od općene ka je cijene . . . (str. 143).

Pjesmu je spjevao na hrvatskom jeziku godine 1702. i namijenio ju je Akademiji (per l'Accademia degli Oziosi Eruditi) nastojeći tako predobiti svoje drugove akademike da i oni porade na tom da u Dubrovniku oživi književnost na narodnom jeziku.

Pjesnikinja Marija Dimitrović rodila se 19. VII. 1671. Ona je stekla veliku obrazovanost. O njoj je pisao u svojim Fastima Sabo Dolci-Slade da je bila »eruditione et prudentia clara«, Appendini u djelu Notizie litterario-ragusini da je bila »donna di gran senno ed erudita poetessa Illirica« a s pohvalom je u djelu Nova memoria ističe i mađarski biograf Alexius Horanyi: »femina eruditione ac prudentia clara«. Spominje je Danijel Farlati u svojemu djelu Illyricum sacrum, pa Ivan Kukuljević Sakcinski, Pavao Šafarik, Đuro Šurmin, Mihovil Kombol i dr.

Udala se s 18 godina za Krista Dimitrovića. U tom je braku rodila deset sinova i dvije kćeri, no skoro svu je svoju djecu sahranila i usprkos teškim udarcima sudbine i duševnim lomovima doživjela je starost od 94 godine. Umrla je 28. III 1765. Sahranjena je uz muža Krista u grobnici Male braće u Dubrovniku.

Ali Markovićka izvodi da se danas još može govoriti samo o dva prevedena pjesnikinja djela s talijanskog jezika i to o *Sedam pjesanca o poglavitijeh blazieh dneveh Priciste Bogorodice* i o djelu *Muka Gospodinova,* prijevodu Metastasijeva Oratorija. Prvo djelo razdijeljeno je u sedam pjevanja i svako se pjevanje odnosi na jedan od »sedam poglavitieh blagdanah (svetkovina) njojzi od crkve posvetjenieh« (str. 150).

Da se vidi tek na jednom primjeru kako je pjesnikinja prevodila s talijanskog jezika, citirat ćemo jedan talijanski tekst s njegovim prijevodom (str. 170):

Vergine bella fra tutte le belle,
Cinta lo capo di dodici stelle,
Vergine santa fra tutte le sante
Ricca lo manto di luce fiammante,

Vergine casta fra quante il ciel diede
Che hai lo Diabolo sotto il bel piede.

O Djevice sveta i lijepa meu svim lijepima
s dvanaes zvijezda oko glave, dičns meu njima
Ti prisveta o Djevice meu svim svetima
u bogatijem odjećami, svjetla nad svima,
Ti pričesta medju čistijem, ke su pod nebi
koja lijepim pod nagami zmaja pridobi.

Talijanski pjesnik Pietro Metastasio (1698—1782) ispjevao je jedan od osam nabožnih pjesama pod naslovom La Passione di Gesu Cristo, Signor nostro. Ta je dramska pjesma imala sva obilježja jednog melodramskog djela. Ono je privlačilo pažnju suvremenika pa tako i Dubrovčana i posebno našu pjesnikinju Mariju Dimitrović Betteru. Ova nova poezija prožeta ne samo pjesničkim ukrasima nego i oblikovana muzikom, melodijom, imala je svoju vrijednost sama po sebi kao poezija i bez obzira na muziku. Nije moguće ustanoviti da li je prevoditeljica imala pred sobom kakvu muzičku skladbu dok je prevodila s izvornika. Metastasio je nazvao svoj spjev dramskom pjesmom a prevoditeljica »prikazanjem«. S obzirom na to da je Dimitrovićka nazvala prijevod prikazanjem zaključuje Markovićka da je ona više mislila na recitaciju negoli na pjevanje. Stoga Markovićka zaključuje prikaz Marijinog prevodilačkog rada upravo glede Muke Isukrstove tim da je prijevod izgubio karakter nabožne dramske pjesme koja se svečano izvodila u crkvi uz glazbu i pjevanje te postala skromnim prikazanjem kakvim je naša pjesnikinja htjela da ona bude i koja je imala djelovati jedino svojom riječju bez ikakvih drugih efekata (str. 183).

Lukrecija Bogašinović Budmani

Markovićka joj je posvetila u svojoj knjizi stotinu stranica (185—285).

Rodila se u Dubrovniku od oca Frana i majke Marije 26. X 1710. Njeno djetinjstvo i njena mladost bili su zatrovani teškim i upravo sudbonosnim doživljajima njena oca koji je suđen radi manjka državnog žita i naknade štete. Sklopila je brak sa Šimunom Budmanijom 16. IX 1753, koji joj je trajao nešto preko deset godina, kad joj je umro 2. kolovoza 1764. suprug. Ona je umrla 8. VI 1784. g. U obitelji Emilije Vukas-Budmani sačuvan je njen uljeni portret od nepoznatog slikara pod zagonetnim imenom »Jakobinka«. Ideje su naime francuskih enciklopedista potajno prodirale i u duše mirima zatvorenih Dubrovčana, nevidljivo hvatajući korijenje i u društvenom životu Grada, jer je javno širenje bilo strogo zabranjeno. To potvrđuje i progon jakobinaca u Dubrovniku g. 1797, a ti su se jakobinci smatrali pristalicama Francuza. Bit će da je i Lukrecija, poput mnogih drugih, pristajala uz njih, da je bila frankofilka, a to je značilo u Dubrovniku demokratkinja. »Lukrecija Bogašinović Jakobinka«, kako je gledamo na tom portretu, žena je energična, ozbiljna, gotovo muških crta lica, hladnih, svijetlih očiju, reklo bi se: neumoljiva stava prema životu. Nema u tome ponešto krutom liku ništa od Lukrecije Bogašinović pjesnikinje, kojoj su djela s biblijskom tematikom zadahnuta blagim, duboko kršćanskim duhom i moralom (str. 195).

Od Lukrecije Bogašinovićke sačuvana su literarna djela: tri poveća spjeva s biblijskom tematikom: *Posluh Abrama Patrijarke, Život Tobije i njegova sina i Život Josefa Patrijarke* (1770), koji se u svojoj varijanti naziva i Očitovanje Josefa Pravednoga. Uz ova djela imamo njezinu dramatiziranu eklogu: *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova* (1764). Ni jedno njeno djelo nije bilo štampano kao ni većina drugih književnih djela staroga Dubrovnika. Ta su se djela često prepisivala, tako da Bogašinovićkinih djela u prijepisima imamo sačuvanih 45. Svi su oni prošli kroz ruke naše autorice. Najveći ih je broj u knjižnici Male braće, manji dio u Naučnoj biblioteci, u knjižnici sjemeništa, nešto u Arhivu Akademije u Zagrebu, pokoji primjerak privatno. To su sad dobro, sad lošije sačuvani svesci različita oblika i veličine, jedni su sastavljeni od velikih araka običnog papira, koncem sašiveni, drugi predstavljaju manje broširane knjižice, treći ukusno ukoričene knjige u karton ili pergamenu, ispisane na finijem papiru, ali ih ima i slabo sačuvanih

i od vlage oštećenih. Neki su vrlo ukusno i pravilno pisani, gdjekoji upravo umjetnički, te se čine imitacijama štampanog gotičkog pisma; mnogi su pisani primitivno, različitom ortografijom. Pisani su štokavskim dijalektom, narječjem sad ikavskim, sad ijekavskim, ali i mješavinom, pa i u starom dubrovačkom pučkom govoru. Spisateljica prikazuje tu različitu ortografiju i ukazuje kako je doista taj prepisivački posao bio težak.

U sva tri svoja spjeva Lukrecija je obradila starozavjetne biblijske priče. Te teme iz patrijarhalnih biblijskih vremena pune arhajske jednostavnosti života, ozbiljnosti ali i neke domaće topline — kad su snažni pojedinci izraelskog naroda boreći se s poganstvom za svoj vjerski ideal potčinjali ljudsku prirodu novim strožim normama religije i morala te sjali poput plamenih putokaza na raskršću vjekova — duboko su zaokupile Bogašinovićevu. Ona je u njima našla potrebnu građu za svoje pjesme kao što su je nalazili ne samo drugi pjesnici prošlih vjekova i njezini suvremenici već i slikari i kipari našega Juga kao i sjevernih naših krajeva, koji su nadahnuti njima stvarali svoja velika djela: *Andrija Medulić Schiavone svoju čudesnu legendu o Tobiji* »zatravljujuće ljepote i punu tihe poezije biblijske legende, prevedenu u neko romantično zbivanje«, *Federiko Benković*, mladi suvremenik Bogašinovićeve, najveći barokni slikar Dalmacije, svoje remek-djelo *Žrtva Abrahamova* i *Francesco Robba*, poznati ljubljanski kipar prve polovice XVIII. stoljeća, svoju *Žrtvu Abrahamovu* u mramoru (na oltaru sv. Križa u istoimenoj crkvi u Križevcima) (str. 200, 201).

Ove iste biblijske teme privukle su i maštu Lukrecije Bogašinovićeve. »Ona je zadubivši se u njih, taj stari biblijski materijal pretresla, provjerila, oživila, zadahnuvši ga kršćanskim duhom i moralom i, što je najglavnije, *psihološki* ga produbila s obzirom na unutarnja zbivanja pojedinih lica. To *dubinsko osvjetljavanje misli*, duha i akcija njezinih lica *nova je, njezina* adaptacija stare građe. Ona je svemu tome dala i svoj oblik. Ona je znala uz epski karakter unijeti i dramsko obilježje svojim pjesmama prekidajući ih dijalozima, unoseći određeni moralni nauk. Preuzete biblijske likove iznosi onako kako ih ona gleda i želi da ih na jednak način gledaju i drugi.

Dok su pjesnici muškarci onog vremena uzimali za uzore i junake svojih djela ženska lica, tako Ivan Bunić Vučić u Mandaljeni Pokornici (1630), Saro Bunić u Rozi od Lime (1671), Ignjat Đurđević u Uzdasima Mandaljene Pokornice (1728), Nikola Marči u Životu i pokori sv. Marije Egipkinje (1791) pa i Antun Kanižlić u Svetoj Rožaliji (1780) — dotle je Lukrecija Bogašinovićeva izabrala sama muška lica kao junake i uzore ljubavi očinske, sinovske i bratske, uznoseći pri tome ideal obitelji (str. 202).

Tematika djela naše pjesnikinje Bogašinovićke bila je predmet i drugih pjesnika prije nje a i njenih suvremenika. Markovićka nalazi da je Bogašinovićka poznavala Posvetilište Abramovo pjesnika Mavra Vetranovića, a drži sigurnim da je poznavala i dva pjesnička djela talijanskih pjesnika: *Fea Belcarija* La Rappresentazione e festa d'Abraam e d'Isaac suo figliulo iz XV. stoljeća i tada upravo suvremeno djelo Pietra Metastasija (1689—1782) *Isacco Figura del Redentore* (str. 217). »To je drugo djelo morala poznavati, jer je to bilo djelo tako slavljenoga božanskog pjesnika Metastasija, kojeg su s jednakim oduševljenjem čitali u Dubrovniku kao i u Italiji i u Beču, gdje je živio i djelovao od svoje mladosti do smrti i čiji je spomen živo odjeknuo i kod nas u prvim godinama 20. stoljeća u Vojnovićevoj Dubrovačkoj trilogiji.« Autorica naše knjige uspoređuje ta djela s Bogašinovićkinim Posluhom Abramovim. Ona doduše nalazi pa i citira pojedine značajke i za Abrahama i za Isaka i za Saru, Abrahamovu ženu, iz djela u koje da se ugledavala, ali iznosi i stavke, stihove, koji su posve samostalnog pjesničkog izraza Bogašinovićeve. Uspoređujući te momente kod Vetranovića, Metastasija i Belcarija, izvodi Markovićka jedan zaključak: da je ona, tj. Lukrecija Bogašinovićeva, »uz brojne analogije i strane utjecaje ipak ostala *ona*, umijući dati svemu svoj način obradbe i svoj ton, *sebe*. Njena je interpretacija originalna« (str. 228).

I sadržaj djela Život Tobin i njegova sina bazira se na dobro poznatoj legendi iz Biblije kao što se i »Posluh« bazira na legendi o Izakovoj žrtvi po Abrahamu. Kako su sadržaji tih biblijskih legenda općenito poznati, to se nismo njihovim sadržajima u ovom radu bavili.

Djelo Život Tobin sačuvano je u 14 prijepisa koji nisu jednaki. Pet prijepisa imade pet pjevanja, sedam prijepisa po četiri pjevanja, a dva su nepotpuna. Broj stihova također varira: od 1684 do 1318, a kod nepotpunih ni toliko. I naslovi djela su u prijepisima različiti: Život Tobin i njegova sina izvađen iz Pisma svetoga i složen u pjesni slovinske, ili Život Tobin iz Svetoga pisma istomačen u kratko u pjesni od jezika slovinskoga po mnogo svijetloj Gopog. Lukreciji Bogašini in Budmani u Dubrovniku God. Gospod. 1763. i sl. (Vidi knjigu »Pjesnikinje . . .«, str. 230. redak 9).

S obzirom na obradbu, pjesnički ton, vrlo bliz našoj narodnoj pjesmi, i na poetski jezik — izlazi da je ona dobro poznavala naše narodno blago (str. 245).

Treći je spjev Lukrecije Bogašinovićeve Život Jozefa Patrijarke. I ovdje je pjesnikinja biblijski sadržaj složila u jezik »slovinski« oživivši ga svojim pričanjima, kojima je znala i umjela pridobiti čitaoce za sebe, i to onom nekom naročitom patrijarhalnom, domaćom toplinom, osobito tamo gdje se izražava ljubav očinska, sinovska i bratska. Upravo se osjeća kako joj je ta građa bliza, kako su joj to ideali oca, sina, brata i čovjeka. Pričanja je popratila refleksijama i maksimuma po kojima osjećamo autoričinu trajnu nazočnost. Primjerice sentencija koja se odnosi na ženinu vjernost (str. 248 i 249):

Tako u maloj držiš cijeni
čas najveće blago što je,
i ures lijepi jednoj ženi
vrh uresa svijeh to je.

Prokleta je svaka od Boga
žena, duše ka je nečiste,
i ne ljubi druga svoga,
nego druzijeh ljubit ište.

I u doba kada ona
cijeni sakrit zloću kletu,
tad sramotna i prikorna
ukaže se svemu svijetu.

Starozavjetna priča o Jakobovu sinu Josipu i kako su ga braća prodala, sama je po sebi zanimljiva, puna zapletaja i teškoća, psihološki zamršena i poučna, tako je i spjev svakako prepun zapleta i raspleta, tragike i drame i radosti. Uspon Josipov i susret s ocem i najmlađim bratom upravo su naročiti. Tako i pjesnikinja svršava spjev s pobožnim mislima da će Višnji i nama, budemo li poput Jakoba u Njega savjeta tražili, blagim glasom u času smrti reći da će nam se duša prenijeti u obećanu zemlju, vječno kraljevstvo Božje. I kako je Josipu od svojih zemaljskih dobara koja je uživao bilo najveće ono kad je svoga »čajka ugledao i zagrlio«, tako će i naša sreća biti »čajka uživat nebeskoga«.

S unutrašnje strane jednog rukopisa o Josipu nalazi se bilješka: »Librorum Bonorum Hic Liber est«. Ta jednostavna kritika, da se ta knjiga broji među dobre knjige, dokazuje da je ona bila dobro poznata, da se sviđala i smatrala dobrom i vrijednom (str. 262).

Poredbom Biblije i drugih djela koja obrađuju istu tematiku dolazi Markovićka do zaključka: Sve te sitne pojedinosti uzete ili neuzete iz tuđega djela ne umanjuju vrijednost spjeva Lukrecije Bogašinović koji kao cjelina daje dojam *njezina djela* s dubokom moralnom tendencijom (str. 262—268).

Još je jedno djelo Lukrecije Bogašinovićeve. To je *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova.* Dva potpuna prijepisa toga djela broje svaki po 1504 stiha. Autorica je prenijela biblijski događaj *na dubrovačko tlo* gdje oni legendarni judejski pastiri, prerušeni u mlade dubrovačke pastire i pastirice te okršteni narodnim imenima, doživljavaju porođenje Gospodinovo koje se zbiva u njihovo doba i na njihovu tlu, u poznatoj spilji koja im je često poslužila kao zaklon, bez obzira na anakronizam u vremenu i u prostoru (str. 271).

Da završimo prikaz o pjesnikinji Lukreciji Bogašinovićevoj kao i o njenom pjesničkom slovinskom jeziku kojim se ona služila u svojim pjesničkim djelima,

prenosimo sa stranice 284. konstataciju Zdenke Marković: »Kroz stihove od kojih se neki odlikuju zaista pjesničkom ljepotom prodire njezin estetski osjećaj za jezik. Po svemu se vidi da je, što se tiče njena pjesničkog jezika i njegovih oblika, koračala vlastitim putem stvorivši svoju poetiku«.

Anica Bošković

Pjesnički rad Anice Bošković izraz je njezinih religioznih osjećaja koji su se odražavali u njenom životu dajući mu pravac i svrhu. Taj rad obuhvaća tek jedno djelo, upravo popularni *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova* (štampan godine 1758. u Veneciji), i neizdane lirske religiozne pjesme što ih spominje Branimir Truhelka. On ističe njenu pjesmu Predragomu bratu Ruđeru, koju je August Šenoa štampao u svojoj antologiji pod naslovom »U slavu Ruđera Boškovića hrvatskog zviezdoslova«, i pjesmu u slavu majčine stogodišnjice rođenja. Njen spjev broji 1512 stihova. Iako je pričanje i opisivanje epsko, ima u njemu i lirskih elemenata, radnja se odvija neprekinuto, dijalozi prekidaju monotoniju pričanja i daju život cjelini. Tri su lica koja sudjeluju u spjevu: pastirica Ljubica, Tratorka i starac Lovorko. Pjesnikinja nam najprije ocrtava pejzaž pa prelazi na razgovor pastirica u kome Ljubica odaje svoje noćno prikazanje o dolasku Spasitelja na svijet. Lovorko u monologu od 428 stihova iznosi događaj koji je vidio. I tako se prikazuje rođenje Djeteta Isusa, svi se tome vesele, a Lovorko namjenjuje nekoliko riječi mladom ženskom svijetu o ništetnosti i prolaznosti zemaljske ljepote, sreće i ljubavi.

Spjev je odgovarao duševnim potrebama suvremenih i kasnijih generacija pa je i Josip Bersa u svom djelu »Dubrovačke slike i prilike 1800—1880«, što ga je 1941. izdala Matica hrvatska, iznio da je to djelo, malone 50 godina po smrti Aničinoj, doživjelo svoje drugo izdanje (štampano u Dubrovniku 1852) i da se skoro do naših dana čitalo u starim dubrovačkim kućama.

Anica Bošković rodila se u Dubrovniku 3. XI 1714. i ondje umrla u 90. godini 12. kolovoza 1804. Sahranjena je u kripti franjevačke crkve. Dubrovački pjesnik latinist Brno Zamanja ispjevao je povodom njene smrti njoj u čast epigram *In funere Annae Boscovichiae Rogerii sororis:*

Te quoque sidereum post fratres limen Olympi
Accipit, o meritis Anna beata tuis.

Et nunc illustres animas, quae te ordine longo
Praecessere, videns plena Deo frueris.

O salve, aeternumque vale, memor usque Rhacusa
Rogerii, una semper in ore feret.

I tebe poslije braće prima zvjezdani prag Olimpa, o Ano, blažena zbog svojih zasluga. I sada gledajući svijetle duše koje su u dugom redu prije tebe došle, uživaš Boga. Budi pozdravljena i ostaj vječno zbogom. Dubrovnik će te sjećajući se bez prestanka Ruđera, uvijek imati na ustima.

Zdenka Marković bogato je začinila prikaz o Anici Bošković mnogim obiteljskim napomenama i vezama kojima su bili povezani brat Ruđer i sestra Anica. Ne možemo ih ovdje iznositi, iako su izvanredno zanimljive.

Treći dio

U Dubrovniku dumanske tišine

Opće je poznato da je do velikog potresa 1667. bilo u Dubrovniku osam ženskih samostana, i to jedan dominikanski, dva franjevačka i pet benediktinskih. Ti su samostani imali nešto isključivo dubrovačko, što drugi nisu imali. Ona utvrđuje njihovo socijalno-ekonomsko značenje u životu Dubrovnika i u njima nalazi prve početke ženske pismenosti i kulturno-književnoga rada (str. 349). Potres ih je sve razorio te su tek neki iznova podignuti i živjeli su sve do napoleonskih vremena. Dumanski su samostani kao žive ćelije cjelokupnog dubrovačkog organizma vršili

svoju pozitivnu, iako ograničenu kulturnu misiju u okviru prilika svoga života (str. 369). »Te su skromne dumne stoljećima bile čuvarice narodnog našeg jezika, kako su to, prepisujući potrebne im rukopise, i same naglašavale ističući da su oni prineseni ili obraćeni u jezik slovinski ili ilirski. Prema tome su one bile vjerne i stalne čuvarice naše nacionalne svijesti koju stoljećima nije mogla u njima zatomiti, a kamoli ugasiti bilo kakva pa ni gruba neprijateljska sila«.

Literarni rad dubrovačkih dumana bio je sav anoniman, dumne koje su pisale bile su vanjskom svijetu nepoznate kao i njihova djela. Jedno je samo ime izašlo iz samostana u javnost i sačuvalo se, ime Benedikte Gradić (1688—1771). S prikazom njena rada završava Markovićka svoj rad »Pjesnikinje starog Dubrovnika«.

Prikaz ženskih dumanskih samostana veoma je zanimljiv pa i rijedak. Na tim je samostanima ležala sjena koja je njihov život činila teškim, ali i pored tih sjena nije njihov cjelokupni život bio bez značenja za Dubrovnik.

Ovim prikazom, koji ne smatram literarnom kritikom, uglavnom je obuhvaćeno Markovićkino djelo »Pjesnikinje starog Dubrovnika«.

U plejadi zaslužnih i slavnih Požežana trajno će sjati ne samo u staroj i sadanjoj Požegi nego na našem Hrvatskom Parnasu svijetli lik Požežanke, hrvatske književnice Zdenke Marković.

Marin MANDIĆ

Cankarova istina

Zanimljivo je pratiti ljudsku misao . . . Kakvo neistraživo, nedokučivo polje ljudskih psiha! S pravom su rekli stari: »Quot capita, tot sententiae.«

U toj svoj raznolikosti većinu spaja ista zajednička težnja: dokučiti ISTINU.

ISTINA! Doista čarobna riječ koja čovjeka opaja. Ona je uvijek privlačila, opajala i usrećivala.

Ta ljubav prema ISTINI potakla me da napišem ovih par stranica. Govorit ću o Cankarovoj ISTINI.

Čitavo Cankarovo životno djelo bilo je hvalospjev ISTINI.

No zaprepašćuje me što nalazim mnoge bistre glave koje tu Cankarovu ISTINU ne shvaćaju, ili neće da shvate, te prikazuju »siromaha« u krivome svjetlu.

Dopuštam slobodu mišljenja, slobodu izraza i stila, slobodu ukusa i životnog nazora, ali ne dopuštam da netko iskrivljuje bjelodanu ISTINU.

Sam Cankar je zapisao:

»Što vidjeh očima, srcem i razumom, ne zatajih, i ne bih zatajio za same zlatne nebeske zvijezde.«

Dakle, ni za koju cijenu zatajiti ISTINU.

A Cankarova istina glasi: Srce puno ljubavi prema MAJCI — DOMOVINI — BOGU.

Cankarove tri ljubavi: MAJKA, DOMOVINA, BOG — predmet su mojega kratkog razglabanja.

Polazak

Moji prvi susreti s Cankarom bili su, na sreću, susreti sa »zrelim Cankarom«, koji je već blistavo jasno govorio o svojoj trostrukoj ljubavi: o majci, domovini i o Bogu.

A kad sam s vremenom listao po djelima njegovih mladih godina, gledao sam ga u pravome svjetlu, shvaćao sam njegovu pravednu bol i gorčinu i gnjev i bunt, jer sam shvatio, bar donekle, njegovo veliko, dobro, djetinje SRCE.

Mislim da kod nas nema đaka ni studenta, ni obrazovanog čovjeka, koji ne bi poznavao i cijenio slovenskog pisca i pjesnika Ivana Cankara.

No ujedno moram priznati, istini za volju, da među brojnim Cankarovim štovateljima ima malo onih koji bi doista dobro poznavali Cankarovu ISTINU, tj. njegovu dijamantnu nit koja teče i veže čitav opus u jedno divno trojstvo, u jedinstvenoj ljubavi prema majci, domovini i Bogu.

A zašto?

Možda zato što se mladim generacijama uopće ne usuđujemo dati u ruke npr. njegove dvije zlatne crtice iz najzrelijeg djela, iz zbirke »Podobe iz sanje« (Slike iz snova), a to su »Ogledalo« i »Kraj«.

Tvrdnju želim potkrijepiti: Potražite, molim, u našem bijelom Zagrebu (ja već dugo vremena uzalud tražim) u knjižarama ili u školskim knjižnicama ove dvije crtice! Jamačno, nećete ih naći.

Mladim generacijama »serviramo« Cankara »rodoljuba« i »domoljuba«, a sakrili smo im Cankara »bogoljuba«. Kod toga, jasno, drago nam je što mogu te mlade generacije obilno srkati, uz gutljaje ljubavi, obilne mlazove gorčine, gnjeva i bunta protiv svih društvenih nepravdi, koje mrzi i sâm moj i Cankarov Bog.

Posižem za nedavno izišlom knjigom Borisa Merhara koja nosi naslov »Beseda Ivana Cankarja«.

Divno je to djelo. Stručno je napisano. Brižno sastavljeno. Velika mu hvala jer je otkrio nepriznate vrijednosti Cankarova opusa ,u kojem se jasno vidi kako je pisac (Cankar), stojeći po strani od bilo kakvih dogmatskih stavova, zaokupljen vlastitom umjetničkom senzibilnošću i nepotkupivom moralnom i stvaralačkom odgovornošću, iz intelektualnih i duboko humanih pobuda uspio prodrijeti u osnovne životne probleme srca, duše, ljubavi, Boga. To je zapravo kratki izbor iz golemog Cankarova opusa, ali također iz njegove korespondencije, tj. iz 112 »njegovih leposlovnih in drugih spisov ter osemnajstih pisem«. Tu želi Merhar razotkriti glavne i najznačajnije crte Cankarove stvarateljske ličnosti.

Da je tog čovjeka vodila ideja: ostvariti Cankarovu ispovijed, kojom je »smisao svoga života i umjetničkog rada sažeo u trojstvo: MAJKA-DOMOVINA-BOG« — lako će uočiti i površan čitalac.

Merhar to obrazlaže ovako:

»Time je ispovjedio svoj temeljni, bivstveni, sveobuhvatni životni etos: prvobitno osobni — zavičajno-čuvstveni, socijalno-kritički, domovinski, i konačno umjetnički.«

Ovdje se Merhar nespretno izrazio (u najmanju ruku!). Čujmo ga sami i prosudimo:

» . . . zadnji među onima koji bi mu bili 'u času suda' 'zagovornici pred pravednim sucem' Cankaru Bog znači toliko koliko istina ili vjernost svojoj osobnoj istini i ujedno nadosobno shvaćenoj, očućenoj, univerzalnoj istini ('Božja istina u mojem srcu') i ljepoti ('čudotvorna ruža', 'Božji plamen'). To znači da se pisac na tom posljednjem stupnju i u svoju konačnu obranu poziva na svoj umjetnički etos.«

Sad Merhar navodi naoko čudnu, ali duboku istinu, koju vjerojatno ni sâm nije shvatio:

»U njemu je bila tako velika i duboka ljubav da je već slična mržnji.« I dalje:

»U njemu je s vremenom zorio umjetnički KREDO s jakim korijenjem u rodu i društvu i narodu. Taj kredo diktirao mu je kako je sva ljepota u kritici i optužbi, i zato umjetnički jedini poziv kritika i boj, ne samo s društvom i svijetom i svom velikom . . . njegovom krivicom, već optužba, kritika — nadasve i u prvom redu — unutarnja, svjedočenje o neskladu između ljudskog spoznanja i ravnanja, između imperativa srca i savjesti.« Tako Merhar.

I pravo je uočio bitnu značajku velikog umjetnika: »ne mir, nego mač«, boj za istinu, pravdu i ljubav. To je bio Cankar za života, to je i poslije smrti. On sve uznemiruje, potresa i rastjeruje oblake da zasja vedrina . . .

Slobodouman, antidogmatičan, pun skepse, pun čežnji koje ga razapinju — doživljava Cankar čitavog života »ružan san« iz kojeg će se konačno probuditi u djelu »Slike iz snova« (Podobe iz sanj). I baš te »slike« nedostaju nam da nam prikažu Cankara u njegovoj punoj, blistavoj, radosnoj ISTINI.

No mislim da će i sam Merharov izbor (kamo sreće kad bi ga i kod nas netko preveo!) potpuno razjasniti postavljeni problem i sretno ga riješiti.

Odlučio sam se za trodjelnu kompoziciju rada, jer je logični odraz i odbljesak Cankarova unutarnjeg »trojstva« u jedinstvenoj ljubavi.

Na to me je ponukala i slika skupnog groba slovenske »moderne« kod Sv. Križa. Taj skupni grob, poput trolisnog bijelog cvijeta, povezuje u stilu hrvatskog tropleta trojicu slovenskih velikana: Ivana Cankara, Dragutina Kettea i Josipa Murna.

O trojstvu govori i O. Župančić u pjesmi »Spomenik«:

» . . . in je kakor eden Treh Modrih Kraljev iz naših krajev«.

Također Ivan Pregelj to isto potkrepljuje u djelu »Podoba Ivana Cankarja« na str. 31. ovim riječima: »Iz 'Slika iz snova' sve su jasnije izdvojene one tri životvorne ideje koje su vrelo najljepšeg optimizma: majka — domovina — Bog.«

Radivoj Rehar potvrdit će to isto u spomenutom djelu (Podoba Ivana Cankarja) i ustanoviti da je taj troplet permanentna piščeva osobina. Čujmo ga:

»Cankar je bio protivnik svega zla, izviralo ono bilo otkud i bilo od koga . . . vrhunac je u posljednjem djelu 'Slike iz snova'. Tu se je Cankar uzdigao do tako jasnog krika: 'Majko — domovino — Bože' da ga je nemoguće prekoračiti. No ovaj krik nije posljedica kakvog obraćenja na kraju u predslutnji približavajuće smrti. Počela iz kojih se je vinuo bila su u piscu uvijek nazočna.

Sad počujmo Cankara što nam on kaže o tom svom »trojstvu«. Izabrao sam neka rijetka poglavlja.

I

Majka

Navodit ću njegovu živu riječ, bez parafraziranja i komentara. Ona je dostatna.

»Iz moje osamljene, gorke mladosti, sve pune poniženja, pune gorčine, tiho se svijetle tvoje oči.

Kad smo sjedili za stolom, ona me je pogledala u oči i nasmiješila se. Taj osmijeh vidim još danas, premda je prohujalo od tada mnogo godina, a toliko boli i čežnje bijaše u njemu.

. . . Tako gorko i mučno mi bijaše pri srcu da me je peklo u očima. Majka me pogledala i ušutjela. Što sam ja znao, znala je i ona: ta to su samo dječji snovi . . . Čovjek govori da povjerljivom riječi utješi strah srca, da vjerom na jeziku objavi tihu odanost duše . . .

Nakon blagdana majka je legla i ležala tri tjedna. Sjedio sam uz njezinu postelju, brisao joj znojno lice i slušao njene bolne sne . . . Koliko vas ima, ljudi Božji, koji ste doživjeli takve dane i noći? Dotada nisam znao kako u najgorčem trpljenju nema ni suza ni uzdaha.

Treći dan prije smrti nije me više poznavala, a zadnji dan me je prepoznala. Polako je okrenula glavu prema meni i pogledala me velikim, jasnim očima.

— Ti, Ivane . . . a meni se čini da bismo opet mogli dobiti krčevinu . . . Da li još znaš . . . Daj mi vode, žedna sam!

Te noći je umrla. Lijepo i mirno bijaše njezino lice, takvo kakvo je još dandanas u mojem srcu — i u svim mojim mislima« (15. broj u Merharovoj knjizi).

»Ako sam se obazreo na svoju mladost, učinilo mi se kao da sam hodao poput slijepca, cijelo vrijeme gladan i žedan, kroz hrpe kolača, uz potoke bistroga vina. Koliko je ljubavi bilo oko mene i u meni, a za koju nitko nije pitao, a koja je, neželjena i neuživana, mučila srce u kojem je nikla. Kad bismo mjerili ljubav — izmjerili bismo more same izgubljene ljubavi, izlivene na cestu poput pomija . . .

Led mi je rezao srce kad god sam se sjetio svoje majke. Nigdje više nisam vidio takvih očiju. Već u samim očima bilo je ljubavi za toliku, toliku djecu. Svi bismo bili imali prostora pod njezinim pogledom koji nas je pokrivao poput toplog plašta. I sad sam upoznao: nitko nije pitao za njezinu ljubav. Grabili smo surovo i grubo i stidjeli smo se njezine ljubavi koja je krvarila te se prelijevala bez koristi, jer nije bilo nikoga koji bi zahvalnim srcem željno posegnuo za tom ljubavi i tako je probudio u stostruki život.

Sad sam upoznao zašto joj je lice bilo tako plaho i stidljivo, zašto je katkada bilo oblito suzama — i zašto je u zadnjem času bilo tako bolno i izmučeno. Tada sam tiho pristupio da poljubim ruku i progovorim onu ljubaznu riječ koju je čekalo njezino srce čitavog života, cijeloga dugog strašnog života, a koju nije dočekalo . . . premda je srce vapilo i prosilo. Pristupio sam i prignuo se, ali ruka je već bila hladna.

Čitava moja mladost: nepoznata, neokušana, zabačena ljubav. I zato neokušan, zabačen život (16).

Vjernošću filmskog režisera iznosi sliku za slikom, i to baš one najistaknutije.

»Lojze je rupcem brisao majci znojno čelo . . .

— Majko! — šaptao je i treso se od straha i boli . . .

. . . I on je umro, svi su umrli . . . Svi su, jedan za drugim odlazili, svaki je odrezao komadić njezina srca . . . Krv su ispili iz njezinih ruku, svjetlo su isisali iz njezinih očiju, srce su joj rasjekli da je bilo jedna sama rana . . . (17).

Iz nepoznatih predjela svojih vrelih uspomena koje je ozarila životna dubinska zrelost vadi Cankar svoje refleksivne bisere:

»Njegova je mladost umrla upravo onoga sata kad i njegova majka. Nije ni lučio u svojem sjećanju obadvije smrti. Kad se sjetio svoje rane mladosti, ugledao je majčino lice, i to lice bijaše blijedo i bolno, rijetko veselo, još u veselju plaho. Obuzela ga groza kod svakog sjećanja na tu dvostruku smrt; ne groza pred smrću, već pred samim sobom. Što se više majčina slika udaljavala, bila je sve veća i sjajnija, a nadnaravno svjetlo ju je obasjavalo. Što je bilo nekoć tako maleno i neznatno da je smatrao da nije vrijedno ni pogleda ni pomisli, u daljini je dobivalo svoje silno značenje, svoju nebesku ljepotu . . . Od sata do sata bivala je u daljini sjajnija ljepota, od ure do ure gorča, neisprosnija u srcu bol.

Imao sam u rukama puno cekina, takvo bogatstvo da mu nema jednakog na svijetu, pa sam ga rasuo bez savjesti i pameti. Sada stoji na cesti siromah, prozebao, i prosi milostinju i udara šakom u svoje grešne grudi! . . .« (18)

Dostatno je samo nekoliko crtica pa da zablista u svom sjaju lik njegove majke. Riječ mu je životna, jasna, sažeta, topla i uvjerljiva. Piše više srcem nego umom. To se naročito vidi u slijedećem odlomku:

»Mnogo može podnijeti čovjek. To sâm zna. Par konja ne bi izvukao tereta što ga nosi na svojim plećima već kao dijete. Ali da se može toliko trpjeti i tako dugo kao što je trpjela moja majka, to bijaše čudo kojega ni danas ne mogu razjasniti. Žena je devet puta jača od muža, a majka devet puta devedeset. Da sam svojoj majci rekao da mi za pedalj odmakne Ljubljanski vrh zato što previše pritište na Močilnik, ona bi ga doista odmaknula. Bog daje majkama čudne zagonetke. Na primjer: Kako bi se spremio ručak za osmero ljudi a da u kući nema ni prebite pare, a trgovac ne da ni soli na veresiju? Ručak je na stolu. Život tajanstveno teče dalje iz dana u dan — i ne zaustavlja se. Strm i gadan je put, teška su kola, na kojima sjede djeca, osmero ih je, jedu i piju, smiju se i viču, majka je upregnuta . . . Kad bi se odmarala, kad bi koraknula presporo, ošinulo bi je preko zgurenih pleća: 'Hej, potegni!' Tamo negdje pod visokim klancem klone. Klone i umre. I umrijeti se još stidi . . . Čini joj se da je učinila nepravdu onima koji su živjeli od njezina života.« (19)

Majčin lik u Cankara blista poput veličanstvenih srednjovjekovnih mozaika. Svako stakalce sja naročitim sjajem i rječitom puninom. Već ona poznata »Šalica kave« velebni je slavospjev majčinoj ljubavi. Toj dakle umjetnini traži se kongenijalni umjetnik koji će sve te dragocjene bisere probrati i od njih stvoriti savršenu cjelinu.

Prijeđimo na drugu laticu njegove kraljice cvijeća, purpurne vrtnice: LJUBAV PREMA DOMOVINI.

II

Domovina

Živeći u specifičnim prilikama slovenske moderne, Cankar je uspio prodrijeti u jezgru slovenskih narodnih problema. Iako je davno preminulo romantičarstvo, ostala je Austrijom porobljena Slovenija u znaku tihih uzdisaja . . . Sloboda lijepe domovine! Jeku tih uzdisaja nalazimo kod svih pisaca, a navlastito kod Cankara.

Evo nekoliko sličica . . . Iznijet ću ih tehnikom dijafilma.

»Tamo, gle, stere se domovina, lijepa kao raj. Tihu pjesmu pjevaju šume, pjevaju i lagano se klanjaju, bura se poigrava silnim hrastima kao proljetni vjetar sa žitom na polju. Tamo, gle, prostire se ravnica okupana u suncu, iz same zemlje raste stotisuća svjetlost, tamo na stablima vise žarki cvjetovi, razlili se preko široke ceste; užarena bijela rijeka vije se preko ravnice. Tamo, gle, najednom se diglo od zemlje do neba, na rubu ravnice naslonjene su silne ruke, uzrasla je trupina velikana — pogledala je domovina sama sebi u lice i porumenjela od radosti.

Zar nisam ja gospodar toj ljepoti kojoj nema kraja? Bog ju je stvorio radi mene. Sam je uživam, jer je nitko ne uživa kao ja. Netko mi je nekoć rekao, u davno doba, možda u snu, da te ne volim, o domovino! Tada sam klečao pred tobom, priklonio glavu na tvoje grudi i plakao od stida i žalosti! Tada, kad sam iznemoglom pesnicom udarao o tvoje grudi zato što sam te previše volio . . . Tko mi je rekao da te ne volim, jer sam plakao zbog tebe . . . zbog sebe, zbog slabašnih svojih ruku, jecajućim glasom? A ti, tamo dolje, znala si kako te volim, ponudila si mi svoja prsa i nadojila me mladom snagom! . . . (67)

U hvalospjev domovini upliće svoj prigušeni krik za slobodom:

»Visoko se uzdiglo sunce, u galopnom trku vozilo se preko neba . . . Žarko se zasvijetlilo tamo iznad šume; zapleo se pramen zlatne grive u silne smreke Reskavca . . .

To si ti, domovino!

To si ti, kojoj sam ja gospodar i rob, kojoj dugujem život koliko ga imam. O slatka dužnosti, veselo trpljenje. Tamo se vozi sveti Ilija na burno galopirajućim kolima, a ja sam sâm sveti Ilija, iz svih mojih deset prstiju razlijeva se dolje zlatno bogatstvo u širokim mlazovima! Ošini, vozaru, zamahni, potjeraj još dalje preko svijetle ravnice, preko Reskavca, preko notranjskih krčevina nad kameni Kras! Sipaj, sveti Ilija, tako da posvuda usklije iz te lijepe zemlje, da posvuda zazori u rujnu bujno bogatstvo.« (68)

Domovinska ljubav je najjača.

» . . . da te zagledaju moje čeznutljive oči, o sveto Trojstvo! Kad ću čuti tvoju slatku pjesmu, o sveti Pavle, zaštitniče i čuvaru Vrhnike?

Ni za majkom, ni za dragom nije plakao Amerikanac; kad mu je srce obuzela žalost, za tobom je zaplakao: »O ti svetega Pavla zvon,
ki te slišal več ne bom!« (69)

Kad pjeva hvalospjev Ljubljani, nigdje ne vidi sjene ni gorčine. Sve se kupa u najljepšem suncu. Sve puno najljepših slika i biranih simbola. Najljepši je ovaj:

»Dolazi k tebi putnik opterećen sa devet bremena. Pozdravi te. A kad se rastaje s tobom, ti si mu oduzela čak osam bremena . . . Hodočasnik se čudi i srce mu pjeva: lice do lica, nigdje gorčine, nigdje ludih misli — riječ do riječi, pjesma do pjesme, sve su obijesne. Tako hodočasnik gleda, sluša, te se čudi i srce mu je utješeno.« (74)

U 75. slici upotrijebit će svečani biblijski ton:

»O domovino, kad te je Bog stvorio, blagoslovio te objema rukama i rekao: Tu će živjeti veseli ljudi! . . . ostala je puna pregršt ljepote, razasuo ju je na sve četiri strane od štajerskih vinograda do strme trščanske obale, te od Triglava do Gorjanaca i rekao: Veseli će ljudi tu živjeti; pjesma će biti njihov jezik, a njihova pjesma kliktanje. Kao što reče, tako bi. Božja sjetva je proklijala i urodila — uzraslo je nebo pod Triglavom. Koje oko to gleda, zapanjeno je tim čudom Božjim, srce drhće od same slasti, jer brda i doline navješćuju da je Bog stvorio raj za domovinu veselom rodu, blagoslovljenom iznad svih drugih . . .! Čak i zvijezde pjevaju, kada na svom svijetlom putu stanu te se obazru na tu čudesnu zemlju ispod sebe. Vesela domovino, pozdravlja te veselo srce!

U slijedećim odlomcima didaktički spretno uči pravom rodoljublju.

»Volio sam ovu lijepu domovinu . . . ova polja . . . ovu lijepu šumu, svako stablo posebno i svaku biljku na livadi. I ljude, sve . . . poput stidljive djevice obožavao sam nekoga slavnog rodoljuba, a danas mu ne bih dao ni cipele da mi očisti. — Ranjena ljubav, oskvrnjeno povjerenje, to je trpljenje, drugoga nema.« (77)

»U tišini se skrivaše stid čovjeka koji neće da govori o svojoj najdubljoj ljubavi, ponos čovjeka koji ne mari za uličnu uvredu.

Doista, domovino, nisam te volio poput cmoljavog, razmaženog djeteta koje se drži majčina krila. Nisam te volio ni poput suzavog, licemjernog prenemagača koji ti kadi u lice slatke miomirise da te peku jadne oči. Volio sam te spoznajno, svjesno; vidio sam te čitavu u nevoljama i u grijesima, u sramoti i u zabludama, u poniženju i u tuzi i u gorčini. Zato sam sa žalošću i ljutinom u srcu volio tvoju okaljanu ljepotu, volio je stoput dublje i stoput više nego svi tvoji trubaduri. Moje djelo je knjiga ljubavi! Otvori je, domovino!« (81)

»... Prava ljubav je stidljiva, tiha, obzirna; rado bi se sakrila sama sebi... U trenutačnoj uspomeni, u jednome trenu izmjeri i osjeti čovjek svih tisuću stupnjeva ljubavi, od najstrašnije boli do najslađe radosti. Tko ljubi svoju domovinu, samim jednim zagrljajem svoje misli obuhvaća je svu; ne samo nju već sve što je ikad volio i što će jednom voljeti...

Jer ljubav je jedna i nerazdjeljiva: u jednom samom kratkom kucaju srca stislo se sve: m a j k a — d o m o v i n a — B o g.« (87)

III

Bog

Treća velika Cankarova ljubav, koja se jasno nazire u dvjema prvašnjim, krepko je izražena u njegovim zrelim spisima. Ta ljubav tako je šarolika i bogata u svojoj raznovrsnosti. O Njemu, o Bogu, govori kad razglaba o unutarnjim tihim porivima duše, o jedva zamjetljivom a tako pekućem glasu savjesti, kada raspreda svoje misli o grijehu, o sablazni, o sudu i konačnom obračunu... u njega je ta ideja blistavo jasna i potresno istinita.

Čujmo Cankara:

»... Nema više radosti među ljudima... ni nekadašnje kreposti. Nekoć sam vukao (govori nečisti duh) u znoju lica svoga voz sablazni. A sad mi ne treba ni odostraga gurati, i jedva ga dostižem ovom šepavom nogom. — Tako se obukla sablazan u blagdansko ruho (ljepotu) i prevarila bi oči samoga Boga. Grijeh je zaboravio stalež i zvanje, udomio se i oženio, odgaja djecu, ide u crkvu... i misli doista da je krepost.« (94)

»Dobro bi bilo kad bi ljudi bili malo više uznemireni. Mirna voda zaudara.« (101)

Problem Boga, Božje dobrote i ljudske nepravde peče ga kao ljuta rana:

»... Jernej će poginuti na đubrištu. Tako je odredio civilni zakon. A Božja zapovijed naređuje: Krivicu trpi, Jerneju, i kad te susjed udari po desnom obrazu, pruži mu još lijevi, i ako ti otme kaput, daj mu još košulju!

Lažeš! — klikne Jernej. — Bog nije zapovijedio krivicu!« (119)

»I Bog ga je utješio i jad je nestao i mirno je bilo njegovo srce.« (120)

»A ja kažem, suče, da niste rasudili ni po ljudskoj ni po Božjoj pravdi. Zar je Bog naredio da se zavali nevaljalac na postelju koju sam ja pripravio...? — Niste vi sluge Božje riječi i zakona, već sluge sotone i njegove krivice.« (121)

A sad govori o tajanstvenom Božjem glasu u čovjekovoj psihi.

»Kad se čovjek baš do dna ponizio i baš do dna zablatio, tada kaže da je upoznao život te pokazuje svijetu svoj blatni kaput.

Savjest je veoma tankoćutna. Učenjaci neće pronaći značajnijeg instrumenta... ništa ne propušta i ne zaboravlja ništa; pravednija je od samog ogledala. Mnoga se luda pamet trudi da je zavara ili bar nagovori...

Savjest je nemilosrdna i jaka. O siromah! Kako si upoznao život? Pogledaj se u ogledalo i oborit ćeš oči! ZATAJIO SI LJEPOTU I ISTINU U SVOME SRCU, zato što si bio preslab i prebojažljiv da bi po strmom putu dosegao tu ljepotu I ISTINU. Ostao si u dubini jer se nisi usudio na goru.« (130)

»Katkada, uvečer, dođe k meni čudan GOST... ništa ne uljepšava, ništa ne prikriva, trenutak razvuče u vječnost, pedalj mu je svemir. Po njegovu mišljenju nije

trenutak tek odraz i zov vječnosti, već je vječnost sama. Treneš — i živio si život koji je bio u tebi od vječnosti i koji će u tebi živjeti bez kraja, nezaboravljeno i neoprošteno, život pun prijevare, bolesti i grijeha. Činilo ti se da si se jednom bio okaljao samom mišlju, jednim samim pogledom, kratkom riječi. Gost ti objašnjava, polako i po redu, da si onom prolaznom misli nagomilao grijehe do neba. Dršćući moliš milost: 'Bio je samo jedan pogled!'

On ti odgovara: 'Sabljom ubija junak, kukavica pogledom!'

Tren se prelijeva u tren, vječnost u vječnost... živio si bezbrojne živote; za svaki posebno položi račun večernjem gostu, pravednom sucu.« (136)

U 137. broju Boris Merhar vjerno navodi Cankarove riječi, samo piscu čini golemu nepravdu kada jednim malim slovom skida Duhu Svetom njegovu božansku osobnost, tj. ruši ga s prijestolja božanstva. On naime piše: »svetega duha«. Time mu ne priznaje njegovo vlastito ime te ga ubraja u opće imenice, kao što su: duh, dah, dašak... Krivica je vjerojatno u nepoznavanju osnovnih istina kršćanske vjere u kojoj je bio »doma« Ivan Cankar.

Cankar kaže ovako:

»Često sam u svome životu nanio nepravdu čovjeku koga sam volio. Takva je nepravda kao grijeh protiv Duha Svetoga, koji se ne oprašta ni na ovom ni na drugom svijetu. Neizbrisiv je, nezaboravan. Katkada počiva duge godine, kao da se ugasio u srcu, izgubio, utopio u nemirnom životu... Iznenada, usred veselog trenutka, ili noću, kad se uplašen probudiš iz ružnih snova, pade u dušu teška uspomena, zaboli i zapeče s tolikom silom, kao da je bio grijeh tek u ovom času učinjen. Svaku je drugu uspomenu lako izbrisati kajanjem i blagom misli — a ovo je nemoguće izbrisati. Crna ljaga je na srcu i ostaje vječno.«

Cankarova psihoanaliza unutarnjih duševnih i duhovnih potresa nije analiza moraliste i dogmatičara, već pravog genijalnog vidioca. Teško je nešto slično naći i u najboljih svjetskih pisaca — o tim najdubljim nijansama duše, srca, savjesti, Boga!

To vidimo i u ovom razglabanju, također iz 137. odlomka:

»Čovjek bi rado lagao sam sebi u dušu: »Ta nije bilo tako! Tek tvoja nemirna misao iz prozirne je sjene napravila noć! Bila je malenkost, svakidašnjica, poput sto i tisuću što se zbivaju od jutra do mraka.

Utjeha je lažna, i čovjek osjeća sam i s gorčinom da je to laž. Grijeh je grijeh, učinjen jednom ili tisuću puta, bio svagdanji ili nepoznat. Srce nije kazneni zakonik da bi razlikovalo pogrešku od zločina, ubojstvo od usmrćenja. Srce zna da »podlac ubija pogledom, a junak mačem«. Srce nije katekizam da bi razlikovalo male od velikih grijeha... Srce je pravedan i nepogrešiv sudac. Sudi i osuđuje grešnika nakon sakrivene, jedva primjetne kretnje, nakon trenutnog pogleda koji nitko nije primijetio, nakon neizgovorene, jedva na čelu zapisane misli, čak korak, kucaj na vrata, srkanje čaja — on sudi. Malo ima grijeha zapisanih u katekizmu, i to još nisu glavni. Da je srce sudac — duga i strašna bi bila ispovijed!

Malen je grijeh koji možeš izreći, izbrisati pokorom. Težak i pretežak je grijeh koji krvari do zadnje ure, koji je ostao samo u srcu — uspomena bez riječi i bez oblika. Tek sam sebi čovjek ga ispovijeda kada zuri u noć te mu je pokrivač na prsima teži od kamena.

— Nisam krao niti ubijao, ni preljube činio: čista mi je savjest, čista je moja duša!

— Lažac! Zar nisi gulio jabuku kad si prolazio mimo gladnoga te si ga bestidno pogledao? Gore je bilo nego da si krao, ubijao i bludničio!

Pravedni sudac, srce, radije će oprostiti ubojici koji je idući pod vješala pogladio dijete, nego tebi, »čistome«!

Jer, srce ne pozna malenkosti a ni paragrafe...«

U 138. odlomku još krepkijim izrazima slika glas metafizičkog svijeta:

»Katkada padne čovjeku mrko i teško na dušu tiha, nejasna groza koja mu oduzme svu snagu, svu radost, sve zaufanje. Gorčina svagdanjeg života najednom postane silna, nesnosna: oglasi se savjest, udari na srce poput čekića i svi grijesi

do najmanjega, već zaboravljeni, planu crni pred oči. Čemu još živjeti? Ta, sve, sve, sve je izgubljeno... I plašljiva ruka drščući se pruža za rukom posestrimom, bojažljivo oko obazire se i traži prijazni odzdrav. Taj čas nije dosuđen samo čovjeku koji je već prošao dugi put te sluti smrt i grob... U najljepšem jutru hladno dahne na dušu da sve misli tresnu o tlo kao da su od kamena. Pokuca željeznim prstom u veselo veče, u glasnom društvu... Ruka što je držala čašu — klone, oči se rašire, smijeh se sledi na usnama... I dijete katkada najednom usred tihe igre zaviče, uzdršće i u nepoznatom strahu grčevito grli majku.«

»Grijeh jedne same nepravedne riječi... Razlivaj zakašnjelu ljubav, prilivaj paprati iz dana u dan po tri čabra suza! Daj more! I more neće izbrisati niti popiti jednu samu nepravednu riječ.« (140)

»Nešto ti moram reći, Anice.

... Tražio sam po filozofima koji su razmatrali čitavi svoj vijek o zadnjim uzrocima života, a na najteža pitanja nije mi nijedan odgovorio. Sve se okreće, vrti u krugu... Kada čovjek upozna, tj. misli da je dosta upoznao, tada zapazi da opet stoji tamo gdje je započeo svoj put. Stoga je naravno da se svijet tako grčevito hvata, grli Boga. Iz njega može sve razjasniti i jasno mu je zašto živi.
A kad počne tražiti, rastu mu pitanja sve više i više, dok ne sustane i ne može naprijed. Tada u svojoj umornosti prigrli obično tuđe, smušene nazore, ili se pak vrati otkud je bio pošao...« (156)

»O poezijo majčinih molitava, vi moji mladi ideali!

I drugi su bili odložili svoje istrošene kaputе i gore im je nego meni... Nezadovoljni i sentimentalni tumaraju po cesti u svojim modernim paučinama; na licima zrelost, natčovječnost u pogledima, svi znaci najviše izobrazbe u kretnjama, a u srcu spava ona čežnja, ona slatka sjetna čežnja za svetošću zastarjelih nauka, za ljepotom zaprašenih ideala, za parfemom odloženih kaputa...« (158)

U slijedećem, 160. odlomku Cankar očituje vjeru u jednu čudesno lijepu istinu, koju su stari Nijemci ovako izrekli: Jeder Mensch, auch der Geringste, ist so in Gottes Hand, als wäre er Gottes einzige Sorge« (Svaki je čovjek, pa i najneznatniji, tako nježno smješten u Božjoj ruci, kao da bi mu bio jedina briga).

Čujmo ga:

»Oko tebe ima na tisuće života koje ti ne poznaješ i kojih tajne nikada nećeš otkriti. Tek dijete ih sluti. Zato je ono plašljivo!

Neutješena je i neutješiva čežnja za spoznajom mušice koja ti je sjela na ćelavu glavu i za spoznajom Boga koji te niže na dlanu...«

U 180. odlomku — duboka vjera nježne mladosti:

»... U lijepom nedjeljnom jutru, kada su zvona zapjevala preko brežuljaka i humova, korak nam je bio lagan i gibak, lica su bila svježa, oči su gledale jasno i veselo, na usnama je titrao osmijeh. I svakome je tada bilo srce očišćeno, jutarnjom rosom oprano, kao da smo dolazili od ispovijedi i pričesti. U tom blagoslovljenom času nije bilo ništa zla ni tamna u nama: bili smo vjerna djeca ove zemlje, svoje matere, vrijedni njezine ljepote; s njom smo pjevali i klicali, s njome tugovali, razgovarali vjerno i iskreno kao dijete s majkom svojom.«

U 192. odlomku iznosi vrlo značajno svjedočanstvo o svome prijatelju pjesniku Ketteu:

»U onu veliku čežnju za istinom, za očišćenjem, slile su se sve želje, slilo se sve njegovo ufanje i nada. Kette je na koncu ćutio da je svaka pojedinačna čežnja koja ima bliže i određene ciljeve, samo vidna slika, neznatan dio onog velikog, sveobuhvatnog čeznuća za neznanim i nedohvatnim. To je izrazio u ciklusu 'Moj Bog' ... u najljepšim sonetima slovenske literature. Ja ne poznam umjetničkog djela u kojem bi se s tako savršenom krasotom, s tolikom jasnoćom izrazila ona čežnja za ljepotom, za vječnim, za Bogom. Jer je čežnja za Bogom konačno glavni sadržaj svakog djela koje stvara pravi umjetnik.

... pjesnik je slutio da vidi kraj, da se približava istini raskriljenim rukama... Našao je Njega, 'neizrečenoga i neizrecivoga', u mladosnim uspomenama, u sjećanju na svoje najljepše trenutke NJEGA je našao!«

ZAKLJUČAK

Čovjek je stvoren za istinu. Zanosnom ljubavi to stalno ističe Ivan Cankar.

Zato je i čovjek sretan kada tu istinu nađe. Zato i revno toj istini služi. To je konačno i najveća čovjekova čast: služiti istini i čovječanstvo voditi putovima istine.

U ovom našem slučaju bjelodano smo uočili Cankarovu dragu istinu: njegovu trolisnatu ružu: ljubav prema Majci, Domovini i Bogu. Izrazio ju je neobično spretno, spontano, uvjerljivo, doista nedostižno umjetnički...

Cankar je u svom opusu dokazivao i dokazao da čovjek mora imati zdrave oči, otvorene oči i čisto srce da uzmogne primiti ISTINU.

Koliki to neće, već ljube radije svoj »teški udes« suhoga lista, koji daleko od ljubavi i istine, otrovani vlastitom žuči trunu i na stazama života druge čine da se pokliznu i padnu... Dok naš pjesnik ima snažnu zdravu poruku: sreća je u istini, istina je u ljubavi, u ljubavi oslobođenje. U toj je istini on našao svoje očišćenje, svoju tihu sreću.

Tko ga srcem čita, taj doživljava isto, taj ga shvaća a i slijedi na istim putovima...

Kad se malo distanciramo od njegova teksta, odmah uočujemo kako bujna osjećajnost obavija njegov trud dahom sublimirane poezije i daje mu ljudski toplu dimenziju.

Stil mu je jednostavan, ali pun boja i mekoće, melodioznosti i nijansiranosti. Jezik mu teče poput skladnog žuborenja — očita crta, bitna komponenta liričnosti. Antun Barac je s pravom ustvrdio da je »slovenski jezik u njemu dobio umjetnika koji je otkrio njegove beskrajne mogućnosti izraza i podigao ga na dotle neslućenu visinu!« To će lako osjetiti svaki ljubitelj »lijepe knjige«.

Zašto u stilu dominira čisto lirski postupak? Jamačno zato što je Cankar bio uvijek pjesnik srca. Slike su mu lirski intonirane i omogućuju spontani prodor u unutarnji čovjekov svijet. To on postiže svojim kontemplativnim poniranjem u vlastitu ličnost, u svoj vlastiti život. Opisi su krajnje tankoćutno, psihoanalitički snažno povezani s metafizikom, tj. s nadnaravnim svijetom, svijetom najviših ideala. Tu mu je novost i snaga. Njegov GOST, na primjer, igra odsudnu ulogu glavnog pokretača i redatelja tajanstvenih dramatskih unutarnjih potresa i sukoba, koji od »sitnica« stvara apokaliptičke grdosije i ulijeva strah pred grijesima srca. A sve mu savršeno služi da naglasi, da istakne neprocjenjivu vrijednost sveobuhvatne LJUBAVI.

Takvog bi Cankara trebao koji plemeniti sin Hrvatske objaviti u svježem ruhu čiste hrvatske riječi svome hrvatskom narodu.

Mislim, nadam se i želim da ovaj moj skromni rad tome doista doprinese!

Slavni P. Thermier zapisao je biserne riječi kojima želim — jer su one zapravo sukus čitave Cankarove životne poruke — zaključiti ovo moje dobrohotno ćaskanje, a glase ovako:

»Pokušaj razumjeti, pokušaj upoznati, i u svakom slučaju ljubi. Otvori oči ljepoti svijeta i svoju dušu tajni, i kada budeš shvatio, objasni to svojoj braći!«

LITERATURA

1. Boris Merhar: »Beseda Ivana Cankarja« — Mladinska knjiga — Ljubljana 1968.
2. Antun Barac: »Jugoslavenska književnost« — Matica hrvatska — Zagreb 1963.
3. »Podoba Ivana Cankarja« — Umetniški zbornik — Ljubljana 1945.
4. Antun Polanšćak: »Od povjerenja do sumnje« — Naprijed — Zagreb 1966.

Nova imena

Josip M. JANKOVIĆ

U polju

Polja su vlastiti snovi,
bat sata u zenitu,
u zapučku cvijet,
iz usta ptica prhne,
oči su svici.

Posječeni trešnjin cvat

Pokojnoj Verici Rep

Trešnja je bila raspjevana
izrasla na kolosijeku

Vlak je žeđao krvi
Zanijemjela ptica zviždukа
satu vremena pero je puknulo...

Vjetar s pilom u ustima

Omorika se srušila bezglavo
vraćena u kolijevku tla

Vlak je ukrao mlado nebo
njenih očiju

Dan je umro u podne...

Koraci mog bila spotakli su se
stojim probadan strijelom pitanja
tko će izreći nešto plavo?...

Dunja GRBIĆ

Kamen

Negdje, kraj puta, jedan kamen stoji,
napregnut, silan, moćan, usred mûka.
Vjetar ga bije, mraz mu dane broji;
on još je isti, munje se ne boji.
Al sva mu srž je napukla od rana.
Pod mekom, toplom kišom, jednog dana,
on rasut će se, samotan, bez zvuka.

Mrtve vode

Bibanja nema. Sapinju ga opne.
Tek sumrak iznad zatona paluca.
Mrtvi se klokot nekad uvis popne,
sustali žišci iznad mulja kopne.
I treba pasti bijesni udar kiše,
krik nebosklona, svjetla koje diše,
da dahne bilo koje već ne kuca.

M. DUVNJAK

Vika čelika

Pariz, 1971.

Ne mogu uspravno stajat
u prašnom očaju ulica

i nema ništa
tako strašno

da označi ova lica

kao kamen
koji nas

iz dana u dan
sve više

i dublje proklinje

o lijepe stvari prirode
što vas više u čovjeku nema?

Pečalbari

Hamburg, 1971.

U pokornom nizu
neviđena hrvališta
jednolično klipšu
obješenih pogleda

kroz jalovo sutra
što im nudi tuđa zemlja

odvajaju se šutke
na prostrana mučilišta

mora se
svaki u sebi mrmori
tuđin dobro plaća

i samo će vrijeme reći
kako su jadno stradala naša braća

Večeri se okupe oko iste zdjele
podijele muku
umor i tugu

i svaki zagrize sebe sama
da bi gorčina tekla sama

i dugo se zgledaju
kao otvoreni grobovi

i svakom se pričini
da ga na vratima dana
mrtva majka čeka.

Opomena

Crnu sam odjeću obukao
radi vas

crna braćo moja

i nema ništa jadnije
od otoka pustih
što se u magli gube

ni bijes mora
nije žešći
od mog bijesa

ni dubina mora
nije dublja
od moje ljubavi

Dan mrtvih

voštani dim se diže
prema slijepome nebu
a plameni jezici drhte
u žaru srca
i dok grle
kameni križ
on se rumeni
na zastoru
tame

Prijatelju

zaboravi
sve misli i oblike
sve najdraže
i sebe
i predaj se
bogu
koji je u tebi
i naći ćeš
čovjeka

Želio sam

želio sam da umreš
u mome srcu
još prije nego što se rodiš
u našem zagrljaju
a želio sam
da nađem želju
koju ću željeti
i onda
kada više ne budem mogao
željeti

želio sam
da ne želim
i bježao sam
od tebe
i vidio sam
da bježim
od sebe

Josip ĆOSIĆ

Zdenac života

Uvijek je živo
na tom zdencu,
mladost ovjenčana
u koncentričan krug,
i pije iz njega
ljubav — ljubomoru,
mržnju — mrzovolju.
»Zdenac života« i
za njih je nepresušiv,
mladost žedna,
oko njega gasi
žeđ ljubavi.
Iako su kavane blizu,
a stolovi u njima
puni koktela —
oni uz zdenac
radije sjede
i piju iz oblaka
kao iz visokih čaša.

Rastislav KAŽAN

Uzaludno

(Lolovina kod Prištine, 1970)

II

U ovoj utrobi krsni luk i Mjesec
u ovoj utrobi tri sunčana krajobraza
u ovoj utrobi poderane haljine vremena
u ovom grlu tri vučja jezika začeta
pod ovim rosnim kosama leže dragi u
naručju Morfeja — ne budi
nijemi prostor tu čami draga žuta riječ
u ostavama moje kože uzaludno buđenje
u ovoj utrobi daleka riječ raste

Tužaljka

(bakina)

Lipe oči moje, moj plavi cvitu,
daleko od mene u tom bilom svitu,
daleko od mene, lipe oči moje!

Drage ruke moje, di je vaše gnizdo
— di vas njeko lilo, lipa moja zvizdo;
a sada smo tužne, drage ruke moje!

Lipe oči moje, moj plavi cvitu,
daleko od mene u tom bilom svitu,
daleko od mene, lipe oči moje!

Đuro CRLJENKO

Tebi čovječe

Jutro je!
Smiješkom svojim
NOVI DAN
u nama život budi
za ostvarenje želje —
naše svakodnevne čežnje!

Čovječe dragi!
Od doma svoga krećeš
na rad, na put — na odmor i zabavu,
u mislima i željama
da sretno odeš,
dan provedeš,
te se domu svome vratiš!

Na putu tom,
životu svakodnevnom —
s KRIŽA STAROG
što vjekovima stoji
kraj puta — u selu — na raskršću —
širom Domovine —
KRIST RAZAPETI
vječno te prati!

Pred njim su molili
djed i baka —
otac i majka —
za oproštenje grijeha,
za milost i života lakše dane —
za sebe — djecu svoju,
Domovinu cijelu!

Pogledaj ga i ti, čovječe!

S Raspela drevnog
Lik Mučenika —
Krista Boga i Čovjeka —
blagoslovom svojim
Milost Oca Višnjeg
za životni put
tebi vječno daje!

Željko KOSTOVIĆ

Miris u vjetru s tornja u svakoj je mojoj žilici

Prilazim sebi,
kad se dan prohodan u meni nađe,
ko orač njivi
sa bolom nad plugom
uprt nad nabreklim stazama

Prilazim sebi
i usred sebe stanem na tom dubokom putu
ko hladni mir za oltar samoće

I tad vraćam se iz svake svoje nemirne ruke
na putnika tuđeg stati

(I tako)
moje vrijeme odlazi s nekim

Ivan ŠAROLIĆ

U mom vrtu

Prozor je otvoren
raskriljuju se moje crne oči
i ljube sunce što pozdravlja dan

U vrtu mome
otvara glavu jedna ruža
i želi ljubav

Sunce blagoslivlja blagodanosti
bogate žetve

Kazalište

»GRBAVICA«

(Stjepan Mihalić: Grbavica; redatelj: Glumački ansambl, Ivica Boban i Georgije Paro; premijera u Hrvatskom narodnom kazalištu)

Bila je to slutnja metafizike dobra i zla. Ali samo slutnja. Stjepan Mihalić, autor »Grbavice«, pasionske igre u pet slika, nije se usudio učiniti još jedan korak, pa da se nađe u izvorištu same stvari i ugleda korijenje svega postojećeg. Da li nije imao hrabrosti napraviti još taj jedan korak ili je, začuđen (možda i prestrašen) pred nečim što je bilo jače od njega, ostao stajati sâm kao promatrač — ne znam. Ali bez obzira na to, i ovo što nam je dao nije malo. Misaoni gledalac, napuštajući predstavu, morat će se upitati odakle toliko zla, zavisti, netrpeljivosti, zlobe i mržnje na jednoj strani, a boli, patnje, strpljivosti i bezgranične ljubavi na drugoj strani. A to zaista nije malo. Istina, jedno pitanje ostaje otvoreno. Ako se korijeni zla traže samo u sferi društvenih i ekonomskih odnosa, moramo doći na pomisao hoće li ova drama i 1972. godine izazvati isti nemir i istu strepnju kao i 1929. godine kad je napisana i prvi put izvedena.

Može biti da će ponekog gledaoca ova pasionska igra i sablazniti. Suočena direktno sa zlom, Grbavica protestira i proklinje. Njezino protestiranje i proklinjanje vapi do neba. Ali to ne može izazvati sablazan. Ne može ni onda kad ona sebe uspoređuje s Majkom Isusovom a svoga sina s Njezinim Sinom, a niti onda kad pred samostanom traži svoje pravo i svoju pravdu, a samostanci mirno i mirne savjesti obavljaju svoje pobožne obrede. Moglo bi se, štoviše, reći da baš preko takvih »sablazni« čovjek treba da raste u svojem čovještvu kako bi zla bilo što manje, a dobra što više.

»Grbavica« je igrana po načelima kazališta mita koje se suprotstavlja građanskom kazalištu. Dok se građansko kazalište — kako govore radna načela koja su formulirali Georgij Paro, Ivica Boban i Marin Carić — bavi stanjem stvari u svijetu, kazalište mita bavi se stanjem svijeta u stvarima. U kazalištu mita stanja se izražavaju nastupom zbora i to je u predstavi »Grbavica« bilo ono što je u gledalištu izazvalo dubok dojam i snažno uzbuđenje.

Protagonistica Neda Bajsić u ulozi Grbavice dala je zaista snažan i uzbudljiv scenski lik. U njoj se prožimlju ljubav i mržnja, nada i izgubljenost, molitva i kletva, pa i očaj, da bi konačno u nasilnoj smrti došlo do smiraja i stišaja.

Režija je — kako to piše na programu — kolektivno djelo: Glumačkog ansambla, Ivice Bobana i Georgija Para.

sk.

»PUNTARI, HAHARI I JEN ŠAŠAVI POP«

(Ante Krmpotić: Puntari, hahari i jen šašavi pop; redatelj Vjekoslav Vidošević; premijera u Hrvatskom narodnom kazalištu)

»Galge« i »kerv« je ono što nam nudi Ante Krmpotić u svom tekstu »Puntari, hahari i jen šašavi pop« kao simbol i znak srednjovjekovne Hrvatske. Uzevši kao motiv svoje balade u pet slika seljačku bunu (vremenski i prostorno neodređenu), on je u slobodnom zamahu pokušao fiksirati neke svoje i neke povijesne odrednice ne skrivajući pri tom ni strah a ni ljubav za svoj narod i njegovu prošlost i budućnost. Možda u svakom trenutku ove predstave nismo bili potpuno sigurni u razlog Krmpotićeve orijentacije na povijesnu temu, ali nas je završetak drame u to uvjerio. Tri glavna lika: vojnik, pop i Petrica Kerempuh, koji se javljaju na svršetku jednog hoda i na početku novog kao da označuju tri neizbježne sudbine hrvatskog naroda. Borba za pravdu i slobodu, ne uvijek jasna i ne uvijek točno određena, vjera u ideale i u ono više nadnaravno, što ovaj svijet zove »ludošću«, i humor kao utjeha, nada i olakšanje — stalna su komponenta života hrvatskih ljudi i hrvatske povijesti.

Posebnu vrijednost i posebnu draž ovom tekstu Ante Krmpotića daje stara

kajkavština. Dok gospoda i vojnici govore štokavski, seljaci govore kajkavski omogućujući autoru da ovim koloritom još bolje iznijansira i inače izvrsno pogođene karaktere svoje drame.

Tri protagonista ove balade: Jovan Ličina kao Tomaž Kervavić, Fabijan Šovagović kao pop Antonius Illiricus i Ivo Serdar kao Petrica Kerempuh bili su veoma dobri. Širinom svojih kreacija oni su otkrili sve mogućnosti koje je ovo djelo ponudilo glumcima i gledaocima i tako ostavili neizbrisiv dojam. Posebno treba spomenuti songove što ih je pjevao Ivo Serdar. Pri tome se, jasno, ne smiju iz vida ispustiti ni ostali glumci kao Pavle Bogdanić, Zvonko Strmac, Ljudevit Galic, Ana Hercigonja, Jurica Dijaković i dr., jer su i oni svojim iskrenim ostvarenjima doprinijeli visokoj kvaliteti ove izvedbe.

Scenografija ove predstave također je nešto novo. Predstava zapravo i nema svoje posebne scenografije. Scenografija je svečani zastor slikara-majstora Krste Hegedušića Anno Domini 1573. na kojem je redatelj Vjekoslav Vidošević znao otkriti one fragmente koji su u datim trenucima mogli dočarati horizonte smrti, stradanja i patnji vezanih uz tekst i glumu.

sk.

Knjige

PJESNIČKA NEMIRNA OSAMLJENOST MIRKA VALIDŽIĆA

Zbirka pjesama Mirka Validžića »Povelja krvi i nemira« (Đakovo 1971) raspreda se u 6 samotnih ciklusa, ali koji su zajedničkom krvnom niti nemira i senzibilnosti osamljenosti srašteno povezani. Njihova je tematičnost podudarna, a pjevna razrada osebujna, skladna i cjelovita. Svaki ciklus govori određenom poetičnosti, a opet je svaki sam za sebe kao izdvojena harmonična pjesnička cjelina. U uvodnom dijelu odjekuje lelek jutra u šibenskome kanalu gdje burin razgoni dimove starih tvornica, a ribarski čamac nosi lovinu uz polupjevni cvrkut lastavica. U takvom osjećaju jutarnje svježine marine nastaje slikovit ugođaj i već je u stihovima nizanih pjesama metaforički izražaj skladan i cjelovit u ljepoti lapidarne zbijenosti i emotivne zgusnutosti. Pjesnika tjeskoba muči i vrijeme trapi u svome zastoju granične sputanosti, tihoj nemoći i nestajanju svjetlaca, pa u subjektivnoj snenosti i reminiscencijama na more najbolje osjeti ritam krvi, slani okus suze i hitri nestanak:

Teško je umirati
gdje sve vapi za životom.

(Bolnica)

Prvi ciklus, »Paukov ples«, izražava maritimni osjećaj u ritmičkoj raznovrsnosti pokreta, sklad osjećajnosti u suptilnom prelijevanju i spontanosti zanosa, liričnosti kraja, okoline i ugođaja.

Drugi ciklus, »Razgovori u nemiru«, kao sinovski iskreni obrat Kristu, kontemplativnoga je karaktera s vizionarnom intimnosti čuvstva i ritmom svetačkih izljeva u monotoniji trajnog umiranja. Pjesnik je pun nemira, težnja, nesređenosti, žudnje i domovinske beznadnosti, iako se pokatkad pjesniku uz more vine patriotski uzdah nadanja, ljubavi, sreće i nezaboravnoga zagrljaja:

Vječno nam budi
spona trajnih nada
i zagrljaj plodni ljubavi i sreće.

O more drago, more naše silno,
tebe Hrvat nikad zaboravit neće.

(Razgovor s našim morem i lastavicom)

U tim domoljubljem intonativnim sižejima nasljeđuje preradovićevske motive patriotskoga zanosa, šenoinsku opservaciju opisnosti, nazorovsku silinu pejzažne naracije, modernističke ritmičke bujnosti, variranja inventivne poetičnosti i suptilne pjevnosti.

U nekim pjesmama trećega ciklusa pjesnik Mirko Validžić iznosi konceptni program svojih zanosa i životnih istina kao i svih njenih ljudskih komponenata od simboliziranoga protuhe, podlaca i samoživca (Istina i snoviđenje) pa do pjesme »Zov sumornih doziva« što je po svojoj intonativnosti blaga, nježna, poetična, puna ugodne naracije i ljupkosti, prava »blažena sreća miline«. I u pjesmi »San« Mirko Validžić solipsistički je mekan i zanosan, pomalo tugaljiv, ali zato ispunjen izvorom »koji presahnuti ne može«, pa se u zaokruženosti toga ciklusa osjeća posvuda nemir, lutanje sve dotle dok pjesnik ne osjeti tišinu i smireni kucaj srca. U tom nemirnom lutanju i vječnom životnom kretanju traži svrhu, cilj i sadržaj smirenja. Filozofija životnosti lutanja i nemira, vječno traženje egzistentne bitnosti i rješenja napuštene samotnosti bilo bi obilježje ovoga ciklusa.

Ciklus »Kamen je krvlju cvjetao«, četvrti u zbirci, sadrži u sebi nešto od liričnosti Izidora Poljaka, poetskoga zanosa pjesnika Milana Pavelića, ekstatičnoga trenutnog vizionarstva mladoga Đure Sudete i blagih predvečernjih razlijevanja primorskih angelusa Ive Lendića, dakle poetski nadovezaj na predratnu liriku snatrenja, smirenja i kršćansko-mističnoga zanosa. Pjesme su, kao i neko drugo umjetničko djelo, salivene od čežnje, ushita i izgaranja, a variranje osjećaja, nemira, osamljenosti provodi se uz psihoanalitičko razrađivanje duševna tkiva i reminiscentnih preobražaja. Pisane su djetinjski iskreno, toplo, zanosno i mistički raspoloženo. Pjesma »Vizija sreće« zapravo je vizija sjetne slutnje smrti, konačnog počinka i vječnoga smirenja; prilično kontrastira poetskim prepjevima i varijantnim refleksima liričnosti života i humaniziranoj ulozi u spretnosti snalaženja.

»Slova na pečatu« peti su ciklus u kojemu se u »plaštu pastelnih boja« osjenčuje optimizam, blagost, dah vedrine, ali i plahih čežnja. Isto tako ima i praznih šutnja, umorne gorčine, teških trenutaka što sve pjesnikov kršćanski osjećaj ozaruje s puno ljudske obazrivosti, pa je stoga pjesnički ugođaj toga ciklusa profinjen, nenametljiv, prisutan, poput sjene provlačan i raspreden. Sve to unosi svojevrsne inovacije u pjesništvo našega vremena i tako se pjesnik Mirko Validžić svrstava među utjecajnije pjesnike. U njegovu utrnutom ognjištu, u finalnom dijelu zbirke pjesama, odjekuje domoljublje simboličkim odbljeskom patriotskoga ganuća, kao i ton gašenja, nestajanja, iseljavanja, umiranja i pustoši, pa ga stoga sve to nije moglo mimoići u njegovu pjesničkom promatranju zbiljske stvarnosti i ljudske krute otuđenosti.

U postskriptnom odlomku zbirke dodirnuo je poetskim gledom i problem napuštanja rodnog ognjišta i ekonomske emigracije te promiskuitetne posljedice kao patnju i stradanja za narod, što dovodi do toga da se žrtvuje i »spomen na biser srca svoga«. Tu se osvrće na razbludne majke koje uništavaju u začeću pupoljke mlade koji su kao nerascvale ruže uveli prisilno još prije nego su procvali. Na taj se pjesnički način Mirko Validžić sjetio problemâ današnjice što uništavaju narod, domovinu i čovječanstvo. Po tim i sličnim poetskim komponentama predstavio se Mirko Validžić kao istinski pjesnik koji će svojom proćućenom lirikom pružiti našoj poeziji umjetnički vrijednih pjesničkih ostvarenja. Uz još koncizniju misao i kondenziraniju metaforu, uz istinski osjećaj liričnosti i sublimiraniji ugođaj harmoničnosti bit će i pjesnički opusi puniji izražaj duše i radosniji otkucaj pjesnikova srca.

Zbirku pjesama Mirka Validžića »Povelja krvi i nemira« ilustrirao je hrvatski slikar Ivan Lacković-Croata vrlo profinjeno, simbolički i umjetnički uvjerljivo i idejno prilagođeno. Korice zbirke pjesama izgledom su ukusne, stilski prihvatljive i crtežom produhovljene.

—bk.—

PERIODIČKA PUBLIKACIJA »SENJSKI ZBORNIK«

Senjsko muzejsko društvo i Gradski muzej u Senju izdali su u posljednjih pet godina svoga postanka, od 1966—1971. godine, četiri knjige stalne periodičke publikacije »SENJSKI ZBORNIK«. Taj je almanah završio četvrtom knjigom i to s oznakom: Godina IV — 1969—1970, što bi prema tome bio izvjestan kraći vremenski zaostatak prema planu izdavačke djelatnosti. Sve

otisnute periodičke publikacije rezultat su dugog i napornoga rada da se široj javnosti u naučnim radnjama i specijalnim prilozima određene tematike o Senju i okolici prikažu povijesni isječci i sudbonosni događaji iz njihove burne i značajne prošlosti, koja je uvijek bila sastavni dio naše nacionalne baštine. Dosad objavljeni brojni radovi iz raznih znanstvenih disciplina osvjetljuju i rješavaju neki problem iz života grada Senja i njegove okolice, bilo iz prošlosti bilo iz sadašnjosti. Grad Senj sa svojom regijom oduvijek je bio središte historijske, pomorske, kulturne, literarne, ekonomske, trgovačke i socijalne problematike. Ujedno je bio — prema Predgovoru I knjige — i žarište naprednih ideja, pučkih pobuna i zaštitnik od neprijateljskoga tlačenja i odnarođivanja. Nadalje je bio koheziona sila i magična moć koju su u gravitacionoj integraciji osjećali svi Senjani i stanovnici okolice. Ove dosad objavljene četiri knjige »SENJSKOGA ZBORNIKA« upućuju na bolje upoznavanje jednoga dijela Hrvatskoga primorja kao na uži zavičaj, nadalje na spoznaju o njegovu značenju u prošlosti i na iznošenje perspektivne mogućnosti grada i okolice te njegova zemljopisna smještaja u sklopu današnjeg socijalističkoga razvitka naše zemlje. Svrha i cilj te vrlo dobre znanstvene edicije, što je locirana isključivo za grad Senj i senjsku regiju, upućuje na značenje i važnost historijske misije koju je grad Senj s okolicom imao u značajnim zbivanjima svoje duge i mučne prošlosti u životu hrvatskoga naroda kao i u općenitim pobudama ostalih naših naroda.

Periodičku publikaciju »SENJSKI ZBORNIK« izdaje Urednički odbor, a glavni i odgovorni urednik je prof. Ante Glavičić, mlađi perspektivni arheološki znanstvenik i predsjednik Gradskoga muzeja. U ovoj zadnjoj, četvrtoj knjizi, nalazi se 14 suradnika, od kojih su neki stalni višegodišnji suradnici: Ante Glavičić, Branko Krmpotić, Stjepan Pavičić, Pavle Rogić i Melita Viličić — koji konstantno obrađuju neku određenu senjsku problematiku sa znanstvenoga stajališta: arheološke iskopine i historijski pronalasci, povijest književnosti Senja, pomorska povijest grada, arhitektonsko tretiranje nekih gradskih lokaliteta, smještaj i izgradnja uskočkoga Panteona, geološkobotaničke osobitosti toga kraja. Svi su prilozi znanstvenoga značaja i vrijedan su doprinos hrvatskoj nauci. Dosadašnje knjige te senjske edicije pojedinačno su namijenjene određenim naučnim interesnim poticajima kao što su: »Današnji senjski govor«, disertacijski rad docenta Milana Moguša, zatim »Glagoljaška štamparija XV—XVI stoljeća Kosinj-Senj-Rijeka« Zvonimira Kulundžića, nadalje studije Stjepana Pavičića o društvenom razvitku grada Senja i njegovih naselja, o doseljenju Bunjevaca u senjski kraj i dr. Svaka je knjiga za sebe zaokružena naučna cjelina i kao takva znanstveno je iznenađenje. Njeno izdanje željno očekuju brojni Senjani i mnogi iskreni prijatelji Senja i senjske prošlosti koji su bilo na koji način emocionalno povezani sa Senjom. Znanstveni suradnici ove vrijedne i potrebne edicije senjskoga lokaliteta odreda su rođeni Senjani, ili su na neki drugi način — školovanjem ili službovanjem u Senju, ili nečim sličnim — usko povezani s gradom i njegovom burnom, ali prebogatom prošlosti, povijesnom važnosti i kulturnim značenjem. Svaka knjiga »SENJSKOGA ZBORNIKA« u isto je vrijeme radosni naučni rezultat kao nagrada marljivoga izučavanja senjske prošlosti, ali i vrijedan znanstveni prilog prilično oskudnoj historiografiji Hrvatskoga primorja i na njemu smještenoga drevnoga grada Senja.

—bk.—

SVETA TEREZA AVILSKA, PRVA ŽENA NAUČITELJICA CRKVE

Kao prvi svezak knjižnice duhovnog života Karmelićani iz Remeta izdali su životopis svete Tereze Avilske što ga je napisala Marcelle Auclair. Knjiga je doživjela veliki broj prijevoda.

Iako je sveta Tereza Avilska živjela u 16. stoljeću u Španjolskoj, njen život i djelovanje vrlo su aktualni i danas, što s osobitom pažnjom naglašuje i pisac predgovora o. Ladislav Marković.

Sveta Tereza Avilska, prva žena koja je proglašena naučiteljicom Crkve, vrlo je aktualna upravo u našem postkoncilskom vremenu.

U središtu dogmatske konstitucije »Lumen gentium« nalazi se sveopći poziv na svetost. Tko je idealnije težio za savršenim životom od Tereze Avilske, koja je svim svojim silama nastojala da živi po evanđelju putem kreposti i molitve?

Suvremeni ritam života tako je brz, da nimalo ne poziva na sabranost i molitvu, nego svojim vratolomnim i ubitačnim tempom svakim danom sve više udaljuje čovjeka od sabranosti, one svete meditacije koja teži da se što dublje izrazi u kontemplaciji. Sva molitvena nauka svete Tereze Avilske jeste u nastojanju za svetošću putem molitve i ljubavi prema bližnjem. Od meditacije prema kontemplaciji, od kontemplacije k aktivnom životu, k ljubavi prema bližnjem. Tako je sveta Tereza Avilska idealno ocrtala strukturu misaonog života jednog kršćanina pa možemo reći da ona ostaje aktualna za sva vremena, osobito za naše. Terezijin ujak Pedro de Cepeda prvi je upoznaje s raspravom o sabranosti »Treći abecedarij« što ju je sastavio o. Fray Francisco de Osuna. Otada ona nastoji svom gorućom ljubavi da živi molitvom sabranosti, molitvom ljubavi. A već na početcima ovoga puta dobiva osobite milosti od Gospodina, učinke svoje žarke ljubavi. Spisateljica Marcelle Auclair piše: »Terezija će dokazati svijetu da je kontemplacija najmoćniji kvasac djelatnosti.« Sveta Tereza, što je više mogla, boravila je u samoći: »Samoća pogoduje šutnji, šutnja sabranosti a sabranost pogoduje snazi. Snazi da može ljubiti.«

Što je sveta Tereza više napredovala u životu svetosti, to je gorče osjećala da je udaljena od bližnjih. Tako se rodila njena velika ideja za obnovom Karmela, za povratkom na strogo obdržavanje prvotnog pravila u kojem je bila najvažnija potpuna klaustracija, šutnja, post, bose noge i pokora.

Cijeli životopis svete Tereze Avilske nije ništa drugo nego gigantska borba da ostvari svoju viziju obnovljenog Karmela. Svjedočanstvo o ovome mističkom životu ostavila je u svojim rukopisima o molitvi. Njezin život ispunjen je izvanrednim djelima ljubavi, a deviza joj je bila RADITI, TRPJETI, LJUBITI.

Providencijalni susret sa svetim Ivanom od Križa omogućio joj je da obnovi i mušku granu Karmela, da osnuje nove samostane. Tako je zajedničko djelo dviju zanosnih duša postiglo svoju veličinu i sklad.

Rukopisi svete Tereze Avilske i danas se čitaju s nesmanjenim interesom i sve je veća potreba da se oni u cijelosti objave danas ponovno, jer je izdanje tiskano prije četrdesetak godina odavno razgrabljeno.

Sveta Tereza Avilska de Ahumada rođena je 28. III 1515. Godine 1536. (u 21. g.) ulazi u samostan. Odijelo redovnice primila je 2. XI 1536. g. Nakon 26 godina duhovnog života počinje 1562. obnovu. Uz velike neprilike i otpore osniva 17 ženskih i 14 muških samostana. Preminula je 4. X 1582. u 67. godini života. Blaženom je proglašena 24. IV 1614, a sveticom 12. III 1622. Postala je glasovita i po svojim pjesmama u prozi. Dosta je spomenuti stih »Umirem što ne umirem« pa da se odmah sjetimo i svete Tereze čije djelo ostaje neprolazno, a aktualno je posebno danas.

Veljko Vučetić

Mišljenje

ZAŠTO MI HRVATI IMAMO TAKO MALO KATOLIKA KNJIŽEVNIKA?

Vama, dragi čitaoci, koji ste imali strpljivosti da pročitate moju humoresku u prošlom broju Marulića, otkrit ću svoje karte: taj književni sastavak nije napisan ove ili prošle godine, već prije punih trideset godina. Razbijao sam sebi glavu zašto je urednik — uz tolike vrijedne priloge koji leže u njegovoj ladici — baš to nedonošće odabrao za štampu. Nisam se mogao domisliti ničemu drugome nego da je njegova tema još uvijek aktualna. Stoga sam mu predložio da napišem ozbiljan članak o istoj temi (koliko je ozbiljan, neka prosude sami čitaoci). Urednik je pristao. Zapravo sam htio napisati članak na temu: »Zašto mi Hrvati nema-

mo katoličke književnosti?«, ali me urednik od toga odvratio riječima: »Zaboga, čovječe, gdje vi živite? Zar ne znate da prema najnovijim istraživanjima katolička književnost uopće ne postoji? Postoje samo katolici književnici, ili još bolje, književnici kršćanske inspiracije.« — Nije mi dakle preostalo drugo nego da svoju temu uskladim s najnovijim rezultatima nauke o književnosti. Tema je dakle dogovorena, dogovoren je i opseg članka (4—6 kartica, jer Marulić ne može objavljivati dulje članke), ali uza sve to svu odgovornost za sadržaj preuzimam na sebe.

Prije nego se upustim u izlaganje svojih misli, dopustit ćete mi malu digresiju. Poznato je da je naš, hrvatski prilog evropskoj književnosti vrlo malen. Ni manji ni veći nego naš udio u općoj povijesti evropskih naroda. Svi književni pokreti 19. i 20. stoljeća (romantizam, realizam, simbolizam, impresionizam, ekspresionizam, nadrealizam itd.) prohujali su mimo nas, i mi smo se s velikim zakašnjenjem s njima upoznali. Nismo stvorili ni jedan novi književni pokret, štoviše, često smo imitirali i kopirali velika književna imena s istoka i sa zapada. A ipak postoji hrvatska književnost, postoje hrvatski pisci, koje toliko volimo, na koje smo ponosni i predajemo o njima u školi mlađim naraštajima. Neki su od njih stekli ime i u evropskoj književnosti. Poznata je stara rečenica: »Poeta nascitur...«. Prema tome, mi te književnike nismo stvorili, oni su se rodili sa svojim talentom, kao što se njima slični rađaju širom čitava svijeta. Ali naša je hrvatska sredina stvorila povoljnu klimu u kojoj su se ti književnici razvili, i omogućila im javnu djelatnost. Možda su se nakladnici koji put teško odlučili da im izdaju knjige, ali su naslućivali da će ih narod prihvatiti, da novac za tiskarske troškove neće biti bačen uludo. I nisu se prevarili.

Eto, u tome je srž pitanja. Da smo mi Hrvati katolici u svojoj sredini imali dosta književnih talenata, u to nitko ne sumnja. No da li smo im stvorili povoljnu klimu? Da li smo našli nakladnike koji bi na sebe primili rizik štampanja? Da li smo odgojili čitaoce koji bi katoličke pisce objeručke prihvatili? Nismo, a ne činimo to još ni danas. — Kao što sam već spomenuo, nemam prostora za duga učena izlaganja, pa ću se ograničiti samo na dva — tri primjera. U vremenu između dvaju ratova imali smo dobru književnu reviju »Hrvatska prosvjeta« koju je uređivao kritičar evropskih razmjera Ljubomir Maraković. Ali tu reviju morali su uzdržavati sami pretplatnici, kojih nije bilo više od tisuću, pa je urednik Hrvatske prosvjete, koji je zapravo bio i njen izdavač, živio u stalnom strahu da neće moći pokriti manjak i da će morati obustaviti izdavanje revije. (Sličan je slučaj sada s Marulićem, samo što je rizik štamparskih troškova preuzelo na sebe Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.) A u kakvoj je klimi urednik obavljao svoj posao, u kakvoj su klimi živjeli njegovi suradnici? Bolje da se o tome ne govori. Još kao sveučilištarcu, tj. prije nepunih pedeset godina, štampao mi je Maraković u Hrvatskoj prosvjeti, u nastavcima, pripovijest »U zoru novoga dana«. Sve je bilo u redu dok nije jednoga dana od uglednog zagrebačkog svećenika primio pismo s napomenom: »Štefa Jurkić piše blasfemije« i citatom broja i stranice časopisa. U prvi čas nije mogao shvatiti, što bi to moglo biti, dok nije na naznačenoj stranici u mojoj pripovijesti (štampanoj pod pseudonimom) našao mjesto na kojem spominjem »sivi šeširić s palucavim očicama i nabuhlim licem ispod njega« veseloga markovačkog kapelana (njegov model bio je uistinu veseljak, ali dobar čovjek, usprkos tome što je svoj život završio na vješalima). Jadna Štefa Jurkić, književnica ultrakatoličkog naziranja, što je doživjela! Vjerojatno joj to Maraković nije nikada rekao. A od takvih ljudi zavisjelo je hoće li Hrvatska prosvjeta izlaziti ili ne.

Možda će tadašnju klimu u katoličkim redovima još bolje ilustrirati drugi slučaj. Godine 1929. izdalo je Književno društvo sv. Jeronima Marakovićevu knjigu studija »Novi pripovjedači«. Tada smo imali brojnu katoličku štampu, imali smo čak i svoj dnevnik, ali nitko nije našao vrijednim da se na tu knjigu osvrne. Tada sam kao student živio u Pragu, stupio u kontakt s urednikom uglednog češkog časopisa Slovansky prehled i podvalio mu ocjenu Marakovićeve knjige. U uredništvu Obzora bio je u to vrijeme Ivan Esih referent za slavistiku. Esih je odmah lojalno referirao o prikazu Marakovićeve knjige citirajući oveći pasus iz moje ocjene. Tek tada sjetilo se Uredništvo katoličkog dnevnika Narodna politika da preštampa Esihov referat, a da sa svoje strane nije ništa dodalo osim uvodne rečenice: »Ugledni praški časopis Slovansky prehled štampao je ...« itd. Poslije toga, nitko ni mukajet. Trebalo je dakle da o Marakovićevoj knjizi piše protivna strana, i tek tada su je njegovi sumišljenici usvojili. Da su znali da je ocjenu (i ona je štampana pod pseudonimom) napisao student, ne bi se na nju ni osvrnuli.

Takva je eto bila klima, a s izdavačima nije bilo ništa bolje.

Pa ipak, reći ćete, Književno društvo sv. Jeronima izdavalo je Knjižnicu dobrih romana, u kojoj su štampana ne samo djela stranih nego i domaćih pisaca! Kad je govor o romanima, molim da mi atribut »dobri« uopće ne spominjete. To me podsjeća na priču o dobrom Ivici: »Ivice, budi dobar, pojedi sve što imaš na tanjuru, dobit ćeš čokoladu, ići ćeš s djedom na šetnju...« itd. Ivica je uistinu bio dobar, pojeo pun tanjur variva i pošao s djedom na šetnju. A znate što je učinio? Htio je da ga djedo odvede u park gdje su bile ljuljačke, tobogan i kojekakva skrovišta za nedopuštene igre. Djedo ga je usprkos tome poveo na drugu stranu, gdje je bilo više sunca. Ipak je Ivica nadmudrio djeda (a bile su mu svega tri i pol godine). Zaobilaznim je putem doveo djeda u blizinu parka i — naprosto pobjegao, pretrčao opasnu prometnicu i izgubio se. Uzalud ga je djedo tražio, angažirao u tu svrhu čitavu kuću i susjedstvo, alarmirao policiju — Ivici ni traga ni glasa. Kad se naužio slobode, Ivica je opet pretrčao opasnu prometnicu, vratio se sam kući i rekao: »Djedica se izgubio.« — Eto, dragi čitaoci, napišite sada vi roman o dobrom dječaku Ivici! Ja to ne znam i ne mogu...

A kakve su prilike danas? Danas mi Hrvati — vjernici i nevjernici — s ponosom štampamo Sudetine pjesme i ne crvenimo se od stida spominjući da je Sudeta svoje pjesme ne samo sam izdavao nego i sam slagao i štampao, iako je to bilo fatalno za njegovo zdravlje. (U to vrijeme, nedugo prije smrti, bio je još uvijek takav idealist da mi je čak predlagao da sami pokrenemo književni časopis.) Mjesto da se zakunemo da do toga više neće doći, mi se katolici svađamo postoji li katolička književnost ili ne, postoje li katolički književnici ili ne, i tako gušimo talente koji su neokaljane savjesti prebrodili ratnu kataklizmu, koji su se rodili poslije rata ili će se tek roditi. Imamo vjerske novine i časopise s nakladom od stotinu tisuća po broju i prometom od dvjesta milijuna starih dinara godišnje, a lijepu književnost izdaje samo Društvo sv. Ćirila i Metoda, koje može štampati samo jednu takvu knjigu godišnje. Književnici čekaju pred njegovim vratima sa svojim rukopisima kao — oprostite mi ovaj izraz — na javnom zahodu (i još se pri tom prepiru tko će prvi). Zar se u takvoj atmosferi mogu stvarati i razvijati književni talenti?

U duhu današnjega vremena završavam patetički: Izdavači katoličkih listova! Apeliram na vašu savjest, da od svojega čistog dobitka odvojite pristojnu svotu i osnujete fond za izdavanje djela hrvatskih katoličkih književnika, jer oni kao etiketirani »klerikalci« nemaju druge mogućnosti štampanja. Kao što ste vi narodni svećenici, tako su i oni narodni kulturni radnici, a novac koji protječe vašim rukama, narodni je novac. — Upustite se u taj rizik i pomozite im da se njihova djela štampaju, raspačavaju i čitaju. Samo, molim vas, nemojte opet osnivati knjižnicu »dobrih« romana, gdje bi se mogla štampati knjiga o dobrom dječaku Ivici! Jer Ivica i sam priznaje da je zločest, ali to mu nimalo ne kvari životno veselje; zna da ga njegovi roditelji, djedo i mlađa seka vole i nastoje od njega učiniti valjanog čovjeka.

Štoviše, Ivica već danas — iako mu je tek šest godina — fantazira kako će jednoga dana poletjeti na Mjesec.

Josip Vrana

SADRŽAJ

Mladen Spahija: Filozofija i vjera 1

Ante Jakšić: Večernji soneti 5

Razgovor s Ljiljanom Matković 8

Mohamed-Aziz Lahbabi: Pjesnik vagabund, Pjesnik — zaručnik zora, Pjesnik — prorok, Pjesnik i njegova prtljaga, Invokacija, U zagrljaju čitav svemir 10

Ivo Balentović: Pismo 14

Božidar B. Bagola: Zaprepaštenje udvoje 21

Stjepan Džalto: Ćaćin sin 28

Vlado Pandžić: Smrt ljubavi 32

Alma Fides: Moje me molitve bole 35

A. Marius: Posmrtno obraćanje ocu 36

Mustafa H. Grabčanović: Samostan Santa Maria in campo 37

Vladimir Županić: Kavu za mene, I bez nje postojat će ona . . . 38

Kamilo Križanić: Živjeti za umjetnost 39

Đuro Kuntarić: Književni lik Zdenke Marković 44

Marin Mandić: Cankarova istina 57

Nova imena

Josip M. Janković: U polju, Posječeni trešnjin cvat 66

Dunja Grbić: Kamen, Mrtve vode 67

M. Duvnjak: Vika čelika, Pečalbari, Opomena 68

Antun Brajković: Dan mrtvih, Prijatelju, Želio sam 69

Josip Ćosić: Zdenac života 70

Rastislav Kažan: Uzaludno, Tužaljka 70

Đuro Crljenko: Tebi čovječe 71

Željko Kostović: Miris u vjetru s tornja u svakoj je mojoj žilici . . 72

Ivan Šarolić: U mom vrtu 72

Kazalište

sk.: »Grbavica«, »Puntari, hahari i jen šašavi pop« 73

Knjige

bk.: Pjesnička nemirna osamljenost Mirka Validžića, Periodička publikacija »Senjski zbornik« 75

Veljko Vučetić: Sveta Tereza Avilska, prva žena naučiteljica Crkve . . 76

Mišljenje

Josip Vrana: Zašto mi Hrvati imamo tako malo katolika književnika . 77

AKO ŽELITE DA HRVATSKA KNJIŽEVNA REVIJA

„MARULIĆ"

I NADALJE IZLAZI POŠALJITE ODMAH PRETPLATU

I NAĐITE NOVE I STALNE PRETPLATNIKE

ISPRAVAK

U pjesmi *Katedrala* Patrick Jezequela (Marulić br. 4/1971. str. 41) pogrešno je otisnut 1. redak. Ispravno treba glasiti: Malo-pomalo grabeći put, dok se glava u molitvi izdizala nad tijelom umornim od hoda . . .

Molimo da se to uvaži.

NARUČITE ODMAH

PETAR GRGEC: BIJEG U DJETINJSTVO

zbirka soneta s opsežnom bibliografijom autorovih radova.
Ilustracije izradio Ivan Lacković-Croata.

Cijena 25.— din

Narudžbe prima: HKD sv. Ćirila i Metoda,
41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21